125 K

Я. Н. ПИНТЕВ

България в британската дипломация

1944 - 1947

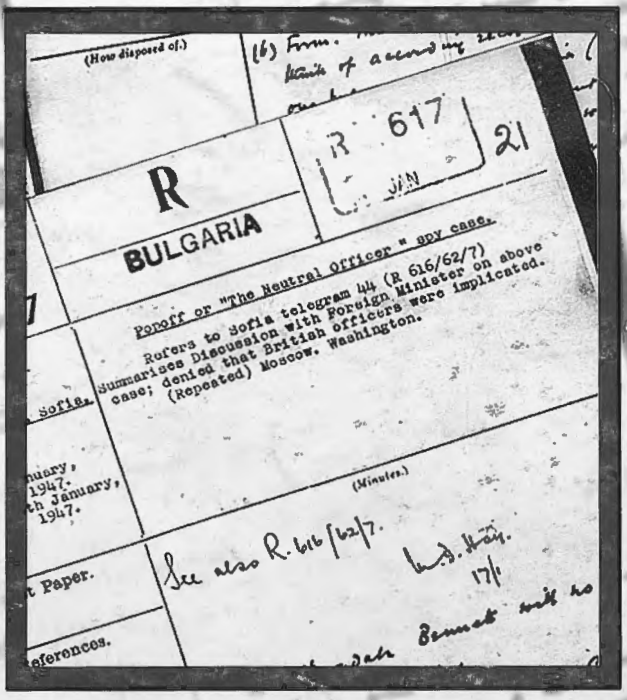

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО • Проф. Марин Дринов •

СТОЯН ПИНТЕВ

България в британската дипломация 1944—1947 година

СТОЯН ПИНТЕВ

България в британската дипломация 1944—1947 година

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО
„Проф. МАРИН ДРИНОВ"
СОФИЯ • 1998

В предлаганото изследване се очертава мястото, което България заема в британската външна политика. Великобритания винаги е имала подчертано голям интерес към Балканите и чрез активното си участие в антихитлеристката коалиция има възможността да отстоява и в редица случаи да налага своите виждания по отношение на победените страни. Това на свой ред очертава по-добре условията, при които след 9. 09. 1944 г. се развива България. Това развитие не може да се обясни само с процесите и явленията от вътрешнополитически характер.

При написването на тази книга като основна изворова база са използвани документи на британското външно министерство, на кабинета на министрите, съхраняващи се в Public Record Office в Лондон. Използвани са мемоарите на видни политически дейци от онова време, като Уинстън Чърчил, Антъни Идън, Хари Труман, Джеймс Бърнс и др. Използвана е и изключително ценната информация в американски и руски документални издания.

©
Стоян Христов Пинтев
1998
Емил Томов Станкулов — художник на корицата

ISBN 954-430-531-9

Уводни думи

В избухналия на първи септември 1939 г. военен конфликт България се нарежда на страната на Германия. А когато Втората световна война завършва с разгром на държавите от Оста, победителите пристъпват към осъществяването на плановете си за следвоенното устройство на Европа и света. С това се заемат преди всичко главните участници в антихитлеристката коалиция — Съветският съюз, Съединените щати и Великобритания. Те именно решават съдбата и на България.

В предлаганото изследване събитията са погледнати и оценени от по-особен ъгъл. Опитът за очертаване на мястото, което България заема в британската външна политика, е направен съвсем съзнателно. Първо, защото Великобритания винаги е имала подчертано голям интерес към Балканите, и второ, чрез активното си участие в антихитлеристката коалиция може да отстоява и в редица случаи да налага своите виждания по отношение на победените страни. Това на свой ред дава възможност да се разберат по-добре условията, при които след 9. септември се развива България, да се вникне по-дълбоко в промените, настъпили в нея, да се обясни по-детайлно външнополитическата ѝ ориентация. Защото далеч не всичко може да се обясни само с процесите и явленията от вътрешнополитически характер, които имат място в живота на българското общество след Втората световна война. В крайна сметка много важна роля за поврата на 9. септември играе и външнополитическият фактор, разглеждан условно като резултат от хода на военните действия, на целите и интересите на трите главни сили от антихитлеристката коалиция, на консултациите, решенията и договореностите между тях, особено като се знае, че България е един от типичните примери, когато става дума за подобни договорености.

При написването на настоящата работа като *основна изворова база* са използвани документи на британското външно министерство, на кабинета на министрите, съхраняващи се в Public Record Office в Лондон. Използвани са мемоарите на видни политически дейци от това време, като Уинстън Чърчил — неговата „Втора световна война", на Антъни Идън, Хари Труман, Джеймс Бърнс, Александър Кадоган и др. Използвана е и изключително ценната инфор-

мация в американски и съветски документални издания като „Foreign relations of the United States. Diplomatic Papers“ и „Советский союз на международных конференциях периода Великой отечественной войны 1941—1945 гг.“. Към тези имена могат да бъдат добавени и спомените на английски, американски и съветски военни дейци, като Айзенхауер, Монтгомери, Бирюзов, Черепанов — още повече че последните двама по стечение на обстоятелствата играят съществена роля във вътрешнополитическия живот на България след войната. Допълнителна информация е почерпана от записките на Стойчо Мошанов, Константин Муравиев, Първан Драганов. Не са оставени без внимание и някои сведения, имащи отношение към посочената тема от периодичния печат в Англия, Съединените щати и Съветския съюз, както и от българските вестници през разглеждания период. Като известна празнота в работата би могла да се посочи невъзможността (по едни или други, независещи от автора причини) да бъдат използвани личните архиви на високопоставени участници в събитията от онова време, но са положени усилия чрез използването на данни, съдържащи се в историческата литература, тази непълнота да бъде компенсирана. Ценна информация е почерпана от архива на българското министерство на външните работи и от централния архив на Българската комунистическа партия, открити за широк кръг изследователи след 1989 г.

На България, на мястото и на ролята ѝ в плановете на Москва, Лондон и Вашингтон в края на войната и първите следвоенни години е отделено сравнително скромно място в научните изследвания. В западната историография могат да се преброят на пръсти публикациите, посветени изцяло на България или посвещаващи ѝ що-годе прилично количество страници. Малко по-голямо внимание ѝ е отделено в трудовете на съветските историци; горе-долу такова е положението ѝ в българската историография. Настоящата работа е опит да се хвърли още светлина върху събитията от 1944—1947 г., оставили за десетилетия дълбокия си белег върху историята на Европа и България.

Излизането на България от Тристранния пакт

На 1 март 1941 г. България се присъединява към Тристранния пакт и няколко дни след това английското дипломатическо представителство напуска българската столица[1]. Англичаните не са особено опечалени от това събитие, още повече че действията на тяхната дипломация не се отличават с особено голяма активност и настойчивост за предотвратяване на съюза между София и Берлин[2].

В началото на април 1941 г. съединенията на Вермахта нахлуват в Югославия и Гърция и не след дълго разгромяват техните армии. По това време на територията на последната се намират английски бойни формирования, пристигнали там, за да помогнат на гръцките войски в борбата им срещу друг по-ранен нашественик — Италия[3]. Ходът на военните действия, особено след 22 юни 1941 г., прикова усилията на създадената антихитлеристка коалиция в други направления. При така възникналата ситуация Балканите остават за известно време в зоната на периферното зрение на съюзниците, въпреки че неизменно присъстват при обмена на мнения между Москва, Вашингтон и Лондон за изработването на планове за крупни военни операции на едно или друго стратегическо направление. Но докато в първите месеци след юли 1941 г. и в трите столици съществува, най-общо казано, положително отношение към перспективата за разгръщане на значителни по обхват операции на Полуострова, с развитието на военните действия на Източния фронт и в Северна Африка, а по-късно и в Италия, Москва и Вашингтон все повече се отдалечават от идеята за превръщане на Балканите в боен театър. В този случай все по-ясно започват да си казват думата и съображе-

---

[1] Димитров, И. Англия и България 1938—1941 (навечерието и началото на Втората световна война). С., 1983. Рачев, С. Англия и съпротивителното движение на Балканите 1940—1945. С., 1978.; Тошкова, В. България и Третият райх 1941—1944 (политически отношения). С., 1975.

[2] Barker, E. British Policy in South-East Europe in the Second World War. London, 1976; Miller, M. Bulgaria during the Second World War. California, 1975.

[3] Barker, E. Op. cit., ch. 10; Miller, M. Op. cit., 35—36. Papastratis, P. British Policy towards Greece during the Second World War 1941—1944. Cambridge, 1984.

ния от политически характер, свързани със следвоенното устройство на Европа и света, тясно преплетени с интересите на водещите сили от антихитлеристката коалиция. Последната констатация трябва да се има предвид, когато се подчертава, че най-ревностен привърженик на балканското направление остава британският премиер У. Чърчил. Той пледира за провеждането на военни операции на Балканите дори тогава, когато на практика шансовете за подобно начинание са незначителни.

При обсъждането на балканските проблеми между трите главни съюзници от антихитлеристката коалиция се среща и името на България. През есента на 1941 г. Сталин прави предложения за следвоенното бъдеще на Латвия, Литва и Естония, за границите на Финландия и Румъния. Съветският ръководител има претенции и за военни бази в последните две, а англичаните лансират идеята, просъществувала известно време след това, за конфедерации в Централна, Източна и Югоизточна Европа. А чрез подхвърлената от Сталин възможност за даване на областта южно от Бургас на Турция конкретно и същевременно твърде опасно е засегната българската тема[4].

Погрешно би било да се смята, че България присъства твърде често в голямата политика поне в първата половина на Втората световна война. През 1942 и почти през цялата 1943 г. тя е обект на обикновени, рутинни действия от страна на съюзниците, включително и Англия. В радиовойната срещу държавите от Оста в Лондон отделят място и на България, правят опити за изграждане на разузнавателна мрежа в нея, разработват планове за въздушни бомбардировки и пр.[5].

В края на 1943 г. след тежките поражения на Вермахта при Сталинград и Курск, довели до стратегически поврат в хода на военните действия на Източния фронт, както и победите на американци и англичани в Северна Африка и дебаркирането им в Италия, Балканите започват да се срещат все по-често в дискусиите по повод на бъдещите военни планове на съюзниците. Зад тях все още не толкова ясно изявени, но доловими присъстват и политическите интереси на Съветския съюз, Съединените щати и Англия.

През октомври 1943 г. в Москва се провежда конференция на външните министри на Съединените щати, Съветския съюз и Англия. Ръководителите на съответните дипломации отделят голямо внимание на откриването на втория фронт, бъдещето на Полша,

---

[4] Public Record Office; Foreign Office 371/37158 (по-надолу F. O.).

[5] B a r k e r, E. Op. cit., ch. 17.

дунавските и балканските страни, участието на Турция във войната. В продължение на 12 дни интензивна работа са обсъдени значителен брой теми с военен и политически характер. По някои от въпросите съюзниците вземат решения (за създаването на Европейска консултативна комисия и Консултативен съвет по въпросите на Италия); по други са съгласувани основните принципи; по трети е налице само обмен на мнения. Наред с това Московската конференция подготвя условията за първата среща на ръководителите на Съветския съюз, Съединените щати и Великобритания, проведена в края на ноември 1943 г.[6].

Военните действия на Балканите също така заемат място в дебатите на конференцията. При обсъждането на операциите в региона и английските, и американските представители в своите изказвания общо взето се придържат към решенията, взети от ръководителите на двете атлантически държави на тяхната среща в Квебек от 14 до 24 август 1943 г.[7].

Тук може би е нужно да бъде открита скоба за известно пояснение, тъй като използването на само протоколираните разговори по време на конференцията, публикувани в официалните съветски и американски издания, може да въведе в заблуждение относно позицията на Англия, защото в тях не се очертават достатъчно ясно интересите на Лондон по отношение на Полуострова. Но в някои телеграми от Чърчил до Идън, публикувани в мемоарите на британския премиер, на Балканите е отделено значително място и особено, както ще бъде показано по-долу, когато става дума за турското участие във войната срещу Германия[8].

Въпросът за военните операции на Балканите може да бъде продължен с писмото, връчено от Идън на неговия съветски колега на 25 октомври, в което последният е информиран за мероприятията от английска страна в подкрепа на съпротивителното движение в

---

[6] Московската конференция на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания (19—30 октомври 1943 г.). С., 1984.

[7] В посланието, с което Ф. Рузвелт и У. Чърчил уведомяват Й. Сталин (получено на 26 август 1943 г.) за решенията, постигнати от тях в Квебек, за Балканите е написано следното: „На Балканите операциите ще бъдат ограничени до снабдяване на балканските партизани по въздуха и по море, малки рейдове на десантни отряди и бомбардиране на стратегически обекти.“ Вж. Преписка на Председателя на Министерския съвет на СССР с президентите на САЩ и министър-председателите на Великобритания по време на Великата отечествена война 1944—1945. С., 1983, док. № 176, с. 188.

[8] C h u r c h i l l, W. S. The Second World War... V. V, ch. XVI.

района, а генерал Дин от американската делегация излага планове за засилени диверсионни акции, като търси съветското одобрение, подчертавайки, че „тези действия ще носят изключително военен характер“[9].

И свеждайки изложението до България, е интересно да се отбележи, че по време на беседата си със Сталин на 21 октомври британският външен министър се интересува от това как би се отнесъл съветският ръководител към евентуално искане България да изтегли своите войски от Югославия и Гърция. Сталин отговаря, че в случай на необходимост съветската страна е готова да скъса дипломатическите отношения със София[10].

По време на Московската конференция външните министри отделят голямо внимание и на един въпрос, пряко свързан с Балканите и България — участието на Турция във войната на страната на съюзниците от антихитлеристката коалиция[11].

В представения на 19 септември 1943 г. документ, чрез който английската страна запознава съветския комисар на външните работи със своя проект за дневен ред на работата на външните министри, фигурира и въпросът за общата политика по отношение на Турция[12]. Малко по-късно, на 7 октомври, британският посланик в Москва разшифрова тази фраза по следния начин: „Обсъждане на въпроса дали е желателно или не Турция да влезе във войната като активна воюваща страна — дали сега, дали по-късно — и по какъв начин Турция може да подпомогне най-много военните усилия на Обединените нации, без да е воюваща страна.“[13]

По време на първото заседание на министрите, проведено на 19 октомври 1943 г., Молотов запознава своите колеги с мерките, които по мнение на Москва трябва да бъдат предприети, за да се съкратят сроковете на военните действия срещу Германия. Сред тях важно място заема идеята за предложение от страна на СССР, Съединените щати и Англия до турското правителство за незабавно влизане във войната[14].

След като се запознава с искането на Молотов, английският министър-председател нарежда на своя външен министър: „Трябва да

---

[9] Московската конференция..., с. 175, 425. В случая се имат предвид действията на английските и американските разузнавателни служби на Балканите.

[10] Московската конференция..., 148—149.

[11] От балканските проблеми това е най-дискутираният по време на конференцията.

[12] Московската конференция..., 54—55.

[13] Пак там, с. 83.

[14] Пак там, 109—110.

се опитате да откриете какво действително смятат русите по отношение на Балканите. Ще бъдат ли привлечени от идеята за наши действия в Егея, включване на Турция във войната и отварянето на Дарданелите и Босфора, така че британските военноморски сили и кораби да помогнат на руското напредване и в края на краищата да им подадем нашата дясна ръка на Дунав. Какъв ще бъде техният интерес към отварянето от нас на Черно море за бойни кораби на съюзниците, доставки и съюзнически военни сили, включително турски. Имат ли някакъв интерес към тази „дясна" еволюция, или продължават да стоят единствено на позицията за нападение от наша страна във Франция?... По политически причини може би русите няма да искат да развием широкомащабна балканска стратегия. От друга страна, тяхното желание Турция да влезе във войната показва интереса им към Югоизточния театър."[15]

В хода на преговорите, признавайки ползата от влизането на Турция във войната, Идън изразява съмнение относно възможността тя да бъде накарана да направи това, тъй като англичани и американци са ангажирани в Италия и за бъдещото нахлуване във Франция, и не могат да ѝ предоставят военна помощ, която тя без съмнение би поискала. Същевременно английският външен министър предлага и други, по-малко обвързващи Анкара решения, като например предоставянето на бази за съюзниците и неоднократно подканя съветския си колега към едно по-пълно обсъждане на турския проблем. Позицията, заета от Идън и съобразена с инструкциите на неговия шеф, е зафиксирана в писмен вид в меморандум, връчен в Народния комисариат на външните работи на 25 октомври 1943 г.[16]. На свой ред американската страна чрез държавния секретар Кордел Хъл демонстрира сериозни резерви относно влизането на Турция във войната.

Независимо от красноречието на Идън и резервите на държавния секретар Кордел Хъл към влизането на Турция във войната по време на Московската конференция и Сталин, и Молотов са категорични, че всякакви други решения, освен незабавното — до края на 1943 г. — турско присъединяване към военните усилия на съюзниците са неприемливи за тях. (Аргументът, че англичаните в момента не са особено силни в района на Източното Средиземноморие, тъй като изтеглят оттам войски за операциите в Италия и за нахлуването във Франция, не става отправна точка за дискусии.) Турция е по-

---

[15] C h u r c h i l l, W. S. The Second World War..., V. V., p. 221.
[16] Московската конференция..., 348—349.

лучавала оръжие и сега трябва да помага, иначе оръжейните доставки губят своя смисъл, заявява съветският ръководител по време на беседа с външния министър Идън[17]. Колкото до очакванията на британския премиер, че съветската настойчивост за влизане на Турция във войната би могла да означава интерес към разгръщането на военни операции в Югоизточна Европа, трябва да се поясни, че те са опровергани. Идън информира своя шеф, че съветските ръководители са насочили своя интерес изцяло към нахлуването в Северна Франция[18]. Подобна позиция поставя под въпрос и надеждите на Чърчил за проникване в Черно море с доставки за Съветския съюз с бойни кораби и други сили. В разговорите с Идън Молотов се отнася твърде хладно към такива перспективи.

В средата на конференцията премиерът променя възгледите си и решава, че не може да обезкуражава желанието на Съветите за турско участие във войната. „Трябва да се съгласим по принцип и да оставим трудностите сами да се проявят, както това сигурно ще стане, в дискусията за пътищата и средствата" — подчертава Чърчил пред своя външен министър[19]. В случая може да се добави, че гъвкавият и бързо реагиращ британски премиер по всяка вероятност е оценил някои възможности, които съветската позиция му предоставя, и я възприема. За това в каква насока са били неговите разсъждения може да се съди от поведението на англичаните само месец по-късно в иранската столица.

В края на краищата двете страни стигат до съгласувано решение. На 1 ноември Молотов и Идън подписват протокол, по силата на който е предвидено Съветският съюз и Англия в най-кратък срок да предложат на Турция да влезе във войната до края на 1943 г. Другото включено в протокола задължение, по което Москва и Лондон трябва спешно да действат, е отправянето на молба до Анкара за предоставяне на турски военновъздушни бази за използване от съюзниците. Още при подписването на протокола Идън информира Молотов чрез нота, че възнамерява да поиска от турския министър на външните работи аеродруми за английските военновъздушни сили[20]. На 10 ноември американското правителство се присъединява към подписания протокол, но само при условие, „че.... никакви ресурси на Съединените щати или Британия не ще бъдат отделени

---

[17] Пак там, с. 148.

[18] C h u r c h i l l, W. S., Op. cit., V. V, p. 222; E d e n, A. L'epreuve de force (février 1938 — août 1945), London, 1965, 410—422.

[19] C h u r c h i l l, W. S., Op. cit., V. V, p. 223.

[20] Московската конференция..., с. 440.

за източните райони на Средиземно море, тъй като тези ресурси, по мнение на Обединения комитет на началник-щабовете, са необходими за операциите в Италия и за нахлуване на континента през Канала (Ламанш — б. а.) и необходимите за това приготовления по натрупването на сили в Англия."[21]

Картината на военните операции на Балканите и политическото бъдеще на страните от Полуострова придобива още по-отчетливи щрихи след конференцията на ръководителите на Съветския съюз, Съединените щати и Великобритания, проведена от 28 ноември до 1 декември 1943 г. в Техеран[22]. Както преди месец външните министри в Москва, така и главите на трите сили от антихитлеристката коалиция в иранската столица съсредоточават усилията си върху решаването на проблема с втория фронт. Основното положение — десант на американски и английски войски през Ламанш, потвърдено за пореден път от Лондон и Вашингтон през август 1943 г. в Квебек (Канада), благодарение на енергичните усилия на британския премиер се обвързва с военните действия в Източното Средиземноморие и на Балканите. Без да оспорва приоритета на плана „Овърлорд" (нахлуването през Ламанш във Франция — б. а.), У. Чърчил настоява да се използват активно военните сили на съюзниците в Средиземно море с риск дори да се стигне до отлагане на насрочената за началото на май 1944 г. операция на европейския континент[23]. По време на първото заседание, проведено на 28 ноември 1943 г., президентът Рузвелт също така има предвид някои възможности за нанасяне на удари срещу немските войски в Средиземно море, като подчертава: „Същевременно има много места, където биха могли да бъдат използвани американските войски. Те биха могли да бъдат използвани в Италия, в района на Адриатическо море, в района на Егейско море и най-после за оказване помощ на Турция, ако тя влезе във войната." Малко по-късно президентът е още по-конкретен, когато предлага „да се извърши десант в района на северната част на Адриатическо море, за да подкрепим партизанските части, като в същото време съветските армии се прибли-

[21] Пак там, с. 440.

[22] По въпросите, свързани с конференцията, вж: Техеранската конференция на ръководителите на трите съюзни държави — СССР, САЩ и Великобритания (28 ноември — 1 декември 1943). С., 1984; Foreign relations of the United States. Diplomatic papers. The Conferences at Cairo and Teheran, 1943. w. 1961; C h u r c h i l l, W. S. Op. cit., V. V; E d e n, A. Op. cit; W o o d w a r d, L. British foreign policy in the Second World War, V. III. London, 1971; B a r k e r, E. British Policy in the South-East Europe in the Second World War. London, 1976.

[23] Техеранската конференция..., с. 111.

жават до Одеса".[24] Тази реплика е твърде радостна за британския премиер. Тя подхранва надеждата му за реализация на идеи, на които той държи много, но срещу тази перспектива изказват възражения някои от най-близките съветници на Рузвелт и той не се връща повече към нея[25]. Съветският ръководител на свой ред подчертава, че усилията на съюзниците трябва да бъдат насочени към извършването на операция „Овърлорд", подкрепена с десант в Южна Франция, а действията в Италия и по-специално в района на Рим да служат за отклоняване на вниманието[26]. В такъв дух е и окончателната постановка за откриването на втория фронт, намерила място във военните решения на Техеранската конференция[27].

Договорността за нахлуване в северната част на Франция, формулирано като главна военна задача пред западните съюзници, допълвана с помощна операция в южната ѝ част, до голяма степен предопределя естеството на военните действия и в някои други страни на Балканите. В заключителните документи на конференцията е отразено, че е необходимо да се подпомагат партизаните в Югославия със снабдяване и снаряжение във възможно по-голямо количество, както и с операции на командоси[28].

Плановете за бъдещите военни действия на европейския континент не се изчерпват само с разработките за втория фронт и Балканите. Важно място в работата на тримата лидери и техните помощници заема участието на Турция във войната, разбира се, с всичките произтичащи от това проблеми.

В краткия промеждутък от време между конференцията на външните министри и тази на ръководителите на трите съюзни държави турското участие във войната естествено се докосва и на моменти се преплита с решаването и на българския проблем. Още преди Московската среща англичаните обмислят идеята за бомбардиране на София като средство за натиск върху българското правителство за изтегляне на неговите войски от Беломорието и Македония[29]. За тази цел се обсъжда възможността съветското правителство да се присъедини към англо-американското искане за изтегляне на българите от въпросните територии под заплахата от нови бомбардировки (първите са извършени през ноември 1943 г. — б. а.) и скъсва-

---

[24] Пак там, с. 103, 108.
[25] R o o s e v e l t, P, H o p k i n s, H. An Intimate History. New York, 1948, p. 780.
[26] Техеранската конференция..., с. 109.
[27] Пак там, с. 189.
[28] Пак там, с. 189.
[29] Public Record Office; F. O. 371/37161; B a r k e r, E. Op. cit.

не на дипломатическите отношения с България. Във Форин офис виждат и други перспективи и на 26 ноември, в навечерието на Техеранската конференция, предлагат на външния министър: „Изглежда ясно, че Турция очаква да започнем военна офанзива на Балканите преди тя да влезе във войната. Това излиза наяве в турския отговор, както е показан в последния параграф на телеграма № 1928 от Форин офис до Москва. Но може да има друга възможност, която си струва да се обсъди, а именно, че Турция може да бъде готова да влезе във войната дори без военна офанзива от наша страна, ако България претърпи крах и капитулира. Ако това е така, не трябва ли да увеличим сега нашия натиск върху България с надеждата да я доведем на по-ранен етап до крах. Бомбардировката над София е стъпка в това направление, но е ясно, че тя няма да предизвика желания резултат, ако не е подсилена от други форми на натиск. „Такава форма би могла да бъде официална заплаха от страна на Москва, че ако България не капитулира, Съветският съюз ще ѝ обяви война. В случай че такова искане изглежда прекалено, „ние можем да предложим те (съветските ръководители — б. а.) поне да скъсат дипломатическите отношения с България“ — заключават авторите на документа[30]. Подобни предложения не се приемат с единодушие. Дъглас Хауард от Южния департамент например пише: „Лично аз мисля, че е твърде невероятно русите да обявят война на българите като примамка за вкарване на Турция във войната, тъй като това би попречило на евентуална съветска окупация на България. Крахът на България обаче — продължава Хауард — е изключително важен и след като Турция е вече във войната, ще бъде физически възможно за българите да капитулират *пред съюзниците*. *Сега те са в същата* позиция като румънците, които искат да капитулират, но не могат да направят това.“[31] А заместникът на А. Идън — Ал. Кадоган, твърди: „Струва ми се, че основният смисъл на вкарването на Турция във войната е да доведе по възможност до българската капитулация... Ако Турция е във войната, за българите ще бъде по-лесно да капитулират.“[32]

Към горните редове би могла да бъде добавена и една оценка на Чърчил, даваща относително по-широка представа за целите, които англичаните преследват чрез евентуално турско участие във военните действия срещу Германия. „Влизането на Турция във войната би било най-доброто, ако не единственото средство да се попречи

[30] F. O. 371/37162; B a r k e r, E. Op. cit.
[31] Ibidem.
[32] Ibidem.

на русите да установят контрол над Балканите... Ако турците запазят неутралитет, британските сили по всяка вероятност не ще могат да се добират на Балканите дотогава, докато оттам не си отидат германците или докато там не се укрепят русите."[33]

По време на беседите си със своите партньори Чърчил не изразява на глас подобни откровения: те си остават в тесния кръг на посветените, които правят британската външна политика. Но и зад мислите, които той излага пред съветския ръководител и американския президент, могат да се доловят цяла гама от интереси по отношение на Балканите, които го вълнуват и обуславят активността му в търсене на пътища за осигуряване, по един или друг начин, на английското присъствие в региона. „Как можем да заставим Турция да влезе във войната — пита премиерът — какво ще трябва да направи тя? Трябва ли да нападне България и да обяви война на Германия? Трябва ли да започне настъпателни операции, или не бива да напредва в Тракия? Каква би била позицията на русите по отношение на българите, които все още помнят, че Русия ги е освободила от турците? Какво влияние би оказало това на румънците, които и сега вече търсят начин да излязат от войната? Как би повлияло това на Унгария? В резултат от всичко това няма ли да настъпят големи политически промени в редица страни? Това са все въпроси, по които нашите руски приятели имат, разбира се, свое становище."[34] И връщайки се към по-широкия аспект на своите планове, Чърчил добавя: „Представляват ли интерес за съветското правителство нашите действия в източната част на Средиземно море, които може би ще предизвикат известно отлагане на операциите през Канала? (английското наименование на Ламанш — б. а.). Този въпрос засега още няма определено решение и ние дойдохме тук, за да го решим."[35]

И Сталин, и американският президент не изразяват принципно несъгласие с участието на Турция във войната, макар че в репликите, които отправят, трудно може да се долови голям ентусиазъм. Трудностите започват тогава, когато става ясно, че подобно участие ще доведе до забавяне на „Овърлорд". На 30 ноември 1943 г. Молотов заявява, че при такава перспектива „маршал Сталин ще бъде против въвличането на Турция във войната"[36]. От американска страна е подчертано, че Съединените щати желаят присъединява-

---

[33] Техеранската конференция.., с. 29.
[34] Пак там, с. 107.
[35] Пак там, с. 108.
[36] Пак там, с. 162.

нето на Турция към антихитлеристката коалиция, но така че да не се стигне до отлагане на нахлуването в Нормандия[37].

След уточняването на датата на „Овърлорд" и изявлението на специалния помощник на президента Хари Хопкинс, че решаването на турския въпрос ще бъде подчинено на това обстоятелство, съветската страна дава съгласието си за включване във военните решения на клауза, „че от военна гледна точка е крайно желателно Турция да влезе във войната до края на годината на страната на съюзниците"[38]. Добавено е и изявлението на съветския лидер, че „ако Турция се окаже във война с Германия (Сталин и Идън уточняват, че Турция ще декларира война само на Райха — б. а.) и ако в резултат на това България обяви война на Турция или я нападне, Съветският съюз незабавно ще премине в състояние на война с България"[39].

По време на обсъждането на бъдещия турски принос за победата над Германия, по понятни съображения България е обект на внимание от участниците в конференцията. Заявявайки, че Съветският съюз ще изпълни поетите задължения, ако събитията се развият по описаната по-горе схема, Сталин се интересува какви конкретни действия се очакват от Москва по отношение на тази страна[40]. Британският министър-председател не изразява някакви специфични предпочитания и се задоволява само с моралния ефект, който би бил породен сред българското общество от настъплението на Съветската армия[41]. Съветският ръководител предлага за размисъл на своите колеги и друг възможен сценарий: „Турция да обяви война на Германия. Германия може да окупира България, а България да се обърне към съветското правителство за помощ"[42]. Чърчил не е особено ентусиазиран от съветската намеса, но не се произнася категорично против такава схема[43].

Зад тези реплики се крият не само съображения от военен характер, но и се извършва внимателно опипване на почвата по отношение на страната, намираща се в центъра на Полуострова и притежаваща в момента достъп до Егейско море. Изглежда, че на дадения етап двамата опитни политици (американците не проявяват ясно

---

[37] Пак там, с. 162.
[38] Пак там, с. 189.
[39] C h u r c h i l l, W. S. Op. cit. V. V., p. 300.
[40] Ibidem.
[41] Ibidem.
[42] Техеранската конференция... с. 171.
[43] Пак там.

изразен интерес към Балканите) са се задоволили с тези бегли сондажи по отношение на България и тя повече не се обсъжда на конференцията. Това не означава, че тя е загубила своята стойност в плановете на Москва и тези на Лондон. В Техеран за Полуострова се вземат решения, свързани с цялостната стратегия на съюзниците, и затова много други балкански проблеми, включително и български, са поставени за момента под общ знаменател. Е този смисъл трябва да се добави и още нещо. За значението на първата среща между лидерите на трите най-могъщи държави от антихитлеристката коалиция е писано много, изказани са оценки както за въздействието, което Техеран оказва върху хода на военните действия, така и за последиците, които взетите решения имат върху политическото бъдеще на Европа[44]. Тези решения са валидни с пълна сила и за Балканите като част от Стария континент и като място, където се пресичат значителни интереси.

Оформилата се по същество концепция да не се извършват крупни военни операции на Полуострова, блокира възможността да бъдат използвани войските на западните съюзници в Средиземно море по някои от балканските направления. Известни перспективи за използване на английски и американски войски в посочения регион се крият в уговорената в Техеран постановка за извършване на операции за отвличане на вниманието и заблуда на немското командване. Но както някои изследователи посочват, при планирането на тези действия не е било сигурно доколко самите англичани са раз-

---

[44] B a r k e r, E. British policy in South-East Europe in the Second World War. London., 1976; W o o d w a r d, L. British foreigh policy in the Second World War. V. III, London., 1971; K e d r o s, A. La resistance grèque. Paris, 1966; S t a v r i a n o s, L. The Balkans since 1453. New York, 1961; F e i s, H. Churchill, Roosevelt, Stalin. The war they waged, the peace they sought. Princeton, 1957; From frust to terror. New York., 1970; M c N e i l, W. H. America, Britian and Russia. Their co.-operation and conflict 1941—1946. London., 1953; H u l l, C. Memoirs. London, 1936. S u l s b e r g e r, C. Dans le tourbillon de l'Histoire. New York., 1969; L e e W o l f f, R. The Balkans in our time. Massachusetts, 1956; D a l l e k, R. Franclin D. Roosevelt and American foreign policy 1932-1945. USA, 1979.

S h e r w o o d R. Roosevelt and Hopkins: An Intimate History, New York, 1978. G. Kolko. The politics of war Allied diplomacy and the world crisis 1943-1945, London, 1969.

E d e n, A. L'epreuve de force (février 1938 — août 1945) Diary of sir Aleksander Cadogan 1938-1945; L e f e b e r, W. America, Russia and the Cold war 1945-1966, New York, 1967; G a d d i s, J. The United States and the origins of the Gold war. New York 1976.; K e n n a n, G. Memoirs 1925-1950, Boston 1967.; T a y l o r, A. English History 1914-1945, London, 1965; Auty, Ph., Clogg, R. British policy towards wartime resistance in Yugoslavia and Greece. London 1975; B y r n e s, J. Speaking Frankly. New York, 1947.; B u r n s, J. Roosevelt, the soldier of freedom 1940-1945. New York., 1970;

бирали къде свършва действителността и къде започва въображението[45]. Невъзможността за използване на крупни военни сили на Балканите заедно с обстоятелството, че след капитулацията на Италия през лятото на 1943 г. там се създава контролна комисия, в която водеща роля играят англичани и американци, а съветското участие е повече от скромно, бележат началото на важен за бъдещето на Европа процес. Той ще завърши приблизително след година в съветската столица. Този процес има най-пряко отношение и към България[46].

Непосредствено след Техеранската конференция Чърчил и Рузвелт се срещат с турския президент Иньоню. Но както по време на разговорите между Идън и външния министър на Турция Менеменджиоглу в началото на ноември 1943 г., така и сега турският държавник не се оставя да бъде убеден от британския премиер да присъедини страната си към съюзниците[47]. Отказът затруднява намеренията на Лондон да принуди България, Румъния и Унгария да капитулират преди навлизането на съветската армия, а в по-широк аспект ограничава британското присъствие на Балканите. С това темата за турското участие във войната не се изчерпва. След около половин година, в напрегнатите летни месеци на 1944 г., тя отново ще бъде обект на внимание.

Бомбардировките над София също така не водят до желания резултат. Капитулация на България или поне нейното изтегляне от Беломорието и Македония не се постига, въпреки че от края на 1943 г. до средата на 1944 г. София е бомбардирана неведнъж. Впрочем в случая не става дума само за българската столица. Подобна политика на нападения по въздуха се провежда и по отношение на другите два сателита в Югоизточна Европа — Румъния и Унгария. И тези страни не скъсват съюза си с Германия и не излизат от войната в резултат на действията на авиацията на западните съюзници. Важна причина за този неуспех според някои автори е обстоятелството, че Чърчил не успява да убеди американците в необходимостта от интензивни бомбардировки върху неприятелските страни в Югоизточна Европа[48].

---

[45] B a r k e r, E. British Policy in South-East Europe in the Second World War, 121-123.

[46] За значението на „италианския прецедент" за бъдещето на бившите сателити на Германия вж. K o l k o, G. The politics of war. Allied diplomacy and the world crisis (1943-1945. London, 1969; A r c i d i a c o n o, B. The "dress Rehearsal". The Foreign Office and the control of Italy, 1943-1944. Historical journal, 1985, 28 (2).

[47] C h u r c h i l l, W. S. Op. cit. V. V., Ch. XXIII.

[48] B a r k e r, E. Op. cit., p. 209.

В крайна сметка много по-важна причина за неуспеха на въздушните инициативи на съюзниците по отношение на сателитите на Германия е, че те не са подкрепени от широкообхватни военни операции на Балканите по суша и море. Подобна позиция до голяма степен е обусловена от военните решения на Техеранската конференция, включително и тези за Полуострова. Но все пак между англичани и американци съществуват известни различия. И след Техеран Чърчил прави известни опити, макар че не проявява типичната за него настойчивост, за военно проникване в този регион, но среща упорития отказ на Вашингтон.

На 28 юни 1944 г. британският премиер предлага на Рузвелт план за настъпление на съюзните войски в Италия с цел завземането на Триест. Висши английски офицери информират американските си колеги, че става дума да се развие настъпление в Истрия и през Люблянския проход да се достигне до Австрия и Унгария. В своя отговор американският президент подчертава между другото, че няма да му бъде приятно и най-малкото забавяне на „Овърлорд" още повече ако сравнително големи сили бъдат отклонени към Балканите[49]. В мемоарите си Чърчил посочва, че никой не е мислил за подобно развитие на военните действия в балканското направление. Но по-важна в случая е принципната позиция на Съединените щати към мащабни военни действия на Полуострова. След Техеран тя е определено отрицателна (с изключение на Гърция, но в случая става въпрос за ограничен военен контингент) и е неизменно такава до оттеглянето на немските войски от този район на Европа.

В края на 1943 г. започват и контактите между представители на някои западни ведомства и български дипломати, като относително най-интензивни са срещите и разговорите в Турция[50]. В началото на 1944 г. представители на специална американска мисия, чиято цел е да проучи възможностите за откъсване на България от Оста, се срещат с българския пълномощен министър Балабанов. Те го информират, че ако правителството в София желае да направи някакво предложение, то ще бъде предадено на американските ръководители[51]. Българският дипломат, позовавайки се на разговори с регентите, министър-председателя и лидерите на опозицията, иска да бъдат започнати разговори с упълномощени американски представители, чиито краен резултат би бил преминаването на България на

---

[49] C h u r c h i l l, W. S. Op. cit. V. VI, appendix D' (телеграма от Рузвелт до Чърчил от 29 юни 1944 г. — б. а.)

[50] B a r k e r, E. Op. cit., p. 217.

[51] Foreign relations of the United States. 1944, V. III, 306-307 (по-надолу FRUS).

страната на съюзниците. Балабанов повдига въпроса за изпращането на българска мисия в Истанбул, за да проучи условията, при които България може да се нареди в лагера на антихитлеристката коалиция. На американския посланик в Москва Хариман е наредено да съобщи получената информация на съветското правителство, като същевременно е уведомена и Англия[52].

Недоволството, което изпитват англичаните от това, че американците и по-специално службата за стратегическо разузнаване проявяват активност на Балканите, не е пречка за постигане на съгласие между Москва, Вашингтон и Лондон българска мисия да бъде приета и изслушана от съюзниците[53].

На този етап от подготовката за преговори възниква една особеност, свързана с факта, че България не воюва със Съветския съюз. Не е изяснен въпросът до каква степен негови представители ще участват в евентуални разговори с представители на българското правителство. Американци и англичани са на мнение, че СССР ще бъде затруднен да подпише примирието с държава, с която не е в положение на война. От друга страна обаче, те трябва да се съобразяват с политиката на Съветския съюз по отношение на Балканите — политика, основана на традиционен интерес. Това особено ясно личи в една телеграма на държавния секретар Стетиниус до американския посланик в Кайро — Мак Вий, в която се казва: „Във всеки случай е налице схващането, че съветското правителство би трябвало да бъде напълно информирано и да има всички възможности да изразява своите възгледи.“[54] Съществува безпокойство от факта за бъдещото стъпване на Съветския съюз на Балканите, но се проявява и разбиране към политиката на Съветския съюз в този район.

България заема особено място в политическите планове на съюзниците за Балканите. От изключителна важност е обстоятелството, че по време на войната тя има излаз на Егейско море. Англичани и американци се опасяват от възможността Съветският съюз да настоява за една разширена и силна България, чрез която той би могъл да получи пряк достъп до Средиземноморието. Вече стана дума за позицията на Великобритания по териториалните проблеми, свързани с присъствието на българските войски и администрация в Беломорието и Македония. Становището на Вашингтон е почти същото — България трябва да напусне тези територии и всички гранични въпроси да се решават след войната[55].

---

[52] Ibidem, p. 300.
[53] B a r k e r, E. Op. cit., p. 218.
[54] F R U S 1944, v. III, p. 306.
[55] Ibidem, p. 305.

В началните месеци на 1944 г. съветското правителство се въ
държа от активно участие в контактите с България. То се обявя
дори против обсъждането на условията за примирие в Европейск
та консултативна комисия, като е склонно да изпрати само свои н
блюдатели при евентуални българо-съюзнически разговори. П
късно то променя политиката си по този въпрос[56].

Европейската консултативна комисия се създава в края на 1943
на Московската конференция на външните министри на трите гла
ни страни от антихитлеристката коалиция. В нея участват пре
ставители на Съединените щати, Съветския съюз и Великобрит
ния, а постоянното пребиваване на комисията е в английската ст
лица. Една от основните задачи, поставени от ръководителите н
трите държави пред този орган, е изработването на предложения
условията на капитулацията на страните, с които трите велики дъ
жави са в състояние на война, и механизъм за изпълнение на те
условия[57].

В по-едри щрихи политиката на Англия и Съединените щати д
юни 1944 г. би могла да се обрисува по следния начин. Започва по
готовката на клаузите по примирието с България от страна на Ан
глия и Съединените щати, като на 26 юни 1944 г. в Европейска
консултативна комисия са внесени американският и английски
проекти. Проектът на Обединеното кралство е близък по дух д
този на американците, но е значително по-кратък. В него намир
място постановки за освобождаване на военнопленниците и гра
даните на съюзните държави, възстановяване на съюзническа
собственост и компенсация на понесените щети, скъсване на отн
шенията с Германия, използване на българската територия от с
юзниците или нейната окупация и др. На първо място в проекта
поставено познатото искане — изтегляне на българските войски
администрация от Беломорието и Македония. Британският посл
ник в Москва е инструктиран да изясни пред съветските ръководи
тели, че гръцките и югославските довоенни граници трябва да б
дат възстановени и че не може да става въпрос за купуване на бълг
рите с гръцка или югославска територия. Ако капитулацията н
България и действия от нейна страна допринесат за ускоряване н
германското пораж^ние приносът ѝ да бъде взет предвид при и
работването на мирния договор, но без да ѝ се дава статут на съюзн
ща страна[58]. В американския проект към тези стимули е добавено у

[56] Ibidem, p. 313, 317.
[57] Московската конференция..., 380-381.
[58] FRUS 1944, V. III, 346—347.

ловието, че на България ще бъдат гарантирани независимостта и териториалният интегритет в границите от 1939 г.,както и запазването на Южна Добруджа[59].

При изясняване аспектите на излизането на България от войната между англичани и американци нерядко е изказвано мнението, че съюзниците биха имали полза от такова развитие на събитията. Подобна констатация не е свързана с някакви конкретни стъпки, които биха могли да насърчат българското правителство. В тази връзка американският консул в Истанбул Бери информира: „Сред някои български среди съществува мнението, че англо-американската пропаганда е повече деструктивна, отколкото конструктивна, и атакувайки българската политика, тя не посочва практическия път, по който България би могла да промени своята политическа линия."[60] Единственото официално съобщение през този период, предадено на българите от Държавния департамент е, че Англия и Съединените щати са готови да посрещнат упълномощена българска мисия в Кайро. В интерес на истината трябва да се отбележи, че от страна на съюзниците са правени съответни внушения, но те не произлизат от ръководни държавни дейци. На свой ред съветското правителство стои на позицията, че действията на България са враждебни спрямо Съветския съюз. Освен това в нотите от периода април — май 1944 г. по въпроса за възстановяване на съветските консулства в някои български градове са поставени искания, които българската страна едва ли би изпълнила. Тази линия на ескалация на претенциите на Москва към София продължава почти до 5 септември 1944 г.[61].

За това състояние на отношенията между България и западните съюзници има ред причини, някои от които вече бяха посочени. Към тях трябва да се добави и това, че стъпките, които предприема София, са твърде плахи и предпазливи, а вероятността да се скъса с Германия през този период е много малка. Българските управници се вълнуват от множество въпроси, свързани със смяната на ориентацията, и най-вече от решаването на два от тях: предотвратяване на навлизането на съветската армия в България и запазване на териториите, включени в границите на царството след 1 март 1941 г. По понятни съображения англичаните, пък и американците, не могат да предложат нищо окуражаващо на българите. Те нямат намерение да изпращат експедиционен корпус на Балканите, нито пък биха

[59] Ibidem, p. 343.
[60] Ibidem, p. 338.
[61] Вж. Съветските ноти и българските ноти — отговор във FRUS 1944, V. III.

се съгласили с оставането на Беломорието и Македония в предели
те на българската държава.

На 5 май 1944 г. министърът на външните работи на Англия п
време на срещата със съветския посланик в Лондон предлага гръ
ките работи да бъдат от компетенцията на английското правител
тво, а румънските — от компетенцията на съветското правителст
во[62]. Малко по-късно в телеграма до Държавния департамент ан
гличаните показват склонност към Румъния да бъде добавена и Бъл
гария[63]. В достъпната за изследователите преписка между Лондон
Москва обаче името на България не се среща. На 18 май послани
кът Гусев информира Форин офис, че съветското правителство
съгласно с така формулираното английско предложение, но пред
да даде окончателен отговор, то желае да знае мнението на прави
телството на Съединените щати[64].

Как се развиват събитията по-нататък? „Правителството на Съ
единените щати беше консултирано и беше подчертано пред него
че съглашение на тази основа ще бъде приложимо само във военни
те условия и няма да засегне правата и отговорностите на трите
велики сили по отношение на цяла Европа при мирното урегулира
не. Въпреки това Съединените щати изразиха сериозна загриженост
че съглашението ще надхвърли функциите, за които е било опреде
лено, и ще доведе до разделяне на Балканите на сфери на влияние
След кореспонденция между министър-председателя и президент
(Чърчил и Рузвелт — б. а.) те се съгласиха все пак, че на съглашени
ето ще бъде даден тримесечен изпитателен срок, след което то ще
бъде разгледано отново от трите правителства."[65] Без да се засяга
подробности около това споразумение с тримесечна давност, тряб
ва да се подчертае, че Съветският съюз не изпраща официален
окончателен отговор до Лондон. Нещо повече, на 21 август Молс
тов в разговор с британския посланик А. Кларк-Кер подчертава, ч
между Съветския съюз и Англия няма споразумение за Гърция[6

Тъй като в достъпната документация липсват точни и неоспори

---

[62] F. O. 371/43646; 371/43772; Roosevelt and Churchill. Their secret wartime corr
spondence. New York 1975; lg. Churchill and Roosevelt. The Complete correspondenc
T. 3, Princetown, 1984; C h u r c h i l l. W. S. Op. Cit. V. VI Ch. V.

[63] C h u r c h i l l, W. S. Op. cit., V. VI, p. 57.

[64] Ibidem, p. 56.

[65] F. O. 371/43772.

[66] Ibidem. Тази реплика на Молотов е по-скоро отговор на настоятелните иск
ния на англичаните за повече информация относно изпратената през лятото н
1944 г. съветска военна мисия в Гърция.

ми данни за българския случай, а в историографията (българска, съветска и западна) има някои неизяснени моменти, на първо място трябва да бъде потърсен отговор на въпроса: искали ли са англичаните да бъде подписано споразумение за примирие с българското правителство преди 5 септември 1944 г. — датата на обявяването на война на България от Съветския съюз.

На 18 юли 1944 г. британският премиер У. Чърчил произнася реч, в която между другото се споменава, че на България остава малко време, за да скъса с Германия и по този начин да облекчи съдбата си. Тази реч е удобен повод за министър-председателя Ив. Багрянов и министъра на външните работи П. Драганов да изпратят в Анкара Ст. Мошанов, бивш председател на Народното събрание, за да се срещне с британския посланик Хюгесън и да проучи условията, при които България може да излезе от войната[67]. Срещата на българския представител с британския посланик се провежда на 16 август 1944 г. Въпреки известни несъответствия при нейното отразяване в мемоарите на Мошанов и английските и американските дипломатически документи, може да се заключи, че българското правителство е предприело сериозни опити за излизане на България от войната. В края на разговора е решено Мошанов да остане в Истанбул, за да изчака отговора на съюзниците. Хюгесън го уведомява изрично, че всичко, което Мошанов би изложил, ще бъде направено достояние на правителствата на Съветския съюз и Съединените щати[68].

В средата на юли и началото на август 1944 г. между Чърчил и Сталин отново се обсъжда въпросът за турското участие във войната. Премиерът информира съветския ръководител за готовността на Турция да скъса незабавно с Германия и доразвива тази информация с познатите постановки за постепенното ѝ включване във военните действия срещу Райха. Но Сталин не е особено въодушевен, когато отговаря: „Вие, разбира се, помните колко настойчиво правителствата на нашите три страни предлагаха на Турция да влезе във войната против хитлеристка Германия, на страната на съюзниците, още през ноември и декември 1943 г. От това не излезе нищо. Както Ви е известно, по инициатива на турското правителство през май—юни тази година отново влязохме в преговори с турското правителство и трите съюзни правителства два пъти му предложиха същото, което предлагаха в края на миналата година. От това нищо

---

[67] М о ш а н о в, С. Моята мисия в Кайро. Научен архив на БАН.
[68] FRUS 1944, V. III, p. 358.

не излезе. Що се отнася до едни или други полумерки от страна на Турция, сега аз не виждам в това полза за съюзниците. Поради зае тата от турското правителство уклончива и неясна позиция по отно шение на Германия по-добре да оставим Турция на мира и да я пре доставим на собствената ѝ воля, без да упражняваме нов натис върху Турция."[69]

Още по-категоричен е съветският отговор на директното турско предложение за официално потвърждаване на приятелските връзки между Турция и Съветския съюз. В подкрепа на тази идея турската страна подчертава в нота от 7 август 1944 г., че Националното съб рание е гласувало за скъсване отношенията с Германия и по този начин са елиминирани всички фактори, които Москва е считала като пречка за подобряване на съветско-турските отношения и сътруд ничество. В нота-отговор от 16 август се подчертава, че съветското правителство смята за необходимо да се въздържа от действия, ко ито могат да се тълкуват като натиск върху турската външна поли тика. Колкото до турското участие във войната, становището на Народния комисариат за външни работи е: този въпрос, който от дълго време не е успял да получи позитивно решение, вече е загубил своята актуалност. Като излишно е оценено и предложението за дек ларация, с която да се прокламират и потвърдят приятелските от ношения между Турция и Съветския съюз[70]. Цитираните фрагменти от дипломатическата кореспонденция между Москва, Лондон и Анкара са недостатъчни за обясняване на проблема за турското участие във Втората световна война. Но те са в състояние да дадат отговор на един значително по-тесен по обхват въпрос — за вероят ността от окупация на България от турски войски с цел изпреварва нето на Червената армия в тази страна. Трудно би могло да се при еме, че Турция ще се реши на враждебни действия срещу България без да вземе под внимание позицията на Съветския съюз такава, каква то е тя в края на лятото на 1944 г., още повече че между трите водещи сили от антихитлеристката коалиция именно през този период се фор мират известни договорености по отношение на Балканите.

Докато Ст. Мошанов е в Истанбул, между правителствата на трите съюзни държави започва обмен на мнения по развитието на контактите в България. На 20 август Лондон изпраща меморандум до Вашингтон с мнение по българската инициатива. Подчертано е че британският генерален щаб счита излизането на България от вой-

---

[69] Преписка на Председателя..., с. 293.
[70] F. O. 371/43647.

ната за събитие със значителна военна стойност и, за да бъде изпитана искреността на българските намерения, предлага като предварителни условия следните искания:

а) българското правителство трябва да освободи съюзническите пленници, които се намират в България, преди неговият емисар да бъде приет в Кайро;

б) да бъде определена дата не по-късно от края на август, до която българският емисар трябва да пристигне в Кайро, и условието от точка „а" да бъде изпълнено[71].

Паралелно с това до Държавния департамент е изпратен още един меморандум, в който се прави предложение за начина, по който България може да бъде заставена да прекрати участието си във войната. Английското правителство е склонно да вярва, че един съветско-турски ултиматум би принудил България да скъса с Германия и с участието си в Оста. Според англичаните този начин на действие не трябва да се счита като противостоящ на воденето на преговорите за примирие, а само като допълнителна възможност. От американското правителство е поискано да обсъди английското предложение и да изложи своите възгледи[72].

Държавният департамент изказва резерви по предложенията, съдържащи се и в двата английски меморандума. Като изтъква, че освобождаването на съюзническите военнопленници от българското правителство би било дълга и сложна процедура, Департаментът не е склонен да настоява тяхното освобождаване да бъде превърнато в предварително условие на преговорите. По второто предложение Форин офис е информиран, че е уместно да се изчака, за да се види как ще се развиват контактите с Мошанов, тъй като предлаганата инициатива може да повлияе отрицателно на преговорите с българския представител[73]. Малко по-късно *самите англичани се* отказват от предложенията си, изложени в двата меморандума. На 23 август британският премиер изразява следното мнение: „Как може процесът на освобождаване на британските пленници да се извърши в продължение на седмица, което е границата, допустима за българския емисар? Ще бъде хиляди пъти жалко да се изгуби възможността, която сега се предоставя."[74]

Междувременно в Европейската консултативна комисия, която се занимава с изготвяне на съглашенията за примирие *със страните*

---

[71] FRUS 1944, V. III, 358-360.
[72] Ibidem, 360-361.
[73] F. O. 371/43597; 371/43590; 371/43584.
[74] F. O. 371/43597.

от хитлеристкия блок, продължават да се обсъждат клаузите за пр
мирието с България. Те са уточнени в общи линии след заседания
на ЕКК на 24—25 август. На 29 август съветското правителство ув
домява правителствата на Съединените щати и Англия, че няма
участва в по-нататъшното обсъждане на клаузите на примирието
България и оставя решаването на този въпрос на двете западни дъ
жави[75].

Мястото за водене на преговори с български представител
също е предмет на обсъждане между съюзниците. Англичаните на
тояват за Кайро, докато Съветският съюз и Съединените щати и
казват предпочитания за Анкара[76]. След оттеглянето на СССР
участие в по-нататъшното обсъждане на клаузите на примирие
надделява английското становище и е решено преговорите да
водят в Кайро. Какви съображения ръководят английското прав
телство при избора на мястото на преговорите? Според него Анк
ра е разсадник на клюки и интриги, а би могло да се очаква и изве
тна турска намеса по време на преговорите. В същото време Кай
се намира на съюзническа територия, обстоятелство, което би д
принесло за по-бързо и по-спокойно процедиране[77]. Дори и бег
поглед е достатъчен, за да се види, че в случая англичаните изтъ
ват доводи с периферно значение. От гледна точка на експедитивн
то водене на преговорите Анкара е по-подходяща, защото там им
условия за поддържане на по-сигурна и бърза връзка с българско
правителство чрез пълномощния министър в Турция, ако в хода
контактите възникне подобна необходимост. След срещите си
британския посланик Мошанов остава в Истанбул. По информац
от Хюгесън на 19 август българският пратеник уведомява англич
ните за получаването на пълномощия не само да разговаря, но и
води преговори и моли да се възстанови връзката колкото се мо
по-скоро[78]. И в този случай има разминаване между данните в а
глийските документи и мемоарите на Мошанов, тъй като в тях т
не споменава подобен факт. Във връзка с тази информация на Хюг
сън е наредено: при условие, че е удовлетворен от пълномощията
Мошанов, да уреди незабавното му отиване в Кайро, където да бъ
приет от английски и американски представители[79]. На фона на та
демонстрираната забързаност прави впечатление фактът, че брита

[75] F. O. 371/43598.
[76] F. O. 371/43597.
[77] Ibidem.
[78] Ibidem.
[79] Ibidem.

ското външно министерство е информирано за готовността на Мошанов на 23 август, а изпраща нареждането на Хюгесън на 25 с. м.

На 23 август американският консул в Истанбул Б. Бери е посетен от Георги Киселов, български индустриалец, който го информира, че той и Мошанов са назначени като делегати за установяване на контакти и започване на разговори със западните съюзници с цел излизане на България от войната и установяване на неутралитет по отношение на съюзниците и Оста. Тяхното оторизиране е оформено чрез меморандум от външния министър П. Драганов до пълномощния министър в Анкара Балабанов, комуто е наредено в случай на необходимост да потвърди това пред съюзниците.[80]

Когато научава за капитулацията на Румъния, Мошанов се връща в България, за да получи инструкции от правителството съобразно новата обстановка.

На 25 август британският министър-резидент за Средния изток в Кайро лорд Мойн е информиран, че е определен за връчване *на* клаузите на примирието с България. На следния ден му е изпратен текстът, така както е съгласуван в Европейската консултативна комисия на 25 август. На лорд Мойн *е наредено да не съобщава клаузите* на Мошанов за момента, тъй като предстои одобряването им от трите правителства[81].

След като приема да изпълни възложената мисия, лорд Мойн моли да бъде информиран за връзката, която българският емисар ще има *със своето правителство. Неговото лично мнение е, че „ние* трябва да му дадем известни средства за поверителна кореспонденция чрез тяхната легация в Анкара или преговорите ще бъдат много затруднени. Имаме основание да очакваме българите да бъдат непреклонни по въпроса за евакуацията от гръцка и югославска територия и емисарят ще иска да се *отнася* често *до своето правителство*".[82] Форин офис не споделя предложението за поверителна и бърза връзка и лорд Мойн е информиран, че комуникациите между българския представител в Кайро и българското правителство ще бъдат осъществени по канала Кайро — британско посолство в Анкара — български пълномощен министър в Турция — София, като отговорите ще минават обратно по същия път.

На 30 август лорд Мойн получава съгласуваните между британското и американското правителство клаузи на примирието с България. С малки изключения те повтарят съобщените *преди това.*

---

[80] FRUS 1944, V. III, p. 367.
[81] F. O. 371/40732.
[82] F. O. 371/43597.

Отново му е наредено да не връчва текста на Мошанов, тъй к
този път пък се търси съгласието на гръцкото и югославското п
вителство[83].

Във връзка с нареждането на Форин офис Мошанов да бъде
веден в Кайро, Хюгесън се свързва с пълномощния министър Ба
банов. От него научава, че Мошанов се е върнал в София. Хюге
още веднъж получава уверения, че делегатът има официални пъл
мощия да преговаря, след което британският посланик изказва
желание (така се твърди в тел. № 91 от 26 август до Форин оф
българската страна да представи акредитивни писма в Кайро[84].
гличаните настояват и Г. Киселов да замине веднага за египетск
столица, но той отказва под предлог, че иска да изчака Мошан
Паралелно с това се предприемат действия за бързото отвежд
на последния в Египет, като за целта от турското правителств
поискано да окаже всички възможни улеснения[85].

От края на август пред Англия и Съединените щати възни
друг сложен въпрос, свързан с примирието с България — запозна
не правителствата (в изгнание) на Гърция и Югославия с текста
неговите клаузи. Англичаните смятат, че при информирането
гръцкото и югославското правителство трябва да се подчертае
от последните се очаква да приемат предложените клаузи, да ги с
тат като приложими между тях самите и България и да се съгла
английското и американското правителство да подпишат прими
ето от тяхно име. Държавният департамент е известѐн за горн
предложения и при евентуално американско съгласие съответни
представители в Лондон и Кайро трябва да бъдат информирани
съвместни действия с британските си колеги[86]. Междувремен
преди още да са уведомени официално за текста на примири
гръцкото и югославското правителство излагат част от своите п
тенции[87].

Предвид пристигането на българската делегация в Кайро на
август лорд Мойн предлага гръцкият министър-председател
пандреу да бъде неофициално уведомен за клаузите на примири
и да бъде поискано от него да не настоява за поправки в текста,
като това би забавило хода на преговорите.

Гръцкият премиер изразява задоволство от клаузите, но не п

---

[83] F. O. 371/40732.
[83] F. O. 371/43597.
[84] F. O. 371/43597; 371/43598.
[86] F. O. 371/40732.
[87] F. O. 371/43507.

пуска случая да поднови гръцките претенции, от които по-значителни са исканията за териториално разширение за сметка на България и временна окупация на областите на юг от Стара планина от гръцки войски[88].

Югославското правителство е информирано официално за клаузите на примирието на западните съюзници на 30 август, като при връчването на текста от английска страна е изказана надеждата, че клаузите ще бъдат оценени положително от югославското правителство и ще бъде дадено югославско съгласие те да бъдат подписани от британските и американските представители. Подчертано е освен това, че всяка модификация на текста би затруднила сключването на примирие, тъй като ще се предизвикат нови консултации между засегнатите страни[89].

Отговорът е връчен още същия ден, без югославското правителство да се съобрази напълно с английските и американските искания. Въпреки че като цяло *югославяните приемат примирието*, *те* предлагат в него да бъдат включени някои пунктове, засягащи техните интереси, както и желанието *югославски представители да* участват в неговото подписване[90]. Изправено пред тези искания, британското външно министерство предлага на Държавния департамент да бъде съобщено на югославяните, че техните искания могат да бъдат посрещнати чрез влизане в сила на чл. 13 от Съглашението за примирие, който предвижда съобразяване от българска страна с всички допълнителни съюзнически искания, свързани с неговото изпълнение. Относно подписването на съглашението от югославска страна Форин офис предлага да бъде и обсъден въпросът за подписване на примирието от върховния командващ съюзните сили в Средиземно море или негов представител от името на всички държави, които са в състояние на война с България, като по този начин евентуалното югославско и гръцко участие в подписването на примирието ще отпадне. Държавният *департамент приема* британските предложения[91].

Гръцкото правителство е уведомено официално за текста на примирието на 1 септември 1944 г. В отговора, получен късно вечерта същия ден, то отново настоява редица негови искания да бъдат включени в примирието, а в добавка се иска гръцки представители да участват в дискусиите с българската делегация (нещо, за

[88] Ibidem.
[89] Ibidem.
[90] Ibidem.
[91] FRUS 1944, V. III, 391-392.

което югославската страна не настоява). На гърците е отговорено в духа на гореизложеното[92].

Исканията на гърци и югославяни не се поставят като задължително условие за одобряване на текста на примирието с България, а са представени единствено в качеството си на пожелания. Англичаните първоначално са склонни да допуснат гръцко, а също така и югославско участие в дискусиите с българския делегат (във Форин офис смятат, че щом на гърците е дадено това право, то и към югославяните трябва да се възприема същият подход). По-късно обаче, на 3 септември, във Форин офис се отказват от тази идея[93].

Забавянето на преговорите като че ли предизвиква раздразнение у британските ръководители. У. Чърчил уведомява А. Идън, че не би желал да види преговорите с България усложнени от гърците. В отговора си от 6 септември британският външен министър пише: „Аз положително не възнамерявам да излагам на опасност или дори да забавя българските преговори, за да задоволим гръцката чувствителност. В същото време ние трябва да държим сметка за много специалния интерес, който Гърция има във всяко уреждане с България... Гръцките искания към България ще бъдат, разбира се, запазени за мирното уреждане. Когато това време дойде, ще бъде невъзможно да се изработи решение, което да задоволи едновременно Гърция и България и нашият интерес да бъде ясно в подкрепа на разумните гръцки искания. Ако ние трябва да изберем между двете страни, Гърция явно идва на първо място едновременно като наш съюзник... и защото Гърция е безкрайно по-важна за нас, отколкото България за нашата следвоенна позиция в Източното Средиземноморие[94].

Наред с решаването на тези въпроси англичаните предприемат и други инициативи с пряко отношение към преговорите в Кайро. На 26 август правителството на Багрянов декларира, че ще следва политика на строг неутралитет по отношение на двата воюващи лагера. В английското външно министерство смятат, че така изразената външнополитическа линия не трябва да бъде поощрявана, тъй като българското правителство, разчитайки на евентуална подкрепа на СССР, би могло да търси начин да излезе от войната при по-леки условия.

---

[92] FRUS 1944, V. III, 389-391; 371/43597. Искането за участие е в сила от по-ранна дата. За него посланикът Лийпър съобщава в телеграма до Форин офис още на 31 август 1944 г.

[93] F. O. 371/43597.

[94] F. O. 371/43598.

На британския посланик в Москва Кларк-Кер е наредено да поиска от съветското правителство да обезкуражи политиката на неутралитет, прокламирана от Багрянов. Във Форин офис със задоволство посрещат разобличителните статии в съветската преса и Кларк-Кер отправя благодарности до В. Молотов[95].

Мошанов пристига повторно в Цариград на 29 август, като преди това получава уверение от Багрянов, че кабинетът ще бъде обновен и че ще има промени във външната политика. На 30 с. м. следобед той е в Кайро, придружен от военния аташе полковник Желязков[96]. Активно участва в организирането на тяхното пътуване английският посланик в Турция Хюгесън, който този път проявява забележителна експедитивност. Преди да достигне крайната точка на своето пътуване, Мошанов, както самият той твърди в спомените си, има среща със сътрудници на американското консулство в Цариград. По време на тази среща той е посъветван от тях да не подписва примирието и да протака преговорите[97].

В Кайро българската делегация е настанена при крайно унизителни условия. Освен това Мошанов и Желязков нямат пряка връзка с Анкара, където е българският пълномощен министър Балабанов, а също така и със София. Към делегацията е аташиран британският офицер Ситън-Уотсън, който в периода от 30 август следобед до 1 септември вечерта (около два дни) дава информация за клаузите на примирието, които според него ще бъдат твърде тежки. В разговорите си с българите Ситън-Уотсън набляга върху евентуални териториални отстъпки, които България трябва да направи на Гърция[98].

На 1 септември сутринта Мошанов, решавайки да протака, предава на придружаващия офицер телеграма, адресирана до българското правителство. В нея той информира, че неспазването на уговорката от страна на Багрянов, както и липсата на съответни формални пълномощия правели невъзможно изпълнението на възложената мисия[99].

Срещата между британските и американските представители и българската делегация се провежда същия ден късно следобед. Раз-

---

[95] F. O. 371/43583.

[96] М о ш а н о в, С. Цит. съч.

[97] Пак там вж. и Д и м и т р о в, И. Външната политика на правителството на Иван Багрянов (1 юни — 1 септ. 1944 г.) ГСУ, ФИФ, 1967, № 3 история. В о з н е с е н с к и й, В. Девятое сентября 1944 г. в Болгарии. Новая и новейшая история. 1974, № 4.

[98] М о ш а н о в, С. Цит. съч.

[99] F. O. 371/43597; М о ш а н о в, С. Op. cit.

говорът започва с изясняване на пълномощията на Мошанов. Лорд Мойн заявява, че българският пълномощен министър в Анкара е информирал английския посланик, че делегатът има необходимата оторизация да преговаря. Мошанов се впуска в дълги „обяснения", че е тръгнал от София бързо и не е имал възможност да получи необходимите пълномощия, а освен това исканата от него реорганизация на правителството не е извършена. Въпреки всичко той уверява съюзниците, че сега би приел мандат за сключване на примирието, без да се чака реорганизацията на българското правителство и при условие, че Багрянов го снабди с необходимите пълномощия[100]. По време на своето обяснение Мошанов е прекъснат от втория английски делегат К. Стийл с репликата, че съюзните генерални щабове са готови и не могат да чакат повече[101]. В заключение лорд Мойн заявява, че според англичаните и американците правителството на Багрянов е законно, пълномощията на Мошанов са редовни, поради което няма причини за отлагане на преговорите, но от уважение към личните съображения на Мошанов заседанията ще бъдат отложени за един-два дена[102]. Решено е също така телеграмата му до българското правителство да бъде изпратена. Непосредствено след заседанието в Кайро пристига новината за падане на правителството на Багрянов. По този повод лорд Мойн изпраща преценка за това събитие до Форин офис, която заслужава да бъде цитирана: „Веднага след срещата получих съобщението, че правителството на Багрянов е паднало, възможност, която ние очаквахме и която Мошанов, съдейки по поведението му, явно е знаел, че е предстояща. Действително беше късмет, че затрудненията около пълномощията ни предпазиха от връчването на клаузите... Много ще зависи от състава на новото правителство. Първите налични съобщения тук навеждат *на мисълта*, че бившето правителство е било сваленс от своего рода народно движение, вдъхновено без съмнение от много силната съветска радиоофанзива. Ако това е така, самият Багрянов може да не оцелее с прочистено правителство, макар че неговото продължение вероятно би ни подхождало най-добре и новото правителство може да пожелае да изпрати напълно различен делегат. Все пак ние не можем да направим нищо за момента освен да окажем давление върху Багрянов да осигури напълно оторизирана делегация колкото се може по-скоро."[103]

---

[100] F. O. 371/43598; FRUS 1944, V. III, p. 388.
[101] М о ш а н о в, С. Цит. съч.
[102] Пак там.
[103] F. O. 371/43597.

След падането на Багрянов е сформиран последният преди 9 септември 1944 г. кабинет начело с К. Муравиев. Научавайки за състава на новото правителство, Мошанов отказва да действа от негово име[104]. Тази промяна става известна на българския пълномощен министър в Турция на 5 септември — твърде късно, за да може София да осигури евентуално изпращане на нов делегат[105]. В неведение относно отказа на Мошанов правителството на Муравиев потвърждава отново неговите пълномощия, но това не придвижва напред преговорите в Кайро[106].

Каква е реакцията на лорд Мойн, прекия участник и ръководител на английската делегация в преговорите с българското правителство и какви мнения се оформят във Форин офис?

Трябва да се отбележи, че телеграмите, които лорд Мойн изпраща до своите ръководители, са твърде противоречиви по съдържание. Така например той не скрива факта, че студеният прием, оказан на Мошанов от англичаните в Кайро, е направил много силно впечатление на последния и го е лишил от илюзиите, че България може да излезе от войната при лесни условия на примирие. Предлагайки да се изпрати следващ делегат, който да има необходимите пълномощия да приеме и подпише примирието от името на българското правителство, дори ако то бъде сменено през време на мисията му, лорд Мойн счита, че „би било оптимистично да се очаква задоволителна делегация в Кайро поне до една седмица“ и че „правителството на Муравиев е малко вероятно да съществува достатъчно дълго, за да изпрати изобщо делегация“[107]. Много интересни възгледи излага лорд Мойн по евентуалните съветски действия спрямо България. За него критиките на съветската преса и радио, насочени срещу правителствата на Багрянов и Муравиев, са ясно доказателство, че Съветският съюз е решил по собствен път да уреди отношенията си с България. Влизането на съветски войски на българска територия би имало от военна гледна точка същите последици, както и сключването на примирие[108].

В случая много по-важни са преценките в британското външно министерство. Във Форин офис обръщат особено внимание на евентуалното влизане на съветските войски в България. Повод за искане на информация от съветското правителство са слуховете, според които съветските войски щели да влязат в България, за да се съеди-

---

[104] М о ш а н о в, С. Цит. съч.
[105] F. O. 371/43598.
[106] Ibidem.
[107] F. O. 371/43583.
[108] Ibidem.

нят с българската армия и партизаните на Тито[109]. По време на срещата с британския посланик Молотов отрича тези предположения, но по твърде странен начин, така че англичаните не получават точен и ясен отговор[110].

Отказът на Мошанов да представлява правителството на Муравиев, от една страна, и потвърждаването на неговите пълномощия, от друга, създават объркана ситуация. При н йното обсъждане в британското външно министерство се изказва мнението, че основните въпроси, на които трябва да се отговори, са два: какви действия от военен характер би предприел Съветският съюз и струва ли си да се преговаря с правителството на Муравиев? Някои преценки по въпроса са твърде интересни и малко странни на фона на демонстрираната забързаност. „При тези объркани обстоятелства аз считам, че най-доброто действие би било телеграма до Москва, с искане за бърз отговор на телеграмата 2831 на Форин офис и изискването посланикът ни да запита съветското правителство дали те, както радиокоментаторите им внушават, считат, че правителството на Муравиев е безполезно от наша гледна точка и ние трябва да откажем да преговаряме с него. Мисля, че спокойно можем да стигнем до това, защото аргументът в параграф 3 на телеграма 2074 от лорд Мойн в смисъл, че съветското навлизане в България ще бъде от кратковременна гледна точка достатъчно подходящо за нас, изглежда логичен."[111]

На 5 септември съветското правителство обявява война на България, като по този начин фактически се слага край на преговорите в Кайро.

На 6 септември британски представител се среща с Балабанов и го уведомява, че Мошанов на 5 септември, преди известието за обявяване на войната, се е съгласил да действа от името на новото правителство, без да се изпраща допълнителна делегация от видни демократи. При това положение, ако българското правителство определи Мошанов и Желязков за единствени делегати, клаузите на примирието ще им бъдат предадени веднага и българското правителство ще може да ги обсъди. Балабанов изказва мнение, че би могло да се очаква българското правителство да нареди на Мошанов да процедира с англичани и американци, но уместно отбелязва, че не е сигурен какво отражение ще дадат събитията от последните 24 часа[112].

---

[109] F. O. 371/43590.
[110] Ibidem.
[111] F. O. 371/43598.
[112] Ibidem.

В така изложения ход на събитията около примирието с България има някои моменти, заслужаващи специално внимание, тъй като независимо от недостатъчната документация те могат да спомогнат за очертаване на британското поведение в контактите с българското правителство в края на август и началото на септември.

Не може да не прави впечатление, че от първия официален контакт на Мошанов с британския посланик до първата среща в Кайро минава твърде много време, т. е. повече от две седмици Мошанов е потърсен отново от англичаните 10 дни след като ги е информирал за намеренията на българското правителство. През това време се обсъждат несъществени въпроси, поставяне на предварителни условия, както и на планове, които е много съмнително, че ще имат подкрепата на съветското правителство. Въпреки че клаузите на примирието в общи линии са готови на 25 август (по тях се работи месеци наред в Европейската консултативна комисия), още няколко дни отиват, за да се съгласуват между правителствата на Съединените щати и Великобритания. Ако се направи обаче сравнение между текстовете на примирието от 25—30 август, ще се види, че разликата между тях е съвсем малка. При положение че още в първия проект е налице клауза, която предвижда изпълнението на всички искания, които след подписването на примирието могат да бъдат предявени към българското правителство, става ясно, че е могло да се мине и без тези корекции. Тази мудност изпъква още по-ясно на фона на молбите и настояванията на българското правителство за по-голяма бързина на действие.

Странно изглежда искането от английска страна, отправено до съветското правителство, да бъде обезкуражена политиката на строг неутралитет, декларирана от правителството на Багрянов. Целта на тази инициатива има и друга важна страна. Веднага трябва да се отбележи, че съветското правителство следва своя собствена политическа линия спрямо България и едва ли би се повлияло от англичаните, ако то самото не е против подобна политика. В случая е показателно друго. Както е известно, нотите на съветското правителство от май по въпроса за консулствата и политиката на България като цяло изиграват съществена роля за падането на правителството на Божилов, и то когато съветската армия е сравнително далеч от границите на България. При положение, че в края на август съветската армия е вече на българската граница, би могло да се очаква, че позицията на Съветския съюз по отношение на вътрешната и външната политика на България ще има още по-голяма важност за стабилността на българското правителство. Едва ли англичаните са очаквали, че отхвърлянето на политиката на строг неутра-

литет на правителството на Багрянов (за което те активно настояват) няма да има отражение върху бъдещето на това правителство. Трудно може да се приеме подобно обяснение. От гледна точка на експедитивно водене на преговорите за примирие е неуместно да се настоява за действия, които биха имали за последица (и то много вероятна) падането на правителството, което от своя страна неминуемо ще доведе до тяхното протакане. Може би английската дипломация е целяла точно това? Не би следвало да се прави обобщение от единични мнения, изказани във Форин офис, но не може да се остави без внимание преценката, изказана по повод падането на правителството на Багрянов: „Колкото по-дълго търсим правителството, което ще подпише примирието, толкова по-добре."[113]

Одобряването на клаузите на примирието от страна на гръцкото и югославското правителство, преди те да бъдат връчени на българските представители, също така отнема време. На англичаните без съмнение са известни претенциите, които гърци и югославяни имат към България. При това положение нито гърците, нито югославяните биха пропуснали възможността да се опитат да задоволят колкото се може по-пълно своите искания. Ако във Форин офис действително са заинтересовани от бързото сключване на примирие с България, едва ли е нужно да се иска тяхното съгласие. Може би по-редно би било гърците и югославяните да бъдат уведомени, че ще могат да поставят своите искания след подписване на примирието, като част от тях могат да бъдат удовлетворени по силата на член 13 от него, а друга част да намерят място в бъдещия мирен договор с България. Както се вижда, до промяна на клаузите не се стига, но е изгубено много време за уговаряне. Независимо от мястото, което заемат Гърция и Югославия в английската политика, едва ли е редно англичаните да поставят експедитивното решаване и изобщо решаването на българския въпрос в зависимост от Гърция и Югославия, тъй като ако преговорите се провалят, последните само биха загубили. При положение че се сключеше англо-американското споразумение с България без участието на СССР, може да се предположи, че югославските и специално гръцките интереси биха могли да бъдат по-добре защитени. Евентуалното участие на гръцки и югославски представители в дискусиите с българската делегация и подписването на примирието също без съмнение би забавило неговото подписване. За нежеланието да се предприемат някакви сериозни мерки във връзка със забавянето, причинено от

[113] F. O. 371/43597.

гръцкото и югославското правителство, говорят и някои детайли при размяната на мнения между Идън и Чърчил. Британският външен министър дава отговор на запитването на министър-председателя едва на 6 ноември, когато вече е много късно, но дори и тогава той не предлага конкретни мерки, а подчертава значението на Гърция за британската политика на Балканите. Изобщо твърде често се демонстрира раздразнение от забавянето по гръцка и югославска вина, но непосредствените действия говорят, че англичаните не са разтревожени от такова развитие на нещата.

Анализът на преките контакти между англичани и американци, от една страна, и Мошанов след пристигането му в Кайро, от друга, би могъл да даде интересна информация за британските намерения. Както вече бе отбелязано, след пристигането си в Кайро делегацията е поставена при условия, които са направо унизителни. Аташираният към българските представители офицер Ситън-Уотсън в разговори с тях дава да се разбере, че условията ще бъдат твърде тежки. Тези факти са странни и нелогични, ако се изхожда от положението, че примирието с България трябва да се сключи колкото се може по-скоро. Ясно е, че подобни действия не биха могли да не се отразят върху делегацията и едва ли са най-подходящото средство за създаване на атмосфера, способстваща за бързо протичане на преговорите и подписване на споразумение за примирие. Описанието на първата (а както се вижда, и последната) официална среща между западните съюзници и българската делегация, проведена на 1 септември, така както го намираме в достъпната англо-американска документация и в мемоарите на Мошанов, съдържа някои противоречиви елементи. Но и в трите вида източници е налице един твърде съществен факт. Върху Мошанов не е оказан никакъв натиск (евтиният трик на втория английски представител Стийл едва ли може да се смята за такъв) за приемане текста на примирието и неговото подписване. Съвсем нормално е, след като Мошанов изведнъж отказва да действа от името на българското правителство, да му бъде зададен въпросът защо е дошъл в Кайро и основателно да бъде обвинен, че саботира преговорите. Това, че той е имал свои уговорки с Багрянов, едва ли би трябвало да означава нещо за англичаните, още повече че те самите признават пълномощията му за редовни. Нещо повече, както самият Мошанов пише, лорд Мойн и неговите колеги от уважение към личните му съображения се съгласяват да отложат заседанието за един-два дни. Как може да се разглежда фактът, че англичани и американци сами свеждат ефекта на идването на Мошанов в Кайро до нула, изисквайки от българското правителство не само ново потвърждение на пълномощията му, но

дори изпращане на нова делегация, без да са използвани възможностите на присъстващата в Кайро? Изглежда дори, че тази линия на поведение е твърде удобна за англичаните, защото когато правителството на Муравиев потвърждава пълномощията на Мошанов и той на 5 септември (преди обявяването на войната от СССР) се съгласява да преговаря и да подпише примирието, отново се иска от българското правителство този път вече да потвърди, че оторизира Мошанов и Желязков като единствени делегати[114].

Пряко свързан с хода на преговорите е въпросът за връзката между българската делегация и София. В каква светлина може да се разглежда обстоятелството, че англичаните осъществяват по един доста сложен начин тази връзка (и то при положение, че вече съществува „италиански прецедент") и след като самият лорд Мойн подчертава пред Форин офис, че в хода на преговорите неминуемо ще възникне въпросът за бърза и сигурна комуникация между Кайро и София. Само със случайност ли може да се обясни фактът, че някои важни за българското правителство моменти от хода на преговорите стават известни, когато вече е много късно да се направи нещо, и че общо взето София получава доста ограничена информация за събитията в Кайро? Едва ли подобно обяснение би звучало убедително.

Накрая заслужава да се подчертае още едно обстоятелство, отнасящо се до събитията около българското примирие в Кайро. Това е присъствието на съветската армия в непосредствена близост до нашата северна граница след капитулацията на Румъния от 23 август 1944 г. И ако англичаните действително са търсили сключване на примирие с България преди влизането на съветските войски на нейна територия, това би трябвало да ги направи максимално експедитивни. Но вместо това във Форин офис чакат отговор на въпроса дали действително Червената армия ще влезе в България, и то без да бързат да завършат преговорите, преди отговорът да се окаже положителен. Фактът, че англичаните не са разтревожени особено от навлизането на съветски войски в България и не се опитват да действат по-бързо, въпреки че това навлизане би предизвикало коренна промяна в развоя на събитията, не говори ли за действителната стойност, която к. нтактите в Кайро са имали за британската дипломация?

В светлината на горните факти може да се каже, че англичаните не са имали намерение да подпишат споразумение за примирие с

---

[114] F. O. 371/43598.

българското правителство в края на август и първите дни на септември 1944 г., т. е. преди да изчакат инициативите на Съветския съюз по решаване на българския въпрос.

До 5 септември 1944 г. изготвените клаузи на примирието с България отразяват в голяма степен английските и американските виждания. За англичаните е ясно, че обявената война ще има сериозни последици както върху съдържанието на подготвения от тях проект, така и върху бъдещето на преговорите, доколкото може да се нарече така единствената официална среща на 1 септември в египетската столица.

Компетентни, когато пише до своите шефове в Лондон на 6 септември 1944 г., и съдържащи голяма доза прозорливост са разсъжденията на лорд Мойн. „Руското обявяване на войната на България не е неочаквано и предполагам, че действителното състояние на война ще трае толкова, колкото правителството на Муравиев да бъде свалено и заменено с правителство на крайната левица, което ще поиска примирие от русите. Във всеки случай нашите собствени преговори с Мошанов трябва да се считат за напълно безнадеждни и аз предлагам да го върна в Турция с редовен полет следващата събота. Това ще ни остави около два дни, за да можем да посрещнем всякакви неочаквани обрати в ситуацията. Ако, както разбирам, правителството на Съединените щати и ние самите сме свързани в края на краищата със съветското правителство в преговорите за примирие, водени от последното до голяма степен по румънски модел, вероятността за тяхното продължаване в Кайро изглежда малка."[115]

Форин офис, поне официално, е на друго мнение. Оттам нареждат на Мойн да задържи Мошанов, тъй като българското правителство би могло да го използва все още като делегат за получаване клаузите на примирието и тяхното подписване[116]. До 9 септември 1944 г. такава възможност съществува само на теория, защото на практика едва ли съветското правителство, което вече е пълноправен участник в изготвянето на българското примирие, ще се съгласи да преговаря с представител на режим, чиято външна и вътрешна политика до края на съществуването му се оценява негативно от Москва, още повече че на 29 август съветската страна се оттегля от участие в контактите в египетската столица.

---

[115] F. O. 371/43598.
[116] Ibidem.

Примирието в Москва

Трябва да се отбележи, че във Форин офис не хранят големи илюзии относно преговорите в Кайро, въпреки че Мошанов продължава да стои там по тяхно нареждане. За тях е напълно ясно, че актът от 5 септември променя коренно положението и дори българите да пожелаят продължаване на преговорите край Нил и след тази дата, английските им партньори не биха могли да посрещнат искането им, преди да узнаят намеренията на съветското правителство. То би могло да настоява както за тристранно примирие с България, така и за пренасяне на мястото на неговото връчване и подписване от Кайро в Москва. В такъв дух е оценено предложението от страна на висши военни за английска бомбадировка на София с *цел ускоряване на преговорите в Египет*. Обсъждайки подобна акция, във военното ведомство не забравят обаче и една много важна подробност. Това е заповед, влязла в сила преди 5 септември 1944 г., съгласно която бомбардирането на стратегически обекти в България може да се извършва само след съгласуване със съветското главно командване[1].

След като подчертава на 7 септември, че забавянето на преговорите се дължи не на българите, а на самите англичани (в случая се твърди, че те не са били готови с клаузите на примирието), Форин офис заема отрицателна позиция към подобно действие и въпросът за евентуално въздушно нападение над българската столица повече не се поставя[2].

Горните идеи и мнения дават представа за това как е третиран въпросът с българското примирие от съответните английски ведомства и служители, имащи пряко отношение към неговото решаване. Но пред съветското правителство след 5 септември Лондон представя събитията в Кайро в малко по-друга светлина. До тази дата английската страна проявява пасивност в преговорите с българското правителство. След това английското външно министерство в телеграми и инструкции до Кларк-Кер непрекъснато подчертава (естествено, за да стане достояние на съветското ръководство), че

[1] F. O. 371/43590.
[2] Ibidem.

западните съюзници са били готови да връчат клаузите на примирието и едва ли не само обявяването на война на България от Съветския съюз е попречило на това. Английското правителство проявява жив интерес към бъдещите стъпки на Москва по отношение на България и настоява да бъде уведомено за тях[3].

На 6 септември Молотов споделя някои свои виждания по българския въпрос пред посланиците на Съединените щати и Великобритания. Съветският външен министър подчертава, че навлизането на Червената армия в България и евентуални преговори за примирие ще зависят изцяло от действията на българите. Съветското правителство наистина е получило сведения, макар и непотвърдени, че на 5 септември България е скъсала отношенията си с Германия, но за толкова кратко време е трудно да се разбере дали България е истински готова да възприеме новата политика. Съветският съюз е настоявял от три години България да скъса отношенията си с Германия и сега трябва да бъде сигурно, че няма да бъде продължена досегашната политика на даване на неискрени обещания[4].

Информацията на съветския външен министър е преценена във Форин офис като недостатъчно изчерпателна и на 8 септември Кларк-Кер получава нови инструкции: „Молотов трябва да знае, че ние бяхме в момент на представяне на съгласуваните англо-американски клаузи на примирие на българските емисари в Кайро. Сега, когато българското правителство открито поиска примирие от СССР, смята ли последният да се присъедини към тези клаузи? Ако те (съветските ръководители — б.а.) искат да се присъединят, надяваме се, че ще назначат представител да вземе участие в дискусиите в Кайро, тъй като ние нямаме желание на този етап да пренесем мястото на преговорите в Москва и искаме Върховният съюзнически командващ в Средиземно море да подпише примирието от името на всички съюзни нации, намиращи се във война с България. Съветското правителство е уведомено за клаузите на примирието, след като те са били внесени в Европейската консултативна комисия, и е било информирано за всички следващи поправки. Тяхното най-важно условие според нас е, че осигуряват незабавно изтегляне на всички български войски от югославска и гръцка територия... Възможно е обаче Съветският съюз да не желае да сключи примирие със сегашното правителство на България. Ако това е тяхно намерение, няма смисъл от започнатите дискусии между нас и представители на сегашния кабинет в София."[5]

---

[3] F. O. 371/43583.
[4] FRUS 1944. V. III, p. 403.
[5] F. O. 371/43583.

На 8 септември части на Червената армия навлизат в България, а на 9 септември 1944 г. е осъществен поврат, който има за резултат коренни промени в социалнополитическата структура на българското общество и външнополитическата ориентация на страната. На власт идва правителството на Отечествения фронт, в което ключовите постове са поверени на министри-комунисти. Основен фактор, допринесъл за тази радикална промяна, е навлизането на съветските войски на българска територия.

Всичко това е пряко свързано с интересите и взаимоотношенията на трите велики сили на Балканския полуостров през разглеждания период.

Една от първите стъпки на правителството на Отечествения фронт във външнополитическа насока е изпращането на делегация до главнокомандващия Трети украински фронт маршал Толбухин. „Целта е да узнаят окончателните условия по преустрояването на военните действия на Съветската армия срещу България и да се обсъдят начините за сътрудничество между съветските и българските войски за изгонването на хитлеристите от Балканите."[6] Що се отнася до мисията на Мошанов, последният получава нареждане от новия външен министър Петко Стайнов да остане в Кайро, за да не се тълкува неговото заминаване като прекъсване на контактите със западните съюзници[7]. Но по-важното в случая е, че той не получава официални делегатски пълномощия от кабинета на Кимон Георгиев, дошъл на власт на 9 септември 1944 г. След изпращането на делегацията до маршал Толбухин нареждането на П. Стайнов трябва да се оценява по-скоро като жест към Англия и Съединените щати в началото на новия етап от изготвянето на условията от българското примирие, отколкото като реална възможност за продължаване на контактите в Кайро. За англичаните пък оставането на Мошанов в египетската столица до 20 септември по всяка вероятност се обуславя от желанието им да използват колкото се може по-резултатно този факт в дискусията със съветското правителство по съглашението за примирие с България и не на последно място от съображения за престиж.

На 9 септември 1944 г. Съветският съюз предлага изготвените до 5 септември клаузи от примирието с България да бъдат обсъдени отново в Европейската консултативна комисия. Предложението е прието от Лондон и Вашингтон и на 12 септември дискусиите са вече в ход, след като съветската страна прави своите поправки и

[6] Советско-болгарские отношения 1944—1948 гг. М., 1969, с. 13.
[7] FRUS 1944. V. III, p. 410.

допълнения към съществуващия до този момент англо-американски проект[8]. При по-внимателно вглеждане в съветските предложения се вижда, че клаузите на българското примирие са твърде близки до тези, подписани на 12 септември 1944 г. с Румъния. Последните отразяват главно възгледите на съветската дипломация и, което е много важно, тяхното изпълнение е съсредоточено в ръцете на съветското главно командване. И докато по отношение на Румъния англичаните са склонни спокойно да приемат подобни обстоятелства, в случая с България те реагират (по причини, за които ще стане дума по-долу) доста остро на някои от постановките, намерили място в съветските предложения. Преди всичко става въпрос за преамбюла към българското съглашение за примирие, за новата версия на чл. 1 и 2 от англо-американския проект, изготвен до 5 септември 1944 г., и предлаганата редакция на чл. 13 от същия документ. Казано накратко, в преамбюла се предвижда под съглашението да стои подпис на съветски генерал, оторизиран от трите главни съюзни правителства. В новия вариант на чл. 1 и 2, обединяващ ги в една клауза, е включена фраза „България... влезе във война и ще воюва на страната на съюзниците срещу Германия". Това по същество се приближава до признаване правото на съвоюваща страна. В последния от изложените по-горе три пункта се предвижда формирането на Съюзна контролна комисия, която да контролира изпълнението на клаузите от примирието под общото ръководство и съобразно заповедите на съветското главно командване[9].

Ако към въпросите за подписването на съглашението и мястото, където ще се извърши този акт, правото на съвоюваща страна и Контролната комисия, се прибави изтеглянето на българските войски и цивилния персонал от Беломорието и Македония, сравнително пълно се очертават възловите моменти, по които възникват най-големите разногласия между Москва и Лондон.

За английската дипломация посочените пет пункта имат различна степен на важност, като един от тях — изтеглянето на българските войски, включен в англо-американския проект от края на август и приет по принцип от съветската страна, ще играе много съществена роля при подготовката на българското примирие. Като се включват в изработването на новите клаузи, англичаните не съсредоточават усилията си само в Европейската консултативна комисия, а чрез посолството си в Москва се отнасят до Народния комисариат за

[8] FRUS 1944. V. III, p. 405; 415-418.
[9] Ibidem.

външни работи и много често директно до неговия ръководител В. М. Молотов.

На 14 септември британският посланик А. Кларк-Кер, по инструкции от Форин офис, поставя пред него въпроса за мястото на подписване на примирието. Молотов изказва предпочитания за Москва и отхвърля категорично възможността въпросната процедура да се състои в Кайро. На настояването на посланика под съглашението за примирие да бъде поставен подписът на Върховния съюзнически главнокомандващ в Средиземно море, неговият събеседник предлага диаметрално противоположна перспектива — подписване от маршал Толбухин от името на Обединените нации, намиращи се в състояние на война с България. Ръководителят на съветската дипломация подкрепя това свое виждане с аргумента, че съветската армия е направила услуга на съюзниците, принуждавайки България да скъса с Германия и да търси примирие[10]. „Тогава той (Молотов — б.а.) направи изненадващото предложение генерал Уилсън да подпише с Гърция, където той вероятно ще предприеме някои операции. Аз му напомних, че ние не сме в състояние на война с Гърция, но според него рано или късно там нещо ще трябва да бъде подписано и защо това да не бъде направено от генералУилсън?“ — докладва Кер до Форин офис[11]. Посланикът не успява да получи допълнителна информация за точния смисъл на тези думи, но в британското външно министерство не оставят без внимание горната реплика и почти веднага тя заема своето място в изготвянето на плановете на английското правителство по отношенвие на българското примирие.

В подкрепа на искането за едностранно подписване и ръководна роля в Съюзната контролна комисия съветската страна използва и други аргументи, допълващи присъствието на части на Червената армия в България. Става въпрос за формиран вече, и то не маловажен, прецедент с италианското примирие. В Италия съветските представители играят скромната роля на наблюдатели в контрола над страната по силата на съглашението за примирие, подписано през 1943 г. Подобна процедура, само че с обратен знак, е възприета по отношение на Румъния и заместникът на Молотов Вишински не вижда основание за възприемане на различен подход в случая с България[12].

За избягване правото на съвоюваща страна английският представител в Европейската консултативна комисия Стрендж връчва

---

[10] F. O. 371/43599.

[11] Ibidem.

[12] За Финландия и Румъния вж. F. O. 371/40732.

проектотекст на съответната клауза, в която между другото се предвижда изискването България да предостави определен брой дивизии на съветското главно командване, като използването им на територията на съюзна държава (в случая Гърция и Югославия) може да стане само с разрешение на съответното правителство. За военните сили, останали извън посочения брой дивизии, се предвижда разоръжаване и демобилизация, ако съюзниците евентуално пожелаят това. Настоявайки пред своите колеги от Европейската консултативна комисия за приемането на тези постановки, Стрендж не крие съображенията на Форин офис: ако на българите бъде позволено да останат, но вече в качеството си на освободители на гръцка и югославска територия, ефектът върху общественото мнение там ще бъде крайно негативен и, което е още по-важно, ще бъде трудно да се осигури изтеглянето на българските въоръжени сили от заетите области[13]. Подобни съображения се изказват и от военни специалисти, помолени от Форин офис да преценят дали изобщо е уместно провеждането на бойни операции с участието на съветски и български войски. В техния отговор от 16 септември 1944 г. се посочва, че подобни действия биха допринесли за разгрома на намиращите се в Гърция немски войски, ако последните не успеят да се изтеглят своевременно от там, но е съмнително дали стойността на тези операции ще бъде достатъчна, за да контрабалансира общия отрицателен ефект от наличието на съветски и български армейски съединения на гръцка територия. Още повече че резултатът от тяхното присъствие там може да намали значително ефекта на гръцките усилия на страната на съюзниците[14].

За разлика от твърде общата формулировка на клаузата за Контролната комисия от края на август, в средата на септември англичаните предлагат нова, сравнително по-прецизирана версия. По време на нейното обсъждане в Европейската консултативна комисия английският представител дава допълнителна информация, като заявява, че се има предвид тристранна комисия с постоянен съветски представител, която няма да бъде под ръководството на съветското главно командване, тъй като България не е център на активни военни действия, и в работата на която трите велики сили ще имат еднакъв дял. Техните представители в комисията ще получават инструкции за дейността си от съответните правителства[15].

---

[13] FRUS 1944, V. III, 424-425.
[14] F. O. 371/43599.
[15] FRUS 1944, V. III, p. 426.

Вниманието на английското правителство непрекъснато е съсредоточено и върху споменатото вече изтегляне на българските войски от Беломорска Тракия. На 14 септември посланикът в Москва Кларк-Кер поставя този проблем пред Молотов и в Лондон посрещат със задоволство думите на ръководителя на съветската дипломация, че българите трябва да се евакуират от Югославия и Гърция[16]. По всичко обаче изглежда, че това изявление е преценено като недостатъчна гаранция за запазване на британските интереси и престиж в Гърция, защото и в Москва, и в Европейската консултативна комисия от английска страна е поискано изтеглянето на българските войски и администрация да бъде превърнато в предварително условие за започване на преговори и подписване на примирие с българското правителство[17]. В разговор със своите колеги от Европейската консултативна комисия Стрендж категорично заявява, че английската страна счита въпроса за предварителното изтегляне за решаващ и че постигането на съгласие по останалите спорни пунктове ще зависи от приемането на това английско искане. Съветското правителство се съгласява да удовлетвори желанието на Лондон, но само ако англичаните на свой ред приемат съглашението за примирие да бъде подписано от съветски генерал, упълномощен от трите главни съюзни правителства[18]. В хода на преговорите се появяват и съответните предложения за компромиси, но по сравнително маловажни въпроси. Англичаните, пледиращи представител на средиземноморското главно командване да подпише примирието, предлагат т. нар. двойно подписване, т. е. към подписа на средиземноморския командващ да се прибави такъв на съветски генерал. Налице е склонност за компромис и по отношение на мястото на подписване на примирието[19].

От своя страна Вишински, настоявайки пред английския посланик за приемане на съветската версия относно регламентирането на българското участие във войната, го уверява, макар и в порядъка на предварителна информация, че съветското правителство няма намерение да признае България за съвоюваща. Заместникът на Молотов се позовава на прецедента с румънското примирие, в което е предвидено използването на румънски войски във войната срещу Германия, без обаче съюзниците да признаят на Румъния правото на съвоюваща страна[20].

---

[16] F. O. 371/43599.
[17] Ibidem.
[18] F. O. 371/43599; 371/43600.
[19] F. O. 371/43599; 371/43590.
[20] F. O. 371/43600.

Изложените дотук факти около подготовката на българското примирие дават известна представа както за целите, които английската страна си поставя, така и за съображенията, от които тя се ръководи. Картината обаче би била сравнително непълна, ако се остане само до въпросната информация, защото е съвсем естествено англичаните да не поднасят нито в Европейската консултативна комисия, нито в Москва цялата истина, а само толкова, колкото е необходимо за водене на преговорите Някои от останалите липсващи части от тази своеобразна политическа мозайка могат да се намерят в документи за вътрешна консумация на най-високо ниво, в които посочените цели са градирани според значимостта си за английските интереси и се обсъждат методите, които трябва да се използват за тяхното постигане.

На 17 септември външният министър А. Идън изпраща от Квебек, където се намира заедно със своя шеф за разговори с американския президент, твърде обширна телеграма до преките си помощници във Форин офис.

„2. Все пак ние винаги сме признавали, че Съветският съюз ще има ръководна роля в България при условие, че те признаят същото право на правителството на Негово Величество в Гърция. Аз отбелязвам забележката на Молотов, че „Уилсън трябва да подпише с Гърция". Подписването на какъвто и да е документ с Гърция, с който правителството на Негово Величество е съюзник, не е предстоящо и аз схващам тази забележка като отнасяща се до възможно подписване на примирие с командването на германските сили там. Отбелязвам с удоволствие изявлението на Молотов, с което той напълно споделя нашето мнение, че България трябва да се евакуира от гръцка и югославска територия. Това е, разбира се, необходимо.

3. Министър-председателят и аз считаме, че правителството на Негово Величество трябва да бъде готово да приеме споразумение, според което Съветският съюз ще има ръководна роля в България, а правителството на Негово Величество — ръководна роля в Гърция.

Това би означавало: А/ Подписване в Москва на българското примирие, възможно от маршал Толбухин от името на съюзниците, Б/ Съветско председателство на Контролната комисия в България, въпреки че очакваме този орган да бъде съюзнически, в който правителството на Негово Величество като съюзник на Съветския съюз ще има пълно участие. Що се отнася до нас, ние ще трябва да сме сигурни, че Съветският съюз признава доминиращите позиции на правителството на Негово Величество във всички споразумения за Гърция, сега и след като действителното състояние на война е прик-

лючило. Ние ще настояваме на България да не бъде гарантиран статут на съвоюваща страна, след като това би било неприемливо за гърците.

4. Освен това се поставя и въпросът дали да не се опитаме да разширим предлаганото споразумение за България така, че да покрие Балканите като цяло. Ние вече информирахме Съветския съюз, че признаваме неговата ръководна роля в Румъния, като същото бъде в сила за нас по отношение на Гърция. Остава Югославия. Трябва да настояваме пред съветското правителство като част от общата договореност да се съгласи по въпросите, засягащи Югославия, да осъществява с нас тесни консултации и че общият ни интерес е Югославия да бъде силна, обединена, независима и демократична държава."[21]

От Форин офис се изисква да оцени горните възгледи и да излезе с мнение по тях.

След завръщането си в Лондон британският външен министър констатира известно несъгласие срещу изразените няколко дни порано от Чърчил и него самия възгледи по решаването на българския въпрос. „Размисляйки — пише той до своя шеф, намиращ се все още в Квебек, — аз не бих се съгласил да предложа такава сделка относно България. Можем да допуснем Русия да играе доминираща роля в Румъния и Финландия, граничещи с нея страни, но ако трябва да изоставим по подобен начин и България, която граничи с Гърция, Югославия и Турция, това ще бъде заплаха за всички тях и нашият престиж на Балканите, по-специално в Гърция и Турция, ще бъде засегнат."[22]

Значат ли тези редове, че англичаните се готвят да оспорват сериозно съветското влияние в България, след като са приели факта, че в страната ще влязат части на Червената армия? Горните постановки звучат твърде категорично и наистина навеждат на мисълта, че Лондон е решил да поправи стореното в България по пътя на дипломацията. В действителност подобни, далеко стигащи намерения не съществуват. Както ще се види по-долу, става въпрос не за принципна смяна на английската линия по отношение на България, а само за тактически подход, който според Форин офис трябва найдобре да обслужи английските интереси. В този ред на мисли е интересно да се проследят и някои други размишления на ръководителя на британската дипломация, като справедливостта изисква да

---

[21] F. O. 371/43599.

[22] Ibidem.

се подчертае, че те са повлияни в твърде голяма степен от възгледите на неговите преки сътрудници във външното министерство.

„Нашата най-главна цел е да осигурим незабавна евакуация на българите от гръцка и югославска територия като предварително условие за примирие. Само тогава можем да уверим гръцкото правителство, а също и правителствата на Югославия и Турция, че сме решени да осигурим техните права и защитим техните интереси и че няма да допуснем Съветският съюз да изгради България в техен ущърб. Само когато получим незабавно удовлетворение по този пункт, ще бъде лесно да направим отстъпки на Съветския съюз по някои други въпроси.

Трябва да се обявим твърдо против гарантиране правото на съвоюваща страна и да настояваме да играем по-голяма роля в България, отколкото в Румъния и Финландия, където нашите интереси не са толкова пряко засегнати...

Вместо едностранно руско подписване, трябва да настояваме генерал Уилсън или негов представител също така да подпише от наша и американска страна... Тези въпроси имат своята важност на Балканите, защото показват, че българското примирие не е третирано като чисто руска работа."[23]

При тези обстоятелства на 19 септември Идън препоръчва да се напомни още веднъж на съветското правителство за големия интерес на Лондон по отношение на Гърция, без обаче за момента подобно напомняне да се свързва с България. От Квебек британският премиер дава своето съгласие.[24]

Сравняването на текстовете от цитираната кореспонденция между Лондон и Канада показва, че между съдържащите се в тях възгледи няма съществени различия. Що се касае до подхода за постигане на целите, изложени по-горе, идеята на Форин офис да не се прибягва до процедура, използвана вече при решаването на румънския въпрос, по принцип има известно основание. Естествено е при подобни преговори да се прибягва до своеобразен тактически максимализъм, да се тръгне от по-високо ниво, за да има възможност и след неизбежните отстъпки и компромиси постигнатите в крайна сметка резултати да са приемливи и за двете страни. Освен това нормално е в случая с България англичаните да проявяват по-голяма активност и заинтересованост по причини, за които неднократно вече стана дума. Съвсем ясно е, че действията в защита най-вече на гръцките интереси не свършват с подписването на примирието с

[23] Ibidem.
[24] Ibidem.

България. По-скоро в някои направления им предстои да се разгръщат тепърва след този акт и съвсем не е без значение базата, от която започва подобна дейност.

Прави впечатление, че вдъхновителите на посочения подход не страдат от липса на реализъм, не считат своето виждане за единствено приложимо, защото подготвеният от тях проект на телеграма от 19 септември завършва със следния пасаж, пропуснат в окончателната версия, но загатващ за начина на мислене на пряко засегнатите с решаването на проблема служители в британското външно министерство: „Предлагам да ми разрешите да опитам този курс, преди да засегнете с президента или Сталин алтернативата за приемането на сфери на влияние на Балканите, изложена в Ганфайър 247."[25] Въпросното кодово наименование се отнася за телеграмата от 17 септември, цитирана почти изцяло по-горе.

След като британският премиер Чърчил дава съгласието си за тръгване по предложения от Форин офис път, до Кларк-Кер в Москва са изпратени съответните инструкции, демонстриращи дълбокия интерес на Лондон по отношение на Гърция. На 23 септември Вишински отговаря, че съветското правителство помни разговорите от май относно Румъния и Гърция, придържа се към техния дух и няма да изпрати свои войски на територията на последната[26].

Този отговор обаче, колкото и успокояващ да е за Лондон, няма за последица промяна в становището на съветската страна по най-съществените клаузи от българското примирие и най-вече не придвижва въпроса за българските войски в Беломорието и Македония в желаната от англичаните посока. Наистина с подписаната на 5 октомври 1944 г. Крайовска спогодба между представители на новото българско правителство и Титовата администрация се узаконява присъствието на българските военни части на югославска територия, но това фактически решава проблема само наполовина[27]. Освен това от българска страна в обръщения до западните съюзници от края на септември и началото на октомври се обясняват причините, поради които се налага оставането на българския военен контингент в Беломорието и се искат съгласувани между съюзниците указания за процедирането с тези войски в бъдеще. За Лондон едва ли е било без значение обстоятелството, че в тези обяснения се правят,

---

[25] Ibidem.

[26] F. O. 371/43772.

[27] Тази спогодба се подписва след намесата на съветското главно командване, тъй като първоначално Тито е настроен отрицателно към присъствието на български войски на югославска територия.

макар и много внимателно, и опити за оправдаване на това присъствие[28].

Съвсем ясно е, че ако се отнасяше единствено до англичаните, едва ли би имало съмнение как биха се развили събитията около присъствието на българските войски в Егея. В случая обаче реализирането на плановете им във възможно най-кратък срок не зависи само от тях. Вече бе посочено, че съветското правителство поставя приемането на „предварителното условие" в зависимост от английското съгласие за подписване на примирието единствено от съветски генерал.

А по повод на запитване от страна на българския пълномощен министър Балабанов, отправено към английския шарже д'афер в Анкара А. Хелм на 16 септември 1944 г., в Лондон предлагат и друго — Балабанов да бъде информиран от посланиците на СССР, Съединените щати и Англия, че българските войски трябва да се изтеглят от заетата от тях територия[29]. Молотов счита подобна процедура за неподходяща и англичаните решават да отговорят на едно от запитванията на българското правителство, като насочат вниманието му към разясненията, които външният министър Идън прави в парламента на 28 септември за българското присъствие в Беломорието и Македония[30]. Излишно е да се уточнява казаното от ръководителя на Форин офис.

В началото на октомври 1944 г. вече е ясно, че преговорите са навлезли в задънена улица. До този момент англичаните успяват да постигнат положително за тях решение само по въпроса за правото на съюзяваща страна, т. е. на България е отказано подобно право. Но на съюзниците все още не е гарантирано удовлетворяването на евентуални искания за демобилизация и разоръжаване на българските военни части. Всичко това налага обсъждане на създалото се положение и намирането на изход. На 6 октомври Идън излага свои съображения пред британския премиер[31]. На първо място той посочва, че продължаващата безизходица става от ден на ден все по-неприятна. Пресата настоява за информация и иска да знае причините за протакането на преговорите, а гърците проявяват все по-засилващи се признаци на безпокойство от продължаващото присъствие на български военни сили на тяхна територия. На свой ред „българите използват ситуацията чрез разпространяването на вредна и

[28] FRUS 1944, V. III, 442-443.
[29] F. O. 371/43600.
[30] FRUS 1944, V. III. 440-441; F. O. 371/43600.
[31] F. O. 371/43601.

опасна пропаганда". Разсъждавайки върху съображенията, които до този момент са обуславяли твърдото поведение на Англия в преговорите по българското примирие, Идън задава въпроса: „Какво би се случило, ако останем твърди и се стигне до пълна безизходица?" Перспективите, както той ги вижда, далеч не са обнадеждаващи. На първо място ще се удължи престоят на българските военни съединения в Гърция, а съветското правителство би могло да пристъпи към едностранно сключване на примирие с България. В такъв случай и англичани, и американци ще трябва да предприемат подобна стъпка, но те не могат да приведат в сила подписаното от тях отделно примирие, тъй като нямат свои войски в страната[32].

За излизане от тази ситуация Идън е склонен да приеме и подписване на съглашението от съветски представител от името на трите държави, и Москва като място за подобна процедура в замяна на неизменната главна цел — незабавното изтегляне на българите от заетите от тях области. Що се отнася до Контролната комисия, там трябва да бъде проявена твърдост и да не се отстъпва от посочената по-горе формулировка на член 18. Защото, разсъждава шефът на Форин офис: „И единичното подписване от русите, и мястото на преговорите могат да имат само временен отрицателен ефект върху нашите съюзници и света изобщо. Това, което е с действителна стойност, е Контролната комисия и по отношение на нея трябва да се опитаме да получим удовлетворение".

Тази безусловно вярна констатация има един съществен недостатък. Тя може да бъде направена още веднъж, но този път от съветските ръководители. И както ще се види само няколко дни по-късно, те няма да пропуснат да сторят това. Още повече че в България има съветски, а не английски войски[33].

Въпреки изразената готовност за някои отстъпки от английска страна, ако се съди по мненията, изложени по-горе, значителни промени в досегашния курс по отношение на българското примирие няма. Нещо повече, на 7 октомври за България заминава английската част от бъдещата Съюзна контролна комисия, чието заминаване, както по-късно се признава, е свързано с опита да бъдат засилени английските позиции в предстоящите преговори със съветските ръководители в Москва[34].

И все пак промяна, или по-скоро връщане към някои изпитани, проверени постановки в британската линия има. Това става ясно

---

[32] Ibidem.

[33] Ibidem.

[34] Това събитие е отразено по-пълно в по-сетнешните страници.

след пристигането на премиера Чърчил и външния министър Идън в съветската столица на 9 октомври 1944 г. Още в своя първи разговор със Сталин Чърчил уточнява позициите на двете страни на Балканите според принципа на „сферите на отговорност", оставен за кратък период от време настрана поради настояване на Форин офис, но едва ли някога пренебрегван сериозно[35].

Според британския премиер влиянието на Съветски. съюз и Англия в България е изразено в процентно отношение съответно 75 към 25. С числен израз са уточнени интересите и в останалите балкански страни плюс Унгария[36]. Тези, а и други моменти от дискусиите в Москва недвусмислено подсказват, че някои от идеите, залегнали в Ганфайър 247, се прилагат на практика.

По-нататъшното решаване на проблемите около българското примирие е предоставено на външните министри Молотов и Идън, които започват своята работа на следващия ден. Съдържанието на дискусиите между тях и решенията, които се постигат, са крайно интересни, тъй като те хвърлят светлина не само върху взаимоотношенията между Англия и Съветския съюз на Балканите, но допринасят твърде много и за изясняване на редица съществени моменти от вътрешнополитическата история на България за разглеждания период: те очертават основата, върху която протичат и се развиват процеси и явления от вътрешно естество. Подобно обстоятелство налага едно по-обширно отразяване на дискусиите между двамата партньори, още повече че в съответните дипломатически документи няма излишно разточителство на думи.

Дебатите са открити от Молотов с предложение за обсъждане на унгарския проблем. Идън обаче настоява да се изяснят фактите около визитата на Тито в Москва през октомври 1944 г. и арестуването на британски офицери от българските власти в Северна Гърция. След репликата на съветския външен министър, че ще запознае Сталин със станалото, „ние се обърнахме към самото българско примирие", информира своите колеги от Форин офис Идън. „Аз ясно показах, че окончателният текст (на примирието с България — б.а.) трябва да бъде съгласуван в Европейската консултативна комисия и подчертах интереса на американското правителство по въпроса. Това бе прието.

Казах, че ако можем да постигнем съгласие в общи черти тук, всеки от нас може след това да телеграфира до съответните представители в Европейската консултативна комисия, където се надя-

[35] Churchill, W. S. Op. cit., p. 174.
[36] Ibidem.

вам да бъде постигната бърза съгласуваност. По отношение мястото на преговорите Молотов показа склонност за компромис, предлагайки Лондон или Анкара, но аз отговорих, че желаем да направим отстъпка по този пункт и изразих съгласие за Москва. На свой ред Молотов изрази готовност да приеме идеята за двойно подписване. След като му благодарих, аз на свой ред подчертах, че тристранната комисия (става въпрос за Съюзната контролна комисия — б.а.) представлява много по-труден въпрос за нас и Съединените щати. Ние не можем да се съгласим да не играем никаква роля както в случая с Румъния. Репликата на Молотов бе, че според съветското правителство България е в същия клас както Румъния, след като в нея няма британски и американски войски и че е важно да се избягват всякакви неясноти в положението чрез разделяне на ръководството със съюзниците. Казах, че не мога да приема този възглед, въпреки че правителството на Негово Величество е готово да се съгласи съветски представител да бъде постоянен председател на Контролната комисия. Енергично настоях за приемането на американския проект на член 18.

Тогава Молотов предложи България, Унгария и Югославия да бъдат обсъждани заедно. Заявих, че съм съгласен да го удовлетворя по отношение на Унгария при положение, че посрещне моите претенции за България. Молотов предложи 75% на 25% за Унгария, 90% на 10% за България и 75% на 25% за Югославия. Аз настоях на съотношение 50 на 50 за Югославия. Следващото предложение на Молотов бе 75 на 25 за Унгария и България и 60 към 40 за Югославия. Тези проценти бяха обект на продължителна дискусия, но аз отказах да отстъпя както по отношение на Югославия, така и по отношение на България. Накрая Молотов реши да се отнесе до маршал Сталин.

Казах, че мога да разбера големия интерес на Русия в България, но правителството на Негово Величество настоява да има по-широка позиция в нея, отколкото в Румъния."[37]

---

[37] F. O. 371/43601. Клаузата за Контролната комисия в американския проект на съглашението за примирие, подготвен в началото на октомври 1944 г., има следния вид: „През периода на военните действия в Европа Съюзна контролна комисия ще регулира и ще следи за изпълнението на настоящите клаузи под общото ръководство на Съюзното (Съветско) главно командване. След прекратяване на военните действия в Европа до сключването на мир с България Съюзна контролна комисия ще регулира и следи за прилагането на примирието в съответствие с директивите на правителствата на Съединените американски щати, Съветския съюз и Обединеното кралство. Българското правителство ще изпълнява директивите на съюзниците за изпълнение на примирието и ще посрещне всички по-нататъшни съюзнически искания за възстановяване на мира и сигурността."

Дискусиите на 10 октомври завършват с обещанието на Молотов да се стигне до решение по българското примирие в следващите 24 часа.

Във Форин офис приветстват постигането на съгласие за двойно подписване, но настояват за допълнителна информация за смисъла на въведената система на проценти в преговорите. Отговор на този въпрос дава Чърчил. Той подчертава, че системата на процентите няма за цел да определи броя на участниците в Контролните комисии в споменатите страни, а трябва да се схваща като израз на интересите, с които Англия и Съветският съюз подхождат към проблемите на държавите от Балканския полуостров[38]. Англичаните намират за справедливо демонстрирането на особен респект към съветските възгледи по отношение на Румъния и България, към желанието на техните партньори да играят ръководна роля в тях, разбира се срещу подобно поведение на Съветския съюз към англичаните и техните интереси в Гърция. Чърчил завършва информацията си до Форин офис с уговорката, че очертаващите се договорености за Балканите плюс Унгария са само временно ръководство за непосредственото военновременно бъдеще и ще бъдат огледани грижливо от трите велики сили, когато те седнат на масата на примирието или мира, за да поставят основите на следвоенна Европа[39].

Това изявление смущава със своята категоричност поради следните причини. В един от цитираните по-горе документи британският премиер подчертава, че е важно правителството на Негово Величество да има доминиращи позиции в Гърция „сега и след като действителното състояние на война е приключило“[40], т.е. непосредствено близкото военновременно бъдеще е надхвърлено. Излишно е да се напомни отново за принципа на реципрочността. Освен това великите сили са били на масата на примирието с Румъния месец преди Чърчил да изпрати въпросните редове до Лондон, а в момента са на масата на примирието с България. Когато уговаря през лятото на 1944 г. президента на Съединените щати да се съгласи да приеме поделянето на отговорността между Съветския съюз и Англия на Балканите, Чърчил декларира, че това разделение ще бъде приложено временно, за срок от три месеца, и че след това ще бъде обсъдено отново. И той, и президентът са единодушни, че подобно решение няма да има за последица създаването на следвоенни „сфе-

[38] C h u r c h i l l , W. S. Op. cit. V. VI, p. 174.
[39] Ibidem, p. 179.
[40] F. O. 371/43599.

ри на влияние"[41]. Но от хода на преговорите в Москва се вижда, че още на своята първа среща със Сталин британският премиер направо предлага тримесечната договореност да бъде продължена, като този път за евентуална граница се посочва изготвянето и подписването на мирните договори, т.е. тогава трите велики сили биха имали възможността да преценяват дали да се сложи край на подобна договореност или не. Остава да се види в такъв случай дали това ще стане на практика. От тази гледна точка е необходимо да се обърне внимание и на някои други моменти в английската политика на Балканите и в частност към България.

На първо място Лондон предлага уточняването на интересите на двете велики сили, което първоначално е валидно за Румъния и Гърция, да се разпростре и върху Югославия и Унгария, като разбира се, подобни идеи се изискват и преди визитата в Москва. На второ място, при все че сам Чърчил пише в мемоарите си, че споразуменията, които е имал с президента през лятото на 1944 г. за поделянето на отговорността по отношение на страните, засегнати от движението на армиите на Балканите, са помагали на съюзниците, тези договорености, строго погледнато, нямат официален характер. След като примирията с бившите сателити на Германия, а именно България, Румъния и Унгария имат за основа очертаните по-горе уточнения и договорености, то последните вече придобиват официална сила за период значително по-дълъг от трите летни месеца на 1944 г. Възниква въпросът как британският премиер е оценявал мнението на президента Рузвелт, изказано още през юни 1944 г., че правителството, отговорно във военно отношение за дадена територия, ще взима решения, които нерядко ще надхвърлят чисто военни рамки. Ако се съди по мемоарите му, Чърчил едва ли е изпитвал опасения за подобна перспектива по отношение на трите бивши сателита и по-специално за България, още повече че той получава в замяна възможности за укрепване на английските позиции в други страни от Полуострова.

Ръководителят на съветската дипломация спазва обещанието си от 10 октомври и на следващия ден се стига до взаимно приемливи решения по основните въпроси от българското примирие. От съветска страна е прието английското искане за изпращане до българското правителство на предварителтелното условие за започване на преговори по примирието; текстът на телеграмата, която трябва да информира София за това, почти изцяло е съобразен с формулиров-

[41] Churchill, W. S. Op. cit. V. VI, 57-59.

ките на Форин офис. В продължените следобед на същия ден преговори между двамата партньори „Молотов предложи да се съгласим на съотношение 80/20 за Унгария и България и 50/50 за Югославия. Той каза, че е мислил върху моето предложение след разгрома на Германия Контролната комисия да функционира съобразно инструкциите на съветското главно командване с британско и американско участие. След това предложи нов проектотекст на член 18, който да посрещне тази постановка. Новият текст, както е съгласуван окончателно (За целия период на примирие ще бъде установена Съюзна контролна комисия в България под председателството на съветски представител и с участието на представители на Обединеното кралство и Съединените американски щати. Съюзната контролна комисия ще регулира и следи изпълнението на условията на примирието под общото ръководство на Съюзното (Съветското) главно командване), представлява несъмнено подобрение на американския проект на член 18... За да се избегнат бъдещи недоразумения, изясних на Молотов, че според нашата интерпретация на тази клауза се разбира, че през първия период няма да има директно британско или американско участие в Контролната комисия, като съюзните мисии ще бъдат в същото положение както в Румъния, но през втория период след спирането на военните действия ще има тристранно участие под съветско председателство. Молотов се съгласи. След това той предложи същата форма на контрол да бъде приложена и относно Унгария. Съгласих се, като подчертах обаче, че не мога да говоря от името на министър-председателя. Връщайки се към Югославия, Молотов прие моето предложение за обща политика. Изразих задоволството си от това... накрая Молотов връчи пълния проектотекст на българското примирие. Той ще бъде обсъден спешно довечера от посланика на Негово Величество и Вишински и ние се надяваме тогава да бъде възможно да Ви телеграфираме текста за внасяне в Европейската консултативна комисия. Междувременно остава уговорката, че преговорите по примирието ще се проведат в Москва и генерал Уилсън или негов представител също ще подпише в качеството си на Върховен съюзен главнокомандващ в Средиземно море.“[42]

В горните редове, изпратени от Идън до Форин офис, като че ли се прокрадва известно задоволство от извършеното по българското примирие. А за това, че и той, и неговият шеф са действително доволни, говорят репликите, разменени между тях и съветските ръко-

[42] F. O. 371/43601.

водители по време на вечеря в британското посолство на 11 октомври вечерта. Сталин подчертава, че не желае да види англичаните в ролята на обикновени наблюдатели в българските работи и като доказателство за добра воля предлага, при английско съгласие, преговорите по примирието да се прехвърлят от Москва в Анкара. Премиерът и Идън, благодарейки на Сталин, подчертават, че са напълно удовлетворени от постигнатото споразумение и българите трябва да бъдат повикани в съветската столица веднага след като клаузите на примирието бъдат съгласувани в Европейската консултативна комисия[43].

Тъй като в предходните страници се говори твърде често за преговори по българското примирие, а те се водят и в консултативната комисия, и директно между Москва и Лондон, и по време на визитата на британските ръководители, може би трябва да се поясни предложението на Сталин. Когато той говори за прехвърляне на преговорите от Москва в Анкара, се има предвид мястото, където ще бъде връчен и дискутиран текстът на съглашението за примирие между представители на съюзниците и българските делегати. Това всъщност се има предвид и когато, след 5 септември 1944 г., между съюзниците се водят спорове за Кайро, Москва и Анкара като място на това събитие.

В този момент, когато основните разногласия между Лондон и Москва вече са преодолени, затрудненията идват от американска страна. Запознавайки се с формулировката на член 18, така както е съгласувана на 11 октомври, американският представител в Европейската консултативна комисия Уинант не намира за вярно твърдението на Идън, че последната редакция на въпросната клауза е несъмнено подобрение на нейния американски вариант. Нещо повече, Уинант я намира много сходна със съветските виждания по този най-съществен пункт от българското примирие. В случая е интересно, че той не се задоволява само с горните констатации, а иска от

---

[43] Ibidem; C h u r c h i l l, W. Op. cit.; S i r a c u s a, F. The meaning of Tolstoy; Churchill, Stalin and the Balkans, Moscow, October, 1944, Dipl. History 1979, 3(4); G a r s o n, R. Churcill's spheres of influence: Rumania and Bulgaria. Survey, 1979, 24(3); R e s i s, A. The Churchill — Stalin Secret "percentages" agreement on the Balkans, Moscow October 1944. The Am. Hist. Rev. 1978, No 2. В тази работа могат да бъдат поставени под въпрос твърденията, че постигнатото съгласие не е получило американското одобрение и че Рузвелт не е получавал пълна информация за хода на преговорите. F e i s, H. (Op. cit.); D a l l e k, R. (Op. cit.) считат, че той се съгласил с постигнатото споразумение; вж. по въпроса и M a s t n y, V. Russia's road to the Cold War. New York, 1979; W o o d w a r d, L. Op. cit.; B a r k e r, E. Op. cit.; H a r r i m a n, A. Special envoy to Churchill and Stalin 1941-1946. New York, 1975.

Форин офис да информира своя ръководител, че съгласуваната на 11 октомври версия е неприемлива за американците[44].

Във Форин Офис, без да споделят изцяло оценките на Уинант, също са обезпокоени от факта, че през втория период на примирието Контролната комисия няма да бъде отговорна пред трите съюзни правителства, а ще се намира под ръководството на съветското главно командване. Оттам се настоява да се направи възможното и за запазване в член 18 на т. нар. „Обща клауза", задължаваща българското правителство да се съобразява с възможните съюзнически искания след подписване на примирието[45].

Информация за по-нататъшния ход на събитията дава една твърде дълга и нелишена от емоционален елемент телеграма на Идън от 15 октомври. Голяма част от изложените в нея факти и тяхната интерпретация са включени по-късно в рапорт за подготовката и подписването на българското примирие, изготвен от Форин офис и представен в кабинета.

„Аз считах съветския вариант на член 18 за подобрение на американския проект поради предимството, че е упоменато участието на британски и американски представители в комисията (Контролната комисия — б.а.). Мисля, че е убедителна гледната точка на Уинант съветското главно командване да не надзирава Контролната комисия след прекратяване на враждебните действия и след продължително стълкновение успях да убедя Молотов да изостави това ограничение в замяна на условието, председателството на Контролната комисия да се упражнява от представител на съветското главно командуване. Но вие трябва да знаете, а Молотов съвършено ясно го показа, че въпреки готовността на съветското правителство да ни удовлетвори по принцип, то продължава да настоява съветското главно командуване да задържи на практика общото ръководство на Контролната комисия в България. То изисква това въз основа на присъствието на съветски войски в България (Молотов ми каза, че то ще продължи и след спирането на военните действия, докато Контролната комисия функционира) и по силата на факта, че сме признали неговите интереси за доминиращи в тази страна.

Ние имахме също така продължителна борба и по повод други наши искания. Всички аргументи да убедя съветското правителство да приеме обща клауза, както в последното изречение на американския проект на член 18, пропаднаха. Но то се съгласи в примирието да бъде включено условие, обезпечаващо демобилизирането на бъл-

---

[44] F. O. 371/43601; FRUS 1944, V. III, 461-462.
[45] F. O. 371/43601.

гарската армия до мирновременен размер под контрола на Съюзната контролна комисия и да предвиди в протокол към член 9 осигуряването на български хранителни продукти за оказване помощ на населението от гръцките и югославските територии, засегнати от българите. Съветското правителство се съгласи да удовлетвори в протокола и нашата точка 6 (от по-ранни английски проекти — б.а.) за снабдяване с валута и пр. нашите представители в България.

Съветското правителство прие, че Контролната комисия ще предприеме действия за запазване на българските авоари, но ние се опитваме да преодолеем тяхното нежелание това да бъде постановено в писмена форма. Нищо не може да убеди Молотов да включи условие за снабдяване с българска продукция, която ни е нужна за военни цели, но той обеща лично да подкрепи всички искания, които можем да поставим при условие, че аз подкрепям тези на СССР. Аз лично посветих часове за дискутиране на тази българска история и съм удовлетворен, че постигнахме толкова, колкото е възможно за човешките сили. Мисля, че не се разбира нито в Лондон, нито от американците какъв силен и специален интерес изпитват русите към България като славянска държава. Те непрекъснато повтарят тяхната претенция, че българите не трябва да бъдат третирани по-неблагоприятно от румънци и унгарци и са много трудни и упорити в преговорите...

Моля информирайте г-н Уинант, благодарете му и предайте личните ми уверения, че съм направил всичко възможно, за да осигуря приемането на американския проект.

Сигурен съм, че не мога да направя повече нищо."[46]

Историята не свършва дотук. За да избегне евентуални недоразумения при бъдещите тълкувания на член 18 от примирието, на 15 октомври Молотов изпраща писмо до Идън, в което ясно и категорично е заявено, че съветското главно командване ще задържи в свои ръце ръководството на комисията и през двата периода на нейното функциониране. Трябва да се подчертае, че Молотов не напразно уточнява начина, по който трябва да се интерпретира съдържанието на въпросната клауза, която след последните промени придобива следния вид: „През целия период на примирието ще бъде учредена Съюзна контролна комисия в България, която ще регулира и следи изпълнението на условията за примирие, под председателството на представителя на Съюзното (Съветското) главно командване, с участие на представители на Обединеното Кралство и на Съедине-

[46] Ibidem.

ните американски щати. В течение на периода между влизане в сила на примирието и завършването на военните действия против Германия Съюзната контролна комисия ще се намира под общото ръководство на Съюзното (Съветското) главно командване."[47]

Прочитайки този текст, американският посланик в Лондон подчертава пред Държавния департамент, че в този си вид член 18 отговаря в значителна степен на американското схващане по въпроса, а чрез неговата разумна интерпретация американците могат да постигнат действено участие в контрола през втория период. Разбира се, трудно може да се допусне, че чрез подходящо тълкуване западните съюзници ще си осигурят някакъв по-голям дял в ръководството на Съюзната контролна комисия, отколкото този, определен им от Съветския съюз. Ходът на събитията около решаването на българския въпрос, поне до разглеждания момент, не дава основание за подобен оптимизъм, демонстриран от Уинант. А и не трябва да се забравя, че в евентуалните спорове относно достойнствата на една или друга интерпретация, съветските ръководители на Контролната комисия имат много сериозен аргумент, за който вече стана дума по-горе. Най-многото, което американци и англичани биха могли да постигнат, е възможността да отправят обвинения за нелоялност към съветската страна, когато привеждането на съглашението за примирие в действие не се извършва в желаната от тях посока. Но тъй като формулировката на въпросната клауза, или по-точно нейната първа част, действително е лишена в известна степен от яснота и категоричност, за да не остане и най-малкото съмнение, Молотов се съгласява по принцип да приеме, в сравнение с Румъния, по-престижно за западните съюзници решение и подчертава недвусмислено, че подобна отстъпка няма да доведе до съществени изменения на практика[48]. И наистина в случая е по-важно как стоят нещата именно в този аспект, защото ако текстът на член 18 действително би могъл да разкрие сериозни възможности за засилване на позициите на западните съюзници в Контролната комисия, то едва ли в преговорите за примирие с Унгария Съветският съюз би се съгласил на още по-благоприятна, ако се има предвид горната оценка на Уинант, формулировка на съответната клауза на унгарското примирие.

Идън запознава с писмото на Молотов американския шарже д'афер в Москва Кенан, който в порядъка на лична преценка подчертава, че е много вероятно Държавният департамент да не одоб-

[47] FRUS 1944, V. III, 462-463.
[48] Ibidem.

ри интерпретацията на съветския комисар за външните работи, като не изключва и възможността за лична намеса на държавния секретар Хъл, известен с тезата си за еднакво участие на трите велики сили в следвоенното обезпечаване на мира и сигурността[49]. Този път нищо не може да накара английския външен министър да повдигне въпроса за Контролната комисия, защото изпитва сериозни опасения, че нова дискусия с неговия съветски колега ще доведе до негативни за британските интереси последици. Идън не изключва възможността да не се стигне до съгласувано примирие изобщо, или като друг възможен вариант англичани и американци да бъдат лишени от представителство в Контролната комисия. Още по-непривлекателна е перспективата съветското правителство да се откаже от поетите договорености за съвместна политика по отношение на Югославия и ненамеса в Гърция. Имайки предвид тези съображения, Идън се задоволява в съвсем краткия си отговор до Молотов само да потвърди получаването на писмото му от 15 октомври 1944 г.[50].

Безспорен факт е, че в този момент ръководителят на Форин офис проявява подчертано чувство за реалност. Както вече бе посочено, с клаузата за Контролната комисия, или по-точно с постановката в нея за посрещането от българска страна на всички бъдещи искания на съюзниците, англичаните свързват осъществяването на плановете си за демобилизация на част от българската армия, за изпращане на продоволствие в Гърция и Югославия и пр. След като съветската страна, подхождайки гъвкаво, удовлетворява повечето от британските претенции по примирието или в протокола към него, давайки при това да се разбере, че няма да приеме съществуването на „обща клауза" в съглашението, англо-руските разногласия директно и единствено се свеждат до ръководството на Съюзната контролна комисия. Идън без съмнение твърде добре е разбирал, че претенциите по отношение на това ръководство, подходящи за началния етап от подготовката на примирието с България, в дадения момент могат да изиграят ролята на бумеранг. За него е напълно ясно, че същността на въпроса се крие не в достойнствата на една или друга интерпретация, а в това кой има по-големи възможности да наложи своето виждане на практика. И Идън за пореден път подчертава: „Както сега изглежда, съветското правителство възнамерява да държи военни сили в България, докато Контролната комисия функционира и тъй като нито ние, нито американците сме в положение да изпратим войски в стра-

[49] F. O. 371/43602.
[50] Ibidem.

ната, опасявам се, че просто трябва да приемем действително неудобната ситуация, колкото и да ни е неприятно... Дали харесваме или не, трябва да приемем факта, че засега съветското правителство държи повечето от картите по отношение на България."[51]

Телеграмите на Идън до Форин офис, които в повечето случаи отиват на бюрото и на американския посланик в Лондон, като че ли създават впечатление за известно преувеличаване на трудностите, с които английските ръководители се сблъскват в Москва. И действително при внимателно вглеждане в хода на преговорите ще се види, че в някои моменти може би Идън не прави всичко необходимо за постигането на възможно най-добрата формулировка на член 18. След неговото уточняване и най-вече след репликата на Сталин в смисъл, че съветското правителство не желае англичаните да играят ролята на наблюдатели при привеждането в сила на българското примирие, от английска страна не се прави дори и намек за евентуална промяна във въпросната клауза в положителна за английските интереси в България насока. Подобна констатация обаче не трябва да се разбира в смисъл, че Идън е имал кой знае какви шансове по отношение на България, защото и след като отстъпва, съветското правителство подчертава, че на практика положението не ще се измени съществено, а не се знае дали въпросната отстъпка не е направена и като жест по отношение на американците. Едва ли е било уместно за едно малко по-престижно решение да се забавят преговорите, след като в Лондон още в началото на октомври констатират, че протакането не е в тяхна полза. Същността на британското поведение е схваната твърде добре и от един от критиците на английския външен министър — споменатия вече Уинант, който коментира пред Държавния департамент: „Една повърхностна оценка на разговорите по отношение на клаузите на българското примирие според фактите, които съм видял, може би навежда на мисълта, че на нашия приятел Идън са му свалили ризата от гърба. Но ако човек се спре за момент, за да осмисли напредването на руските войски в Югославия, ясно е, че главната британска цел е продължаването на взаимоотношенията с Гърция и поддържането в достатъчна степен на контрол в Югославия за защита на английските средиземноморски интереси."[52]

Тази реплика е удобен повод да се обърне внимание и върху действията на американската администрация, въпреки че президентът Рузвелт е представен в Москва само от наблюдател — извест-

[51] FRUS 1944, V. III, p. 463.
[52] Ibidem, p. 452.

ния американски дипломат Аверил Хариман. Още преди започването на срещата Рузвелт информира Кремъл и Даунинг стрийт, че тя трябва да се смята като предварителна на друга, бъдеща конференция на „трите големи“[53]. И Сталин, и Чърчил възприемат тази постановка и информирайки обитателя на Белия дом за разглежданите от тях въпроси, говорят за „обмен на мнения“, за „изясняване на възгледи“ и пр., макар ходът на дискусиите да показва, че се вземат окончателни решения по редица важни моменти от отношенията на двете договарящи се страни[54].

Тук може би е нужно малко връщане назад, в месеците май и юни, когато английският премиер дискутира с президента споменатото тримесечно споразумение. Като дава своето съгласие, Рузвелт подчертава, че разделянето на отговорността между Англия и Съветския съюз на Балканите е оправдано само от гледна точка на по-ефикасното водене на военните действия в региона и подобен акт не трябва да оказва влияние върху политическото бъдеще на страните в него. След като съветско-английските разговори започват, президентът и Държавният департамент са информирани отлично за хода на дискусиите и взетите решения. Информация пристига и от Хариман, и от шарже д'афера от американското посолство в съветската столица Кенан, и от американския посланик в Лондон Уинант, и кой знае още от кои други източници[55]. При това положение е ясно, че не може да става и дума за неинформираност, за състояние на неведение, за оскъдна информация и пр. След като донесенията от Москва показват, че военновременното разделяне на отговорността на Балканите ще бъде значително надхвърлена като последица от взетите решения, американците би трябвало активно да настояват за спазване на уговорките, направени от тях през юни и началото на октомври 1944 г. Това обаче на става. На 25 октомври президентът изразява възхищението си от работата на Сталин и Чърчил[56], а единствената негативна реакция от страна на Държавния департамент е отново уговорка, за която ще стане дума по-долу. И няколко месеца по-късно, когато „трите големи“ се събират в Ялта, въпросът за поетите отговорности на Балканите не се засяга. Получава се така,

---

[53] Преписка на председателя на Министерския съвет на СССР с президентите на САЩ и министър-председателите на Великобритания 1941—1945. С., 1983, с. 656.

[54] Пак там, 657—659.

[55] Виж документите във FRUS 1944, V. III. за месец октомври 1944.

[56] Преписка на председателя на Министерския съвет на СССР с президентите на САЩ и министър-председателите на Великобритания 1941—1945, с. 661.

че срещата от октомври 1944 г., окачествена от Рузвелт като предварителна, по отношение на някои решения, свързани с Полуострова и по-специално с България, се превръща в окончателна. Без претенции за пълно изясняване на целите и мотивите, обслужващи американската линия на отхвърляне на „сферите на влияние", ако се оставят настрана някои тактически похвати в дипломацията и претенциите и нападките на идеологическа основа, определено може да се твърди, че в моментите, когато трите велики сили взимат важни решения за България през периода 1944—1947 г., Вашингтон приема доминиращите позиции на Съветския съюз в страната.

Вече се каза, че преди да замине за Москва, Идън се солидаризира със становището на американския посланик в Лондон, че Европейската консултативна комисия трябва да има последна дума при изготвянето на съглашението за примирие. Уинант обаче съвсем ясно разбира, че по същество британският външен министър е изолирал комисията чрез двустранното обсъждане и вземане на решения по българското примирие с Молотов. Колебаейки се относно възможностите Европейската консултативна комисия просто да регистрира договореното в Москва или американците да настояват докрай за приемането на текста на член 18 така, както е предложен от тях, Уинант търси мнението на държавния секретар[57]. Няколко дни по-късно, на 21 октомври, Хъл уведомява Уинант, че редакцията на въпросната клауза е неприемлива за Държавния департамент, но американската страна няма да настоява за ревизията ѝ до степен на отказ от подписване на примирието. В случай че Уинант не успее да постигне удовлетворителни корекции, той трябва да декларира, че по-късно Вашингтон може да намери за нужно да постави отново въпроса за прилагането на член 18 след края на войната в Европа[58].

На 22 октомври американският представител в Европейската консултативна комисия връчва писма с идентично съдържание на английския си колега Стрендж и на заместника на Гусев Алексей Рош, в които наред с приемането на текста на съглашението за примирие е направена и уговорката, спомената в края на предишния абзац[59].

Като има предвид изразеното от американците намерение, съветската страна държи да подчертае официално своето гледище относно правата на трите велики сили в Съюзната контролна комисия и пред Вашингтон. В отговор на връченото от Уинант писмо се

---

[57] FRUS 1944. V. III, 448-481.
[58] Ibidem.
[59] Ibidem.

подчертава, че член 18 е бил съгласуван между съветското и британското правителство по време на английската визита на най-високо равнище в Москва, а постановката на самата клауза трябва да се разбира в смисъл, че ръководството на Съюзната контролна комисия ще принадлежи и през двата периода на примирието на съветското главно командване, макар че през втория период неговата ръководна роля ще бъде ограничена в известна степен в полза на западните представители. Отхвърляйки концепцията за еднакъв дял на трите правителства в практическата работа на Комисията, така както би могъл да се тълкува съответният пасаж от американската версия на член 18, съветското правителство подчертава и пред другия си съюзник, че в България има само съветски войски и страната не е разделена на окупационни зони[60].

Най-сетне на 23 октомври в Европейската консултативна комисия се стига до окончателното уточняване на клаузите на съглашението за примирие. На практика, с изключение на писмото на Уинант до двамата негови колеги, за което става дума по-горе, Комисията просто регистрира постигнатото от Идън по време на разговорите му в съветската столица. От особено важно значение за примирието като цяло е обстоятелството, че в него е фиксирана съветската редакция на член 18, регламентиращ ръководството и функциите на Съюзната контролна комисия. На 28 октомври съглашението за примирие е подписано от представители на съюзниците и пристигналите за целта в Москва български делегати. По такъв начин излизането на България от войната, осъществено на практика още на 8 септември 1944 г., получава и своето юридическо узаконяване.

[60] Ibidem.

Ялта и Потсдам

Подписването на примирие с България слага край на едни и поставя началото на други проблеми пред английската дипломация. Ограничили прекия достъп на Съветския съюз до Средиземноморието и запазили поне за момента позициите си в Гърция, англичаните са изправени пред нелесната задача по договореностите от октомври 1944 г. да запазят това, което е останало от техните интереси в България и да участват в прилагането на съглашението за примирие. В по-разгънат вид тези две главни задачи са изразени в политическата директива за британските представители в Съюзната контролна комисия в България. Тя е изготвена по проект от Форин офис и получава одобрението и на представители на други ведомства, между които и на Военното министерство. Запознаването с тази своеобразна програма в малко по-големи подробности е наложително.

Наред с някои интересни детайли, съдържащи се в нея, тя може да послужи като база за сравнение и за оценка на успехите или неуспехите на английската дипломация по отношение на режима в България.

„1. Главната цел на вашата мисия ще бъде да осигурите, в тясно сътрудничество с вашите съветски и американски колеги, стриктното прилагане на клаузите на примирието с България.

2. Специално внимание трябва да бъде отделено на точното съблюдаване на задължението България да изтегли своите войски от гръцка и югославска територия. Такива сили не трябва да бъдат използвани на територията на съюзническа държава с изключение на предварителното съгласие на съответното правителство.

3. Трябва да имате предвид, че като съюзник на Гърция и Югославия правителството на Негово Величество има задължението да се грижи за защитата на техните териториални и политически интереси.

4. Съветското правителство проявява силен интерес към България като славянска държава и фактът, че окупационните сили в нея са съветски, а страната е във военния театър на съветската армия, както и това, че Съюзната контролна комисия ще бъде под ръководството на съветското главно командване, докато продължават военните действия срещу Германия, означава, че съветското прави-

телство ще играе главна роля при привеждането в сила на примирието. Ние обаче не искаме да видим България попаднала под постоянен съветски контрол и вие трябва да се противопоставяте на всеки опит от страна на съветските власти както към ненужно посягане върху българския суверенитет, така и към изграждането на България като съветски протекторат и база във вреда на Гърция и Югославия или Турция...

5. Въпреки че в периода на примирието съветското влияние ще бъде доминиращо, не може да става въпрос за отказване от искането ни за еднакво участие и при мирното урегулиране, и в следвоенния период по всички политически въпроси, засягащи България.

6. Освен интересите на правителството на Негово Величество за изпълнението на примирието и възстановяването на пълната българска независимост от доминацията на съветското или всяко друго чуждо правителство в тази страна съществуват и британски търговски интереси, ваш дълг ще бъде да ги охранявате и защитавате...

7. По отношение на българската вътрешна политика е твърде рано да се дават категорични инструкции относно мерките за подкрепа, която трябва да бъде оказвана на монархията, сегашното българско правителство или всяка отделна партия или личност. Не трябва да се дава поощрение на македонското движение в каквато и да е форма, както и на всяка идея, която може да бъде разпространявана, за федерация между България и Югославия. Това са въпроси, които ако е нужно, ще бъдат дискутирани при мирното урегулиране.

9. Нашата основна политика е да осигурим независима и приятелска България, но винаги трябва да се помни, че България е неприятелска страна, която ще трябва сама да положи усилия за излизане от сегашното си положение. Фактът, че тя сега е във война с Германия, не я прави съвоюваща и още по-малко съюзница. Социалните връзки с българите трябва да бъдат ограничавани, макар че ограниченията могат постепенно да бъдат смекчавани съобразно обстоятелствата."[1]

Целите и задачите, очертани в горните редове, несъмнено предизвикват немалко коментари. Като се знаят редица факти от отношенията между трите големи съюзници от антихитлеристката коалиция в предшестващия период, веднага може да се каже, че шансовете за успех на една или друга от формулираните постановки са твърде различни. На основата на казаното за събитията от лятото и

[1] F. O. 371/43616; 371/43614.

есента на 1944 г. няма да бъде изненадващо да се допусне, че не всички цели от политическата директива ще бъдат преследвани с една и съща активност и последователност. Би било погрешно да се правят оценки за английската политика само на основата на цитирания документ, тъй като още преди неговата поява за България са взети важни решения, които не биха могли да загубят своята валидност в отношенията между съюзниците, колкото и категорично да звучат някои формулировки в горния текст. Това, но само до известна степен, се дължи и на обстоятелството, че разглежданата политическа директива носи неизбежния максимализъм, характерен за началото на една или друга дипломатическа битка или, ако бъде употребена по-мека формулировка, в началния етап на уреждането на българския въпрос.

Два са основните аспекти на английската политика по отношение на режима на народна демокрация в България: а) инициативите, имащи за цел укрепването и разширяването на английските позиции в Съюзната контролна комисия; б) действията в Комисията и на най-високо равнище по повод едно или друго събитие от вътрешнополитическия живот и външнополитическата дейност на българската държава, както и опитите да бъдат ориентирани партии и кръгове от българското общество в насока различна от тази, определяна от Съветския съюз и Българската компартия. Дейността на англичаните по останалите клаузи от съглашението за примирие (например задоволяването на гръцките претенции, въпрос сам по себе си заслужаващ специално изследване), подготовката на мирния договор (също изключително широкомащабна тема) и др. ще бъдат оставени малко настрана — тяхното присъствие в изложението ще бъде подчинено на изясняването на централните въпроси.

В Лондон започват подготовката за изпращане на своята част от Съюзната контролна комисия още през септември 1944 г. За глава на британската мисия е назначен генерал-майор Уолтър Оксли, който ръководи няколко отдела (военен, икономически, финансов и др.). Първоначално в състава на мисията е и Хаустон-Бозуел, който с двама помощници формира политическия отдел, но буквално часове преди заминаването на английските представители, събрани в гр. Казерта — Италия, пристига нареждане той да бъде изваден от състава на британската част от Съюзната контролна комисия и да действа като независим от нейното ръководство политически представител[2]. Този ход е продиктуван от развитието на събитията около примирието с Румъния и по-специално от факта, че съветската

[2] F. O. 371/43616; 371/43615.

страна отказва правото на директни контакти между английските и американските представители в Контролната комисия. За да избягнат това неудобство, англичаните назначават политически представител в Букурещ, който има достъп до кабинета и краля (в този случай съветските военни власти в румънската столица не създават трудности), официално е независим от ръководството на британската част в комисията, но на практика работи в тясно сътрудничество с него. За да не допуснат евентуални конфликтни ситуации в примирието с България, решено е Бозуел да бъде изпратен в София като британски политически представител със статут, подобен на своя колега в Румъния[3]. Впрочем във Форин офис признават, че стриктно погледнато, в такъв статут има известна аномалия от гледна точка на нормалната дипломатическа практика, защото Бозуел би трябвало да бъде политически съветник на Оксли без директни контакти с българското правителство. Но нуждата от защита на британските интереси в двете страни (по-късно и в Унгария) налага търсенето на изход и англичаните го намират, още повече че съветското правителство още през пролетта на 1944 г. дава съгласието си за британско политическо представителство в Румъния[4].

От английска страна и особено от Форин офис съзнателно се полагат усилия за колкото се може по-ранното изпращане на нейните представители в България, тъй като това има отношение към засилване на английските позиции във връзка с октомврийската визита на У. Чърчил и А. Идън в Москва. Към това се добавят и съображения за събиране на информация, предотвратяване на инциденти между британски офицери и българските власти в Беломорието, както и контрола върху изтеглянето на българските войски оттам в случай че то се постави като предварително условие за започване на *преговорите по* примирието с България[5]. За целта е решено британската мисия да пристигне в София, без да се изчаква съгласието на съветското правителство, което трябва само предварително да бъде уведомено. Първата част на мисията, в която влизат Оксли и Бозуел, идва в България в началото на октомври 1944 г. Тя не е посрещната от никого, но по-късно нейните членове получават съдействие от страна на съветските военни власти, намиращи се под разпореждането на командващия III украински фронт маршал Ф. Толбухин и неговия заместник генерал-полковник С. Бирюзов[6]. По повод изяс-

[3] F. O. 371/43615.
[4] F. O. 371/48162.
[5] F. O. 371/43614.
[6] F. O. 371/43615; 371/43616.

няване на положението на спешно пристигналите английски представители и най-вече признаването им като част от Съюзната контролна комисия, Оксли прави визита на Бирюзов, но последният любезно го информира, че без съответни инструкции от Москва отношенията му с англичаните биха могли да бъдат само на лична и приятелска основа[7]. Поведението на Бирюзов предизвиква засилена активност в английското външно министерство. Посланикът в Москва получава указания да постави въпроса пред съветското правителство и да настоява за бързото му разрешаване. Но в Кремъл не бързат. Логично е да се очаква, че след като англичаните целят с ранното изпращане на своите представители в София да засилят позициите си при изготвяне на съглашението за примирие с България, съветската страна ще иска да неутрализира подобно начинание. Още повече че тя има и формално основание за това. В дадения момент, както цялостният документ, така и клаузата за ръководството и функционирането на Контролната комисия не са намерили своя окончателен израз и може би затова инструкциите до Бирюзов за официално признаване на Оксли като глава на британската част в Съюзната контролна комисия пристигат на 25 октомври, а на 7 ноември и Бозуел е признат за политически представител на Великобритания[8].

Противно на английските действия, американците бавят изпращането на своите представители в Съюзната контролна комисия в България. Ръководителят на американската част от комисията е назначен на поста си на 17 ноември, а американската мисия в София пристига почти месец и половина след англичаните[9]. Това става въпреки настояването на Форин офис американците да процедират по-експедитивно при изпращането на своите представители в българската столица. И ако англичаните се стремят да получат американска подкрепа в съвместната им работа със съветските представители, американците не са склонни на това, и то в момент, когато се формира стилът на работа на Контролната комисия. Може би има право в преценката си британският посланик във Вашингтон, който информира Форин офис, че Държавният департамент се сблъсква с известни трудности, когато трябва да убеждава военния департамент да прояви по-голяма активност по отношение на България,

---

[7] F. O. 371/43615..

[8] F. O. 371/43628.

[9] FRUS 1944, V. III, p. 489; За ръководител на американската част от Съюзната контролна комисия е назначен генерал-майор Джон Крейн, а за политически представител — Мейнард Барнс, с персонален ранг на министър.

тъй като във военното ведомство смятали, че българските работи нямат особена важност за Съединените щати[10].

Веднъж признати от съветското правителство, Бозуел и Оксли започват своята дейност. В периода непосредствено след сключването на примирието тя е насочена предимно към подкрепа на гръцките претенции спрямо България, в които се настоява за доставка на храни, транспортни средства и др. Англичаните поставят въпроса за задоволяването им и на по-високо равнище. Още в началото на ноември британският посланик в Москва настоява пред А. Вишински, един от заместниците на Молотов, де се започне незабавно доставяне на хранителни стоки за Гърция, както и да не се отлага проучването на листите с други искания, представени от гръцкото правителство[11].

На 29 ноември 1944 г. СКК се събира в пълен състав. По този повод Бирюзов изпраща до министър-председателя К. Георгиев писмо, в което го уведомява, че „всички сношения на представителите на съюзените държави с българското правителство по всички въпроси, влизащи в компетенцията на Съюзната контролна комисия, ще стават само чрез ръководството на Съюзната контролна комисия в лицето на:

Председателя на СКК маршала на Съветския съюз Толбухин;

Заместник-председателя на СКК генерал-полковник Бирюзов;

Политическия съветник при председателя на СКК пълномощния министър Лаврищев;

Помощник-председателя на СКК генерал.лейтенант Черепанов;

Помощник-председателя на СКК контраадмирал Абрамов.

Всякакви обръщения (към българското правителство) от страна на други лица на Съюзната контролна комисия, в това число и на представителите на съюзените даржави, не се допускат. Приемането и разрешаването на въпроси покрай ръководството на СКК ще *се смята* за игнориране на ръководството на Съюзната контролна комисия".[12]

Както в случая с Румъния, и в България политическите представители на САЩ и Англия не срещат затруднение в контактите си с българското правителство. Това обстоятелство не трябва да бъде надценявано от гледна точка на възможностите за упражняване на влияние и за оказване на въздействие върху него както при изпълнение на примирието, така и във връзка с неговата вътрешна политика

---

[10] F. O. 371/43590.

[11] FRUS 1944, V. III, 484-485.

[12] Советско-болгарские отношения 1944—1948 гг. М., 1960.

и външнополитическа ориентация. Немислимо е да се допусне, че западните участници в Контролната комисия ще бъдат подложени на такива ограничения, а политическите представители ще се ползват с широки права — в такъв случай втората постановка би обезсмислила първата. Погледнато от този аспект и войникът Оксли, и политикът Бозуел са поставени приблизително при едни и същи условия, още повече че последният абзац от писмото на Бирюзов е категоричен и в него не се прави разлика между участници и неучастници в Контролната комисия. Ценна информация за практическата стойност на писмото от 29 ноември дава в мемоарите си и генерал А. Черепанов, който пише за твърде ефикасно действащ „санитарен кордон" около западните представители в София[13].

Усилията на англичаните след 28 октомври 1944 г. са насочени в няколко посоки, като една от тях е свързана с укрепване на позициите им в Съюзната контролна комисия. Това има своето несложно за разбиране обяснение, защото в момент, когато чрез тълкуването и прилагането на съответните постановки от съглашението за примирие се създава практическа основа за нейната бъдеща работа, активност или поне заинтересованост, е необходима по принцип. В случая тя е още по-наложителна поради обстоятелството, че съветските представители в София предлагат решения твърде неблагоприятни за западните им колеги. Бирюзов категорично настоява за значително съкращаване на числеността на английския и американския контингент в Комисията, както и за намаляване на финансовите средства, отпускани от българското правителство за неговата издръжка[14].

Много силна реакция у англичаните предизвиква решението на съветските военни власти в България да бъде ограничено движението на представителите на Великобритания и Съединените щати в района на София, като извън тази зона англичани и американци могат да се движат само ако са придружени от съветски офицер. Официалният мотив, изложен от ген. Черепанов, е, че България е театър на военни действия и ограниченията са наложени от съображения от военен характер[15]. В своите мемоари обаче Бирюзов и Черепанов хвърлят допълнителна светлина по въпроса. Ограниченията са предизвикани от факта, че представителите на западните съюзници използвали своите пътувания из страната с разузнавателна цел[16].

---

[13] Черепанов, А. В ония бурни години. С., 1981, с. 37.

[14] F. O. 371/48133.

[15] F. O. 371/43584.

[16] Черепанов, А. Цит. съч.,; Бирюзов, С. Съветският войник на Балканите. С., 1964.

Обикновено не във всичко авторите на мемоарите са точни, дори може да се каже, че като мемоарист Бирюзов е твърде несигурен източник, но в случая спокойно можем да им се доверим. Достъпната английска документация изобилства с информации от България, които потвърждават казаното от ръководителя на Съюзната контролна комисия.

Нищо не е постигнато и по въпроса за защитата на гръцките интереси въпреки интервенцията на Бозуел пред министъра на външните работи Петко Стайнов и на Оксли пред Бирюзов през ноември 1944 г. Пряко свързана с тези интереси е и реакцията на англичаните, впрочем твърде остра заради помощта, оказана от България на Югославия в края на 1944 г.[17].

Неблагополучията на английските представители в България, към които може да бъде добавен и фактът, че ръководството на Съюзната контролна комисия издава директиви до българското правителство, без да уведомява предварително за това нито Оксли, нито ръководителя на американската военна мисия генерал Крейн, принуждават Бозуел да направи пред своите ръководители във Форин офис една твърде емоционална, но далеч не оптимистична прогноза. „Изключително неприятна особеност на ситуацията е това, че в България скоро ще разберат (по мое мнение е ясно, че съветските власти вече са го показали), че британците и американците нямат никакво значение в тази страна и българите трябва твърде бързо да научат, че Съветският съюз е този, който командва. За американците това не означава толкова много, тъй като с тяхното късно пристигане показаха съвсем ясно на всички без изключение, че американските интереси в България са незначителни. Но за нас, които се опитваме да извършим нещо за Гърция и да запазим нещо от нашите бивши позиции тук, това е изключително неудобно, да не казвам безнадеждно, положение."[18]

Редовете от тази, а и от други подобни по съдържание телеграми, не остават без отзвук във Форин офис и на 10 декември външният министър Идън изпраща лично писмо до Молотов, в което са изложени английските претенции. Паралелно с това чрез посолството във Вашингтон от американците се иска да подкрепят английската инициатива с действия на високо равнище. В Държавния департамент обаче информират американския посланик, че спорните въпроси трябва да се поставят в Съюзната контролна комисия, а не да се отнасят директно до Москва, тъй като това би довело до от-

[17] FRUS 1944, V. III, p. 494.
[18] F. O. 371/43584.

слабване на престижа и авторитета на западните представители в София. В съответствие с тази постановка ходът на Форин офис не получава подкрепа от американска страна[19].

От Москва — също нищо обнадеждаващо. Ръководителят на съветската дипломация в отговора си от 3 януари 1945 г. отхвърля като несъстоятелни британските протести, като е склонен да удовлетвори до известна граница само претенциите по финансовите въпроси[20].

Твърдата позиция на Съветския съюз и пасивността на американците не оставят надежди у англичаните за подобряване на позициите им в Съюзната контролна комисия дори и след поставяне на спорните въпроси на високо равнище. Това принуждава английската дипломация да търси нови възможности за подобряване на неблагоприятното за тях положение в България. Във Форин офис виждат известен шанс в сключването на примирието с Унгария. През януари 1945 г. преговорите относно изготвянето му навлизат в своята последна фаза и в края на месеца то е подписано при условия, по-благоприятни за англичаните, отколкото примирието с България. Новият подход се състои в искането условията за британската мисия в България да бъдат приравнени с тези на британската мисия в Унгария. Основание за това се търси в англо-съветските договорености по споразуменията за примирие със страните, бивши сателити на Германия, според които интересите на двете велики сили в България и Унгария са изразени с едно и също съотношение —80/20. Съветското правителство не удовлетворява и тези английски искания, като Молотов заявява на английския шарже д'афер в Москва Балфур, че в случая с Унгария англичаните са получили повече от полагаемите им се 20%, а точното съотношение е спазено в случая с България[21].

Незавидното положение на английските представители в България и неуспешните опити то да бъде коригирано вероятно е накарало Бозуел да поиска повече информация за преговорите в Москва и оттам — за политическите позиции на англичаните в България. Поради многобройните телеграми от английската мисия в София, изпращани както от Бозуел, така и от Оксли, във Форин офис явно са намерили за нужно да дадат повече информация на своя политически представител в София. Може би с надеждата, че той все пак ще прояви разбиране, когато се оплаква от трудностите, пред които е

---

[19] F. O. 371/48191; 371/43628.
[20] F. O. 371/48191.
[21] Ibidem; вж. и 371/48134.

изправен и самият той, и неговите колеги в българската столица. Изпращането на въпросната информация се обуславя и от обстоятелството, че генерал Оксли научава за някои детайли от примирието с България от американските представители в страната.

В концентриран вид Бозуел е информиран за хода на преговорите и за процентите, с които боравят Идън и Молотов по време на тяхната среща. Той е уведомен и за уговорката, постигната между двамата, че по време на първия период на примирието от 28 октомври 1944 г. до края на войната с Германия западните представители по същество няма да заемат своите места в Контролната комисия. Наистина в телеграмата на Форин офис се подчертава, че в Москва нищо не е било съгласувано, което да изключва възможността англичаните да излагат своите възгледи пред ръководството на Комисията, особено когато става въпрос за британските интереси или тези на Гърция, но веднага след това се добавя: „Ако обаче съветските власти не желаят да се вслушат в нашите изложения, позицията ни за упражняване на натиск върху тях е слаба, тъй като признахме, че военните съображения са доминиращи, докато продължава войната срещу Германия."[22]

Това откровено изложение, както и резултатът от разговора между Балфур и Молотов за процентите в България и Унгария намират отклик у Бозуел, който подчертава, че положението на англичаните в България не е чак дотам нетърпимо, за да бъде превърнато в основен въпрос в отношенията със съветското правителство, още повече ако не е *налице пълна подкрепа на* правителството на Съединените щати[23].

Трудностите, които изпитва английската част от Съюзната контролна комисия, предизвикват намесата и на Военното министерство. През март 1945 г. в Румъния и България е изпратен подполковник Артър, който трябва да се запознае на място с проблемите на своите колеги. В подготвения след инспекцията рапорт той отбелязва, че в Румъния англичаните работят при по-добри условия и изрежда причините, които са предизвикали сериозни затруднения пред Оксли и Бозуел в България.

Съществуващата ситуация е обусловена най-вече от това, че в продължение на няколко месеца британските служители в София работят, без да са запознати с дипломатическите англо-съветски договорености от октомври 1944 г.

Постановката англичани и американци да не заемат своите места в Контролната комисия до победата над Германия ги е постави-

[22] Ibidem.
[23] Ibidem.

ла в напълно затруднително положение. Политическата директива от Форин офис също така е оценена от него като неадекватна, тъй като в нея са включени условия, които е невъзможно да се изпълнят. Артър се позовава и на едно много показателно твърдение на Оксли — действията на Бирюзов са в пълно съответствие с уточненията, които правят Молотов и Идън.

Наред с тези констатации, нелишени на моменти от известна доза междуведомствена неприязън, се посочва, че идването в България на групи от английски и американски разузнавателни ведомства малко преди и след 9 септември е предизвикала безпокойство в съответните съветски служби. А наличието на офицери от разузнаването в състава на английската военна мисия също е от естество да поражда подозрения у съветските военни власти[24].

Ограниченията, наложени от Бирюзов, се отнасят по принцип и за английските, и за американските представители в Съюзната контролна комисия. Но както пише американският политически представител в България Мейнард Барнс: „Ние разбираме, че докато англичаните силно желаят благосклонен интерес от наша страна в техните местни трудности с русите, на русите също се харесва, когато ние не манифестираме тази симпатия. Това е причината, поради която русите прилагат върху нас своите ограничителни мерки с по-малка рязкост, отколкото правят това по отношение на англичаните."[25]

Американският политически представител изпраща и друга интересна информация в Държавния департамент. В края на декември 1944 г. на обяд в неговия дом при създалата се атмосфера на приятелство и взаиморазбиране Бирюзов откровено заявява на Барнс, че ограничителните мерки, наложени от него върху английския и американския персонал в Съюзната контролна комисия, са продиктувани от недоверието, което той изпитва към британските намерения[26]. За по-пълно уточняване на мястото, което България заема в съветско-английските отношения в първите месеци след 9 септември, може да се добави и още нещо. „Оправдано е да се предполага, че в случая с Румъния Русия не очаква сериозна намеса в нейното ръководство там. Тук Русия се опасява, че не може да разчита на подобна свобода на действие. България е твърде близо до Гърция, за да може Британия да бъде също така незаинтересована към това, което може да стане тук, както към онова, което може да се случи в

[24] Ibidem.
[25] FRUS 1944, V. III, p. 512.
[26] Ibidem, p. 513.

Румъния, и русите добре го знаят." Тези редове излизат изпод перото на Барнс, но по време на разговора в дома на американския политически представител и С. Бирюзов изказва твърде близки по същество съображения[27]. Подобни реплики между другото навеждат и на мисълта, че удовлетворяване на английските претенции по проблемите за тяхното участие в Съюзната контролна комисия за дадения период няма да има не само защото България се намира в тила на настъпващите на запад армии, а и затова, че с някои свои действия англичаните засилват подозренията на Бирюзов и тези на съветските ръководители. Но за момента това не обезкуражава англичаните и въпросът за ролята и мястото на западните представители в Съюзната контролна комисия отново се поставя от страна на Лондон на конференцията на ръководителите на Съветския съюз, Съединените щати и Великобритания, която се провежда от 4 до 11 февруари 1945 г. в съветския черноморски курорт Ялта[28].

Ангажираността на англичаните с проблемите на Комисията не измества встрани от тяхното полезрение събитията от вътрешно- и външнополитическия живот на България. В хронологичен ред едно от първите, на които Англия трябва да реагира, е участието на българската армия във военните действия срещу хитлеристките войски в заключителния етап на Втората световна война. По време на преговорите около изготвянето на българското примирие англичаните по същество не възразяват против това участие. Чърчил подчертава, че Англия не може да не се съобрази с желанието на Съветския съюз за възможно най-пълно включване на българската армия във военните действия[29]. От друга страна, английските средства за масова информация провеждат ясно изразена линия на омаловажаване на българския принос във войната. Добра илюстрация за подобно поведение е превземането на гр. Скопие. Съобщенията от съветските и американските радиостанции гласят, че то е било извършено от българските войски, докато Би Би Си създава впечатлението, че градът е бил освободен от силите на Тито и съветски части[30]. Може би за да се изясни тази разлика, на 23 ноември генерал Оксли се среща със съветски офицер за свръзка, от който е информиран, че Скопие бил превзет след кратка съпротива чрез концентрични атаки от българите, докато партизаните са стоели по околните хълмове и не са

---

[27] Ibidem, p. 512.

[28] Кримската конференция на ръководителите на трите съюзни държави — СССР, САЩ и Великобритания, 4—11 февруари 1945 г. С., 1985, с. 230.

[29] F. O. 371/43590

[30] F. O. 371/43630.

слезли навреме, за да участват при влизането в града. До каква степен британската радиопропаганда, разбира се със знанието на съответните служби от Форин офис, омаловажава българския принос не само в този случай, но и в редица други операции срещу хитлеристите, говори особено красноречиво и следният пасаж от телеграма на английския политически представител от 5 декември 1945 г.: „Както ще си спомните, всеки успех, който беше постигнат тогава, се приписваше на партизаните на маршал Тито, които се навъртаха наоколо като чакали, докато българите се биеха. Имах основание да изтъкна това навремето на основата на личните наблюдения на генерал Оксли при Страцин и другаде..."[31]

Обяснението за ясно изразената тенденция на омаловажаване на българския принос във войната срещу Германия трябва да се търси в нежеланието на Англия да признае на България правото на съвоюваща държава. Въпреки неднократните обръщения на външния министър П. Стайнов до съюзниците с призиви за адекватна оценка на военните усилия на България, до промяна в позицията на Англия, споделяна и от Съединените щати, не се стига[32]. Тук се намесват и други съображения, или казано по-точно, те стоят в основата на следваната от Вашингтон и Лондон линия. Съвсем ясно е, че статутът на съвоюваща държава би дал основание на България да настоява за значителни облекчения при изготвяне на мирния договор и най-вече при определяне размера на репарациите, които независимо от спецификата на нейното участие във войната като съюзник на Германия тя така или иначе трябва да плаща. В случая сериозно засегната от подобно развитие на нещата би била и Гърция, като не трябва да се забравя и неблагоприятният политически отзвук, който би се получил в тази страна при положение че англичаните биха се съгласили България да бъде считана за съвоюваща.

От английска страна не оставят без внимание и други детайли от външнополитическата дейност на отечественофронтовското правителство, като изпращането на български политически представител в Москва, търговските отношения на страната със Съветския съюз, възстановяването на дипломатическите отношения между България и Италия, помощта от българска страна за Югославия. Но безспорен факт е голямото внимание, с което в Лондон посрещат идеята за българо-югославска федерация, обект на размяна на мнения между двете правителства в края на 1944 г. и свързаният с нея проблем за бъдещето на Пиринска, Егейска и Вардарска Македония.

---

[31] F. O. 371/48194.

[32] Советско-болгарские отношения 1944—1948 гг., 74—75.

До 9 септември 1944 г. федерирането между България и Югославия е невъзможно по понятни съображения, само теоретически се оглеждат възможностите за следвоенното решаване на въпроса и за Македония, а като основна задача до тази дата пред англичаните стои въпросът за изтеглянето на българските войски от Беломорието и Вардарския край. В края на същата година федерацията вече се появява като тема в отношенията между Белград и София, а опасността за английските интереси в Гърция и по-специално за бъдещето на Егейска Македония идва от Югославия. Всичко това принуждава Форин офис да се обърне до Народния комисариат за външни работи и на 1 януари 1945 г. шарже д'аферът Балфур пише до Молотов: „Напоследък са налице признаци, че идеята за югославско-българска федерация е приета с благосклонност в Югославското националноосвободително движение и че българите се готвят отново да подпомогнат агитацията за разширена Македония за сметка на Гърция. Маршал Тито не е направил нищо повече, освен да говори с топлота за югославско-българската дружба, но някои от неговите последователи са стигнали дотам публично да искат включване на Гръцка Македония в Югославия. Българската преса съобщи за среща в Белград между югославски и български делегати, един от които е член на българското правителство, на която е била дискутирана бъдещата политическа организация на Югославия при допускането, че ще има федерация, в която Македония също ще влезе. На македонски пропагандисти е била дадена възможност да организират събрания в София, за да обсъдят създаването на независима Македония в славянска федерация, обхващаща България и различните части на югославския народ. Македонска бригада на югославската армия за национално освобождение, съставена от лица от Гръцка Македония, е била формирана и разположена в Битоля.

Въпросът за тази македонска бригада е бил повдигнат от британския представител в Югославия пред маршал Тито, който дава лични уверения, че няма агресивни намерения срещу Гръцка Македония и че бригадата не ще прекоси границата. Той каза, че на нейния командир са били дадени подновени инструкции да не прави по-нататъшни изявления по гръцки или македонски въпроси, без да се отнесе до него... Въпреки това моето правителство би приветствало федерация между всички балкански държави, съюзни и неприятелски, с възможно включване на Турция. Според него все пак съществуват сериозни възражения срещу съюз или федерация изключително между Югославия и България. Такова решение е не само необещаващо да съдейства за федерация между всички балкански държави, но в действителност би изолирало Гърция и би из-

ложило на опасност нейната позиция като балканска държава. Това също би дало възможност на България, която в двете световни войни се присъедини към Германия срещу другите балкански държави и техните велики съюзници, да избегне последствията от действията си чрез смесването на своята идентичност с тази на една от Обединените нации. Моето правителство не вижда възражения за създаването на Македонска държава като федерална единица в бъдеща Югославска федерация при условие, че тази държава (или Югославското федерално правителство от нейно име) не ще присъедини или предяви претенции за каквито и да е територии, принадлежащи на Гърция или България, на основанието, че тези територии са „македонски".[33]

Подобни по съдържание са възраженията и към плановете за подписване на договор за приятелство и сътрудничество между България и Югославия, който се преплита тясно с идеята за федерация между тях. Английското правителство подчертава и при най-малък повод своето отрицателно отношение към обединението на всички части от Македония в границите на федеративна Югославия. Пример за това е проведеният в началото на 1945 г. в София конгрес на представителите на македонските дружества в България. От името на конгреса е изпратена поздравителна телеграма до Чърчил, с която се изказва благодарност на английския народ, чиято армия заедно с армиите на Съветския съюз и Съединените щати громи фашисткия звяр, осигурявайки по този начин и „свободата на многоизстрадалия македонски народ в неговата свободна федерална държава в границите на демократична федеративна Югославия". По този повод от Форин офис съобщават на Бозуел, че няма да бъде изпратен нито отговор, нито благодарност. Очевидно твърде широкият обхват на термина „македонски народ"принуждава британската дипломация да се разграничи недвусмислено от проявата на македонските дружества в София[34].

Ако се проследят възгледите и действията на британската дипломация, ще се види, че и в случая с федерацията те са насочени в защита на интересите на Гърция, но сега съществува една друга немаловажна особеност. Защитавайки тези интереси, както и собствените си, Англия заема позиция, която обективно е благоприятна за запазване на териториалната цялост на България. Този факт, без да характеризира докрай линията, следвана от английските ръководители по въпроса за границите на страната (не трябва да се забравя

[33] F. O. 371/48182.
[34] Ibidem.

че Лондон, макар и неохотно, подкрепя все пак гръцките претенции за българска територия), заслужава внимание, тъй като през периода 1944—1947 г. самото българско правителство, по една или друга причина, допуска сериозни грешки по отношение на земите от Пиринския регион[35].

В изложените дотук събития и факти, когато става дума за едно или друго действие на английската дипломация по отношение на България, много често в документацията на Форин офис присъства гръцката тема. Това се прави, когато се обяснява в името на какво е предприета една или друга инициатива. Основателно възниква въпросът, доколко България представлява сама по себе си интерес за англичаните; доколко те работят за разширяване на своите позиции в самата нея, без връзка с обстоятелството, че граничи с Гърция и от това, как ще бъдат решени нейните проблеми, зависи в значителна степен удовлетворяването на гръцките интереси и в крайна сметка укрепването на британските позиции в тази стратегически важна средиземноморска страна; доколко промените, извършващи се под ръководството на отечественофронтовското правителство срещат противодействието или подкрепата от страна на Лондон не само на думи, но и с дела. В инструкциите, подготвени за английския политически представител в София, е предвидено известно участие във вътрешнополитическия живот на България независимо от това, че то не е поставено на първо място. Характерът на извършващите се в страната промени е такъв, че трудно би могло да се очаква те да получат британска подкрепа или разбиране. Но в първите месеци след установяването на новата власт те не срещат и активно английско противодействие от официалните британски институции - *кабинетът, Форин офис*, английската военна мисия и политическото представителство. Разбира се, след 9 септември 1944 г. е нужен известен период от време, за да се види какви са тенденциите в политическия живот в страната, какво е съотношението на силите в нея и, което съвсем не е без значение, във Форин офис се срещат мнения, че енергичното и умно действащо българско правителство би могло да предпази България от комунизма. Но в края на годината Бозуел и Оксли изпращат информация от българската столица за активното съдействие от страна на съветските военни власти при комунизирането на страната, за преминаването на властта от Отечествения фронт в ръцете на Комунистическата партия. Но дори и след тази информация може да се каже, че прякото англо-саксонско

---

[35] По този въпрос вж. М и ч е в, Д. Македонският въпрос в българо-югославските отношения (9 септември 1944—1949). С., 1994.

участие в политическия живот почти напълно отсъства и това дава повод на редица български политически дейци, представляващи онези слоеве от българското общество, които не са съгласни с въпросните промени и за които Англия и Съединените щати са от една та страна на идеологическата бариера, а Съветският съюз от друга та, да отправят към западните представители в София реплики от рода на: „срамно е за англо-саксонските сили да са подписали при мирие и да не упражняват власт при неговото изпълнение“[36]. Вече стана дума за това какви действия предприема Лондон за подобряване на условията, при които ще работят англичаните в София. В случая става въпрос за реакцията по отношение на това, за което Барнс алармира на 27 декември своите шефове в Държавния департамент и което прави впечатление и на неговите английски колеги „Фактически ние представляваме нещо като параван, зад който днес русите могат да вземат всякакво решение, което им е угодно по отношение на всеки и всички аспекти на българския политически, икономически и социален живот.“[37] Много от изложените по-горе факти ясно подсказват къде би могло да се намери обяснението както за подобна пасивност, така и за липсата на безпокойство във Форин офис от перспективата за победа на комунизма в България. На първо място това е обстоятелството, че 20-процентния дял в българските работи не поставя в кой знае колко солидни позиции англичаните при евентуален обмен на мнения със съветското правителство по повод на извършващите се в България промени. Към това се добавя и обстоятелството, че по същото време английската страна се интересува от бъдещето на Македония и условията за работа в Съюзната контролна комисия, като в тази връзка е преценено, че в даденията момент не е уместно към тези две теми да се добави трета, и то от такова деликатно естество.

Когато става дума, че нито английските представители в София нито Форин офис реагират действено на измененията във вътрешнополитическия живот на страната през първите месеци на новата народнодемократична власт, би могло да се помисли, че тези проблеми остават съвсем встрани от вниманието на британските ръководители. Изложените дотук факти биха могли да доведат и до такова заключение, но трябва да е ясно, че то не отговаря напълно на истината. Основанието за подобно уточняване се крие във факта, че англичаните много внимателно и неангажиращо използват една от

---

[36] FRUS 1944, V. III, p. 512.
[37] FRUS 1944, V. III, p. 511.

крила се след септември 1944 г. възможност, за да се опитат да влияят върху политическия живот в България.

На 9 септември сутринта е обявен съставът на новото отечественофронтовско правителство, в което влизат и четирима представители на БЗНС. Това дава повод на министър-резидента в Средния изток лорд Мойн да изпрати от Кайро до английското посолство в Анкара още същия ден следната телеграма: „Българинът д-р Г. Димитров, който без съмнение ви е познат, е в Кайро... и сега желае да се върне в България през Турция, защото неговата партия, левите земеделци, участва в новото правителство. Тъй като сме отговорни за неговото довеждане тук, в случай от подобно естество ние се чувстваме задължени да му помогнем особено заради това, че той би упражнил приятелско влияние в сегашната ситуация."[38] Друга информация, изпратена по всяка вероятност във Форин офис от Управлението за специални операции гласи: „Г. Димитров, който работеше в тесни връзки с нас от 1940 г., трябва да бъде репатриран колкото се може по-бързо в България. Поне четирима от министрите в новото правителство са негови последователи, като трима от тях също работиха с нас и изглежда твърде вероятно да му бъде предложен министерски пост. Допълнителна причина за неговото скорошно завръщане е тази, че на 10 септември радио София апелира към него да се завърне веднага в страната си."[39] Интерес представлява и коментарът, направен в английското външно министерство на 12 септември 1944 г. „Този Г. Димитров, разбира се, не е комунистическият лидер. Ние го измъкнахме през 1941 г. и смятам, че той се оказа един от нашите изключително полезни българи. В Анкара го знаят (има се предвид британското посолство в турската столица – б. а.), тъй като той работеше под друго име за известно време в Турция (Истанбул). Възможно е съветското правителство да не харесва факта, че той беше подкрепян от нас през войната, но за тях ще бъде трудно да обяснят своите възражения, още повече че Димитров е човек от независим тип и, доколкото си спомням, добре разположен към комунистите."[40] След всичко това следва препоръка към посолството в Анкара да направи необходимите постъпки за неговото връщане в България. Характеристиката на д-р Г. М. Димитров като близък на англичаните човек се допълва и с оценки от рода на: „Нашият интерес към него произтича от факта, че той е

[38] F.O. 371/43619.
[39] Ibidem.
[40] Ibidem.

един от най-способните и уважавани българи и е изцяло с пробритански настроения."[41]

Във връзка с това е необходимо да се каже с няколко думи какво е правил и къде е живял д-р Г. М. Димитров за периода 1941—1944 г. През това време той пребивава в Истанбул, в Ерусалим и най-вече в Кайро, където участва в английските радиопредавания за България и работи с представители на британските тайни служби, с които, ако се доверим на неговия биограф Чарлз Мозер, установява контакти още през 1940 г.[42] След своето завръщане в България д-р Г. М. Димитров развива активна дейност за организационното възстановяване и укрепване на БЗНС, за изграждането му като сила, която може да противостои на компартията в борбата за ръководството на страната и не може да се отрече, че дейността му дава резултат. Това едва ли би могло да се извърши само с личните усилия на д-р Г. М. Димитров. Видно е, че подобни настроения и стремежи съществуват както в редица дейци на БЗНС, така и сред значителни по обхват слоеве от членската маса на Съюза. Съвсем ясно е от друга страна, че подобни тенденции не биха останали без съответната реакция от страна на БРП(к) и особено на ръководството на Съюзната контролна комисия. Нейният фактически ръководител генерал-полковник Бирюзов е много рязък в оценките си за дейността на д-р Г. М. Димитров и, ако се вярва на някои земеделски министри, пред тях той нарича д-р Г. М. Димитров оръдие на английския империализъм на Балканите[43]. Епизодът със земеделския лидер оказва негативно влияние върху съветско-английските отношения във връзка с България. Впрочем за това съвсем определено говори и американският политически представител Барнс, който след една вечеря с Бирюзов и съпругата му резюмира впечатленията си по следния начин: „Той (ген. Бирюзов – б. а.) загатна, че англичаните имат пръст, вероятно чрез земеделците, в политическата криза от началото на декември и изрази мнението, че ген. Оксли иска голямо количество българска валута по силата на чл. 15 от съглашението за примирие, за да плаща на българските агенти на британската политика." Той цитира Чърчил, който бил заявил неотдавна в Атина, че британските действия в Гърция имат за цел да я спасят „от опасността от север", и добави, че при дадените обстоятелства, дори ако неговото натрупано недоверие към Оксли бъде отстранено чрез смяната на този отделен служител, по отношение на общата

[41] F.O. 371/48126.
[42] Moser, Ch. Dimitrov of Bulgaria. USA, 1979.
[43] F.O. 371/48122.

картина нищо няма да се промени, тъй като именно британската политика. . . е обезпокояващият фактор."[44]

Д-р Г. М. Димитров започва да чувства все по-осезателно, че обстановката в България става неблагоприятна за неговата дейност. В края на годината Бозуел дори съобщава във Форин офис: „Г. М. Димитров още веднъж ни информира строго поверително, че той планира преминаването в нелегалност, за да спаси своята организация. Той смята, че за да бъде сигурен, му трябва само още един месец, за да довърши своите приготовления."[45]

В края на втората десетдневка на януари след силен външен натиск, д-р Г. Димитров е отстранен от поста главен секретар на БЗНС и на негово място е избран Никола Петков. Доколкото целта на смяната на д-р Г. М. Димитров е да се отстранят последиците от неговата дейност и да се избягват подобни рецидиви за в бъдеще, изборът на Н. Петков не е особено удачен: веднага след неговото избиране Барнс пише, че начело на съюза е застанал убеден привърженик на западните демокрации. Самият Н. Петков заявява пред агент на американската служба за стратегическо разузнаване (ползваният документ не дава възможност да се установи дали Н. Петков е знаел кой е неговият събеседник), че „Земеделците все още имат зад себе си мнозинството от населението. При демократичен режим земеделците ще управляват страната; при съществуващия режим комунистите я управляват. Но комунистите са по-ефективни, по-добре организирани, имат по-добри пропагандисти, облягат се на присъствието на Червената армия и имат зад себе си както милицията, така и голяма част от армията. Хората са русофили и комунистите използват това предимство. Докато Съединените щати и Великобритания не ни дадат политическа и икономическа подкрепа, ние неизбежно ставаме икономически и политически зависими от СССР. Новината за кораб с американски доставки в българското пристанище би се „разпространила като горски пожар" през България"[46].

Отстъпил поста си, д-р Г. М. Димитров демонстрира нежелание за отказ от участие в политическия живот на БЗНС. Пред своя стар и доверен приятел още от 1940 г., полковника от разузнаването Бейли, пребиваващ като икономически експерт към британската военна мисия в София, той още веднъж подчертава, „че е назначил нелегално ръководство на съюза, което е готово да изпълнява функции-

[44] FRUS 1945, V. IV, p. 142.
[45] F.O. 371/43584.
[46] F.O. 371/48124.

те си, ако земеделците като организация бъдат принудени да преминат към нелегално съществуване."[47] Известна несигурност д-р Г. М. Димитров изпитва по отношение на своето собствено бъдеще и в тази връзка като вариант за осигуряване на безопасността си той обсъжда с Бейли идеята за напускане на страната през зимата с последващо завръщане тайно в България през пролетта и укриване в планините[48]. Разбира се, доколко зад думите на д-р Г. М. Димитров се крият реални действия или намерения, е трудно да се каже с положителност, все пак преминаването в нелегалност на такава масова партия като БЗНС или дори само на нейното ръководство при дадените условия едва ли е най-лесната работа. Ако той действително е мислил така, изглежда чувството му за реалност е било в някаква степен притъпено. Но по-вероятно е с тези свои проекти Доктора да е искал да заинтересува англичаните, да повдигне цената си в техните очи, която след свалянето му от поста главен секретар на БЗНС без съмнение е претърпяла изменения в отрицателна насока. За изложението обаче е по-важна английската реакция, или казано по-ясно – доколко англичаните са готови да се ангажират в защита на този, с когото са работили заедно по време на войната и който разчита на тяхната подкрепа. С поставянето на д-р Г. М. Димитров под домашен арест и бягството му през май 1945 г. възниква възможността на този въпрос да бъде даден ясен и категоричен отговор. След като напуска дома си на 23 май следобед, д-р Г. М. Димитров отива в дома на един от шифровчиците, служещи в английската част на Съюзната контролна комисия. Британското външно министерство е уведомено незабавно за случилото се и от Лондон пристига кратка по съдържание, но с пределна яснота телеграма: „Димитров трябва да напусне веднага... Ясно е, че рано или късно той ще бъде открит и Контролната комисия трябва да бъде уведомена веднага за инцидента. На Димитров трябва да се каже, че това е направено."[49] В края на краищата, след като намира убежище и престоява доста време във вилата на американския политически представител Барнс, за радост и облекчение на Лондон Държавният департамент излиза на преден план в акцията за неговото спасяване: д-р Г. М. Димитров получава разрешение да напусне страната. Във Форин офис се опасяват обаче, че „ако той дойде тук (в Англия – б. а.), те (съветските ръководители – б. а.) ще ни заподозрят, че го използваме за прикрита намеса в България и

[47] F.O. 371/48122.
[48] F.O. 371/48122.
[49] F.O. 371/48125.

дори ще станат още по-мнителни по отношение на действията ни в тази част на света“[50].

Затова още преди решението, дошло в резултат на компромис между съветските военни власти в България и западните представители за излизането му от страната, англичаните в София са информирани: „Мисля, че Димитров трябва да замине за Съединените щати. Ако трябва да напусне България, колкото по-далеч отиде, толкова по-добре.“[51]

Така твърде безславно, но не изцяло по негова вина, завършва дейността си д-р Г. М. Димитров като човек, тясно свързан с англичаните и тяхната политика по отношение на България. Всъщност съотношението на силите в страната, формирано в резултат на много фактори, е такова, че предварително прави провалът на неговите намерения неизбежен.

Справедливостта изисква да се каже, че англичаните предприемат известни действия в защита на д-р Г. М. Димитров. Българското правителство е уведомено, че той е работил за тях през войната и в никакъв случай не може да се счита за фашист, а преследването му заради неговите британски връзки би имало крайно негативен ефект върху английското обществено мнение. От английското политическо представителство се застъпват и допринасят за осигуряване на безопасността на неговото семейство. Но като политически лидер той е изиграл своята роля и от гледна точка на английските интереси няма никаква стойност[52].

В края на 1944 г. и началото на 1945 г. съюзническите войски продължават настъплението си и ходът на военните действия очертава близкия разгром на хитлеристка Германия. Този факт, както и продължаващата война с Япония и редица въпроси от политически характер, свързани със следвоенното устройство на света, правят наложителна нова среща между тримата големи. В началото на февруари 1945 г. Сталин, Чърчил и Рузвелт се срещат в Крим, за да намерят отговор на тези важни и нетърпящи отлагане проблеми. По време на тази среща се вземат многобройни решения, повечето от които са с глобален характер. На този фон мястото на България е твърде скромно. От английска страна се готвят да дискутират въпросите за Контролната комисия, задълженията на България към

---

[50] F.O. 371/48132.

[51] F.O. 371/48130

[52] Дейността на д-р Г. М. Димитров след напускането на България е тясно свързана с американците. По-подробна информация за това дава неговият зет Чарлз Мозер в цитираната по-горе книга.

Гърция и българо-югославските отношения, но по време на конференцията се обсъжда само последният проблем, и то частично[53]. След като В. Молотов потвърждава, че българо-югославската федерация е загубила своята актуалност, трите външни министри (българските проблеми не стигат до ръководителите на правителствата) отделят внимание и на договора за приятелство и взаимопомощ между България и Югославия. Тъй като Идън и американският държавен секретар Стетиниъс изтъкват своите възражения срещу подписването на подобен договор, до решение по време на конференцията не се стига. В протокола за нейната работа е записано: „Състоя се размяна на мнения по въпроса за желателността на югославско-български съюзен договор. Въпросът бе може ли да се разреши на държава, която все още се намира под режим на примирие, да сключва договор с друга държава. Г-н Идън предложи българското и югославското правителство да бъдат информирани, че това не може да бъде одобрено. Г-н Стетиниъс предложи британският и американският посланици да продължат обсъждането на този въпрос с В. М. Молотов в Москва. В. М. Молотов се съгласи с предложението на г-н Стетиниъс."[54]

Идеите на англичаните за промени в работата на Контролната комисия и оттам за подобряване на условията, при които биха били поставени техните представители в София, намират място в нота, връчена от главния личен секретар на британския външен министър Диксън на А. Вишински на 10 февруари, предпоследния ден на конференцията. Нотата не съдържа някакви нови идеи: тя е построена върху постановката за приемане статута на Съюзната контролна комисия в Унгария като валиден и за Комисията в България и обещанието на В. Молотов от октомври 1944 г. за разширяване правата на западните представители в този орган след края на войната с Германия. На основание на последното в документа се иска решенията на Съюзната контролна комисия да се вземат единодушно, а нейното име и власт да се използват само в случаите, когато е налице съгласието на представителите на Съветския съюз, Съединените щати и Англия[55].

В нотата има и едно искане, което, като се има предвид ръководната роля на съветското главно командване при привеждане в сила

---

[53] Кримската конференция... с. 229; с. 230; 220—221; вж. The Conferences at Malta and Yalta, Washington, 1955.
Foreign Relations of the United States. Diplomtic papers.

[54] Кримската конференция... с. 315.

[55] Пак там, с. 230.

на примирието от 28 октомври 1944 г. и писмото на Бирюзов до Кимон Георгиев от 29 ноември с. г., звучи не съвсем реалистично. Това е искането за достъп на западните представители в Контролната комисия до българското правителство след победата над Германия[56]. Липсата на реализъм, ако се приеме, че тя е причината за подобно предложение, се крие в това, че осъществено на практика чрез възможността за въздействие от три различни отправни точки върху българското правителство, то би накърнило в неприемлива за Москва степен както ръководната роля на съветските представители в Комисията, така и доминиращите позиции на Съветския съюз в България. Тъй като нотата като цяло е в хармония със съответните концепции на Вашингтон по отношение на България и Унгария, очевидно и горното искане е израз на известно съобразяване с демонстрирания поне на думи още през октомври 1944 г. стремеж на американците да играят далеч по-съществена от отредената им по силата на член 18 от съглашението за примирие роля в работата на Съюзния контролен орган. Но от гледна точка на действителното състояние на нещата по-убедително звучи подготвената във Форин офис, непосредствено преди Ялта, информация за външния министър Идън, носеща грифа „Строго секретно", в която се съдържат познати мотиви: „Ясно е, че не можем да очакваме и никога не ще постигнем пълно равенство със Съветския съюз по време на втория период... Трябва следователно да приемем положението, че на практика гласът на съветското правителство ще бъде доминиращ в България и Унгария и притежаването по места на необходимата сила за налагане на неговите желания ще му даде де факто контрол над двете страни."[57] Ако не се смятат няколкото разменени думи между Молотов и Идън, Контролната комисия в България не става предмет на разговори в работата на тримата външни министри. Тази тема и темата за задълженията на България към Гърция са оставени за обсъждане след срещата на тримата големи, като е предвидено съгласуването по тях да стане по дипломатически път.

По време на конференцията в Ялта по предложение на американската делегация след продължителни дискусии както между външните министри, така и между ръководителите на трите държави, се приема „Декларация за освободена Европа"[58]. На пръв поглед тази декларация като че ли влиза в противоречие със съглашенията

---

[56] Пак там.
[57] F.O. 371/48191.
[58] F.O. 371/48191.
Кримската конференция... с. 300.

за примирие с България, Румъния и Унгария. Според подписаните съглашения доминиращи позиции в трите страни има Съветският съюз, докато в „Декларацията" трите главни съюзни държави се натоварват със задачата да подпомогнат освободените европейски страни в техните усилия при провеждането на такива мероприятия от социален и политически характер, които биха довели до формирането на представителни правителства и изграждането на демократични режими в тях.

По-внимателно вглеждане както в самия текст на „Декларацията", така и в действията на Москва, Вашингтон и Лондон за нейното прилагане като че ли оправдава формулировката „на пръв поглед". Веднага трябва да се подчертае, че текстът на „Декларация за освободена Европа", плод на продължителни дискусии между трите велики сили, е формулиран така, че дава възможност за най-противоречиви тълкувания. Много важно значение има и обстоятелството, по силата на което прилагането на „Декларацията" може да стане само ако трите правителства са единодушни, че тя трябва да бъде приложена, т. е. по същество всяко правителство има право на „вето" по отношение на нейното използване. Не на последно място трябва да се отбележи, че американци и англичани се съгласяват да не се създава специален орган, който да привежда „Декларацията за освободена Европа" в сила[59]. Тези факти заслужават особено внимание, тъй като именно те поставят под въпрос ефективността на „Декларацията" при използването ѝ в случаите, за които тя е замислена от Вашингтон.

Заслужава внимание и обстоятелството, че противоречия по тълкуването на „Декларацията" съществуват не само между Вашингтон и Москва, но и между американци и англичани, като дори съществени разногласия има между Държавния департамент и американския посланик в съветската столица Хариман[60].

Така възможността за противоречиви тълкувания свежда ефекта на „Декларацията" до нула. Това ще проличи само след месец, когато Вашингтон, подкрепен от Лондон, ще се опита да приложи за пръв път постановките на Декларацията в Румъния.

След срещата в Крим англичаните не закъсняват да напомнят на своите партньори, че трябва да довършат работата си по проблемите на българо-югославския договор за приятелство и взаимопомощ и Контролната комисия в България. На 20 февруари 1945 г. Форин офис нарежда на посланика в Москва да информира Народния ко-

[59] Пак там, с. 239
[60] FRUS 1945, V. V, 515-521.

мисариат за външни работи, „че ако има каквито и да е публични алюзии за подобен договор, правителството на Негово Величество ще бъде принудено открито да изясни своята позиция. По тези причини аз много се надявам, че Молотов ще се съгласи с курса, който предложих на АРГОНАВТ“[61].

Информация за английското становище по българо-югославския договор е изпратена в още една столица. В края на февруари британският представител в Белград Ф. Маклейн запознава югославския ръководител Й. Б. Тито с линията, следвана от официален Лондон по този твърде деликатен проблем не само в българо-югославските, но и в общобалканските отношения[62]. В един момент англичаните са склонни да предприемат подобен ход и пред София, но преценяват, че това няма да е уместно, преди да бъде възобновен започнатият в Ялта обмен на мнения със съветските ръководители.

На свой ред и американците излагат пред съветското и югославското правителство възраженията си срещу българо-югославския договор за приятелство и взаимопомощ. В общи линии те са близки до тези на английската страна.

На 1 март 1945 г. В. Молотов потвърждава отново, че неговото правителство няма възражения срещу евентуален договор между България и Югославия и изразява готовност обсъждането на проблема да продължи в съответствие с взетото по време на Кримската конференция решение[63]. До дискусии в съветската столица не се стига. Постепенно проблемът за българо-югославския договор загубва своята острота и за известно време сякаш заглъхва. Идеята за такъв пакт все пак не изчезва напълно и в края на краищата договор действително се подписва. Това става в последните месеци на 1947 г., когато условията са значително променени.

Осуетяването на федерацията между България и Югославия и неподписването на договор между тях може да се оцени като успех за британската дипломация, без тази констатация да се разбира в смисъл, че тези проекти не се осъществяват благодарение единствено усилията на Лондон. Американската позиция също така изиграва своята роля, но не бива да се забравя, че все още липсва първостепенна информация за цялостните възгледи на съветското правителство по федерацията и договора, а съществуват не напълно изяснени моменти и в плановете, и в целите на Белград и София. В този контекст проблемът за причините, довели до нереализирането на тези идеи, очаква своето решение.

---

[61] F.O. 371/48183.
[62] Ibidem.
[63] Ibidem.

В съответствие с писмото на Идън до съветския му колега от 11 февруари 1945 г., в което се предлага и въпросът за Контролната комисия в България да бъде обект на преговори, които да се водят по дипломатически канали след Кримската конференция в началото на април, британският посланик в Москва Кларк-Кер връчва нота на В. Молотов. В нея съветското правителство е информирано за загрижеността на англичаните от продължаващото незадоволително положение на техните представители в Комисията и се подчертава необходимостта спорните въпроси, свързани с нея да бъдат своевременно решени. В края на документа във Форин офис съвсем уместно са добавили и следните редове: „Моето правителство счита, че предложенията, изложени в нотата на Идън (връчена на 10 февруари 1945 г. – б. а.), биха дали на неговите представители приемлив статут в България, без да се посяга по какъвто и да е начин на законните съветски интереси.“[64]

Американското правителство обещава да подкрепи британските действия, насочени към преодоляване на трудностите в Съюзната контролна комисия в България. Американците не желаят да изброяват точка по точка трудностите на своите представители, а възнамеряват да отправят адрес от по-общ характер. По-късно Държавният департамент спира изготвените инструкции до посланика в Москва под предлог, че трябва да се изчака развитието на преговорите по полския въпрос[65]. След 20 април обаче и В. Молотов, и посланиците на двете западни страни отсъстват от съветската столица във връзка с конференцията в Сан Франциско, така че проблемът на този етап остава нерешен.

Междувременно в телеграми до Форин офис и военното министерство английските представители в България продължават оплакванията си. На 14 май до Вишински е изпратен протест във връзка с условията за полетите на британските самолети до София. Няколко дни преди това в началото на май 1945 г. Форин офис, като информира Вашингтон за трудностите на своите представители в България, се интересува дали Държавният департамент би подкрепил евентуални реципрочни ограничения върху полетите на съветски самолети до Италия. При обсъждането на този проблем свои мнения излагат и английските политически представители в Румъния и България. Особено остър в своите предложения е представителят в Румъния. Той предлага драстични мерки като отменянето на всички пратки от британски и американски контролирани прис-

[64] F.O. 371/48134.
[65] Ibidem.

танища за Съветския съюз. Във Форин офис разбират, че подобен курс би имал за последица пълен банкрут на съветско-английските отношения, резултат, до който британските ръководители не са склонни да се стигне[66].

Американците от своя страна изразяват несъгласие с предложението да бъдат наложени ограничения върху полетите на съветски самолети до Италия, аргументирайки се, че в Румъния американските самолети не срещат трудности, а в България, въпреки че полетите на самолетите са нередовни, те не са напълно спрени, както тези на англичаните[67].

Опирайки се на сведения и материали, които са на разположение на Народния комисариат на външните работи на СССР, съветското правителство отказва да уважи протеста на английското външно министерство от 14 май.

Англичаните не забравят и задълженията, които българската страна има към Гърция по силата на протокола към съглашението за примирие, т. е. доставки на храни, селскостопански животни и пр. По този пункт те разгръщат широка дейност и почти непрекъснато поставят въпроса ѝ директно пред Москва, и пред ръководството на Съюзната контролна комисия в България. Пак във връзка с тези доставки от Форин офис са изразени съмнения, че търговските преговори между България и Съветския съюз, които се провеждат през март 1945 г., могат да се отразят негативно върху изпълнението на българските задължения. Съветското правителство дава уверение, че българо-съветският търговски договор не дава основание за подобни опасения[68].

По ред причини до съществено удовлетворяване на гръцките искания до края на войната с Германия не се стига. Според някои, далеч непълни данни, през 1945 г. на Гърция са предадени около 250 броя впрегатни животни[69].

За разлика от активността и настъпателността при излагане на своите възгледи за българо-югославската федерация, англичаните проявяват внимание и предпазливост, когато трябва да предприемат действия и инициативи, имащи отношение към въпроси от вът-

---

[66] F.O. 371/48192; В по-широк план за проблема за формиране на представителни правителства в Източна Европа вж. Пол Джонсън. Съвременността. Светът от 20-те до 90-те. София, Изд. на СУ „Св. Кл. Охридски" (превод от английски), 1993.

[67] Ibidem.

[68] FRUS 1945, V. IV, p. 177.

[69] Българо-английските отношения в ново и най-ново време. С., 1987 и по-специално статията „Англия и репарациите за Гърция в мирния договор с България", с. 142.

решнополитическия живот в България или политиката на Съветския съюз в тази страна, насочена чрез оказване на всестранна подкрепа на българските комунисти към ориентирането ѝ по пътя на социализма. Всъщност и преди, и след Ялта линията на официалните английски институции в това отношение е еднаква и това е напълно естествено. По въпросите, засягащи Гърция, англичаните се чувстват на твърда основа, но започнат ли да се занимават с въпроси, влизащи в компетенцията на съветското правителство, почвата под краката им става твърде неустойчива, и гъвкавият, внимателен подход става просто наложителен. Затова, когато на 28 февруари 1945 г. Бозуел изпраща достигналите до него сведения за намерението на българското правителство да подготви парламентарни избори и предлага английското и американското правителство да излязат с декларация, изразяваща тяхната заинтересованост, и надеждата, че те ще бъдат честно проведени, реакцията е негативна[70]. Във Форин офис смятат, че не може да става и дума за подобно изявление, тъй като то би предизвикало недоволството на Москва и би могло да има за последица ответни мерки „по отношение на Гърция, Италия или други територии, в които ние имаме много по-силни интереси, отколкото в България“[71].

„Както случая в Румъния, тук също бих предпочел да оставя водещата роля на американското правителство... Ако те (американците – б. а.) кажат, че отново има повод да се обърнем към Ялтенската декларация, ние можем, разбира се, да отговорим, че ако направят това, ще ги подкрепим“ – предлага О. Сарджънт, високопоставен служител във Форин офис. А държавният подсекретар А. Кадоган обобщава: „Съгласен съм. Нека да запознаем американците с нашите размишления. Ако решат да вървят напред, ние можем да ги подкрепим, но не трябва да сме начело. Чертата е теглена от външния министър Идън с неговото лаконично „Съгласен“.[72]

Във Форин офис посрещат с подобна въздържаност и друга една идея на Бозуел, към която той неведнъж се връща – за широка дискусия със съветските ръководители с цел уточняването на намеренията на Англия и Съветския съюз спрямо Балканите и в частност към България. Посолството в Москва е информирано, че поради английската ангажираност в румънската криза моментът за поставяне на въпроса за съветската политика към тази страна не е

---

[70] F.O. 371/48123.
[71] Ibidem.
[72] Ibidem.

подходящ[73]. Англичаните дори се отказват да протестират срещу обвиненията на Бирюзов към д-р Г. М. Димитров, като съсредоточават усилията си върху исканите от тях промени в работата на Контролната комисия[74].

Тук е мястото да се обрисуват накратко събитията около правителствената промяна в Румъния от края на февруари и началото на март 1945 г. и най-вече предприетите от Вашингтон и Лондон действия срещу този акт. Това се налага поради обстоятелството, че Румъния и България са в една категория по отношение на интересите на трите главни съюзни държави и от това как реагират английските и американските ръководители в такъв важен момент от политическото развитие на нашата северна съседка би могла да се направи преценка и за готовността им да се ангажират сериозно в защита на прокламираните от тях демократични принципи и когато става дума за българския народнодемократичен режим.

На 6 март 1945 г. след съветската намеса (през септември В. Молотов признава пред американския държавен секретар, че А. Вишински е „помогнал" в Румъния) в Букурещ е свалено правителството на генерал Радеску, който намира убежище при английските представители в румънската столица и на власт идва кабинетът на Петру Гроза. Американците, подкрепени от англичаните, неведнократно протестират пред съветското правителство, твърдейки, че правителството на Гроза не представлява мнозинството на румънския народ, а начинът, по който то идва на власт, противоречи на принципите, залегнали в „Декларацията за освободена Европа". Всичко това според американските ръководители налага съвместни действия на трите главни сили от антихитлеристката коалиция, подписали Ялтенската декларация[75]. От Москва отговарят, че обстановката в страната не изисква никакви специални мерки от страна на СССР, САЩ и Англия, тъй като след установяването на кабинета на П. Гроза в Румъния са възстановени редът и спокойствието. Факт особено важен, защото през страната минават комуникационните линии на съветските войски, сражаващи се срещу германците. На искането да бъде организирана тристранна комисия в Румъния В. Молотов отговаря категорично, че „тази Декларация, доколкото засяга взаимните задължения на трите сили по отношение на бившите сателити от Оста в Европа и мерките, които трябва да бъдат взети при известни условия в тези страни, е, разбира се, базирана върху

[73] Ibidem.
[74] F.O. 371/48122.
[75] FRUS 1945, V. V, 510-511.

наличието там на Съюзни контролни комисии, на които са възложени някои задължения по отношение на тези страни. Предложението на правителството на Съединените щати относно организирането в Румъния на тристранна комисия е насочено към анулиране на Съюзната контролна комисия и към обезсилване ролята на председателя на тази комисия... Предвид горното съветското правителство не може да се съгласи с предложенията на американското правителство“[76].

Действията на Вашингтон и Лондон през март 1945 г. в Румъния представляват пръв опит за прилагането на „Декларацията за освободена Европа“ и се характеризират с активност и заинтересованост. В такива моменти така и трябва да бъде, защото този първи опит е същевременно и първият тест за нейната приложимост и постигнатите резултати, положителни или отрицателни, биха формирали важен прецедент за използването на „Декларацията“ и в други страни на стария континент. Ясно е, че колкото по-благоприятен е този прецедент, толкова по-добре за двете западни страни и особено за авторите и инициаторите за приемането на документа – Съединените щати. Но още на 8 март, само два дни след идването на П. Гроза на власт, британският премиер пише до президента: „Сигурен съм, че вие ще бъдете също така обезпокоен, както съм аз от неотдавнашните събития в Румъния. Русите успяха да установят управление на комунистическото малцинство чрез сила и изопачаване. Бяхме затруднени в протестите си срещу този развой от факта, че за да имаме свобода да спасим Гърция, Идън и аз през октомври в Москва признахме, че Русия трябва да има до голяма степен преобладаващ глас в Румъния и България, докато ние застанахме начело в Гърция. Сталин се придържаше съвсем стриктно към това споразумение по време на тридесетдневните битки срещу комунистите и ЕЛАС в Атина, въпреки че всичко това беше съвсем неприятно за него и тези около него...

Сталин сега провежда обратен курс в двете черноморски балкански страни, и то такъв, който е абсолютно противоположен на всички демократични принципи. След октомврийските англо-руски разговори в Москва Сталин се подписа под принципите от Ялта, които бяха потъпкани в Румъния. Въпреки всичко аз съм много загрижен да не подчертавам тези възгледи до такава степен, че Сталин да каже: „Аз не се месих във вашата дейност в Гърция, защо вие не ми давате същата свобода в Румъния?... Имайки предвид моите

[76] Ibidem, 513-517.

лични отношения със Сталин, сигурен съм, че за мен би било грешка на този етап да се впускам в спор.

Добре съзнавам факта, че ние имаме в ръцете си много по-важния въпрос за Полша, и не искам да правя нещо по отношение на Румъния, което може да намали изгледите за постигане на решение за Полша. Въпреки това смятам, че той би бил информиран за нашето безпокойство от събитията, които доведоха до установяването чрез сила на правителство на комунистическо малцинство в Румъния, след като това влиза в конфликт със заключенията на Декларацията за освободена Европа, върху които постигнахме съгласие на Кримската конференция."[77]

Президентът Рузвелт подчертава, че освен съображенията, изложени в писмото на министър-председателя, през Румъния минават съветските комуникационни линии и бидейки в неоспорим контрол над тази държава, русите лесно биха отхвърлили протестите на САЩ и Англия, позовавайки се на военните изисквания и съображения за сигурност. Поради тези причини „Румъния не е подходящо място за изпитателен случай"[78]. Американският ръководител завършва своя отговор с обещанието, че САЩ ще направят всичко каквото могат и ще разчитат на английската подкрепа. Какви мерки са били взети и какъв е бил резултатът от тях беше посочено по-горе, но явно е, че писмото на британския премиер поставя нещата на мястото им.

В началото на април след Румъния идва редът и на България. Държавният департамент информира съветския комисариат за външните работи, че според наличната информация относно плановете на българското правителство за избиране на парламент в София не биха могли да се проведат без чужда помощ свободно избори, които да имат за резултат формирането на представително правителство. Американците предлагат в българската столица да бъде създаден орган, независим от Контролната комисия, в който да участват представители на трите велики сили. Те ще оказват помощ на местните власти по въпроси от електорален характер, ще информират правителствата на Съветския съюз, Съединените щати и Англия относно подготовката на изборите, както и ще направят препоръки относно най-подходящия момент за тяхното провеждане[79]. Във Форин офис решават, че могат да подкрепят американците, като в някои от изказаните мнения прозира задоволство от факта, че аме-

[77] FRUS 1945, V. V, 505-506.
[78] Ibidem, p. 509.
[79] FRUS 1945, V. IV, 179-181.

риканците са взели инициативата, още повече без да са „обвързани с някакви предишни „процентни съглашения" по отношение на балканските страни"[80]. Но във външното министерство са достатъчно реалисти да преценят, че исканията на Вашингтон нямат реални шансове за успех и вероятният резултат от американската акция би бил подобен на този в Румъния. Още по-категоричен е Бозуел, който предсказва, че присъствието на ограничен брой западни представители в предложения от Държавния департамент комитет ще послужи само като параван и ще ангажира Лондон и Вашингтон с резултатите от изборите, дори ако последните не са проведени съобразно с техните представи. Английският политически представител предлага на свой ред мерки главно от пропагандно естество (изпращане на журналисти в България, активизиране на предаванията на ББС за страната и пр.) и това принуждава неговите ръководители, без да отричат ролята на пропагандата, да му изпратят следната телеграма: „Разбирам, че действията, предложени от американското правителство може би са неефикасни, но се съмнявам, че трите алтернативни стъпки, които предлагате, ще бъдат достатъчни да предотвратят вземането на окончателни решения от българското правителство по отношение на изборите, ако Москва пожелае те да бъдат проведени."[81]

В меморандум от 12 април 1945 г. Кларк-Кер уведомява В. Молотов, че английската страна подкрепя американските предложения за изборите в България[82]. Както би могло да се очаква, реакцията на съветските ръководители е отрицателна, а техният отговор е кратък и категоричен: липсва информация, че българското правителство има намерение да провежда избори в близко бъдеще, но дори и да са налице такива планове, не е необходима чужда намеса за тяхното нормално провеждане[83].

Без да желаят по редица причини да обезкуражат Съединените щати в техните първи опити по прилагането на „Декларацията за освободена Европа" в Румъния и България и солидаризирайки се с предприетите от Вашингтон действия, в Лондон не си затварят очите пред факта, че намесата им в двете страни е довела до още по-силно изостряне на англо-съветските отношения. Това ги принуждава да огледат отново своята политика към бившите страни-сателити, в които доминиращо влияние има Съветският съюз, и в съгла-

[80] F.O. 371/48124.
[81] Ibidem.
[82] FRUS 1945, V. IV, p. 185.
[83] Ibidem, p. 186.

сие и единодействие със Съединените щати да търсят други, по-ефективни начини за защита на своите интереси, а не просто да следват американските инициативи.

В разгърналата се през март и април 1945 г. своеобразна дискусия редица висши чиновници във Форин офис излагат своите оценки и правят съответните предложения. Цитираните по-долу редове дават представа за начина на мислене на тези, които участват активно в правенето на английската политика по отношение на Съветския съюз и двете балкански държави.

„Не вярвам, че нашата неуспешна досега интервенция в Румъния и България би могла да предотврати разпространението на руското влияние в Централна и Югоизточна Европа или да засили нашето собствено контрабалансиращо влияние. Продължавам да мисля, че обратното е вярно. В краен случай русите са в положение да упражнят абсолютен контрол в Полша и Югославия и степента, в която ние можем да повлияем на главните политически и други събития в тези страни, зависи от степента, до която можем да убедим русите да приемат или да се съобразяват с нашите възгледи. Мисля, че те ще бъдат много по-малко готови да се съобразяват с нас в страните, където признават нашите интереси, ако упорстваме с намесата в тези страни, в които ние признаваме тяхното всецяло доминиращо влияние. Те показаха, че напълно разбират принципа на сферите на влияние и желаят да играят по правилата. Дадоха ни свобода на действие в Гърция и се придържаха със съвършена лоялност към това споразумение през най-лошия период на безредиците. Веднага щом се намесихме в Румъния, цялата руска пропагандна служба бе окуражена или ѝ бе позволено да увеличава трудностите ни в Гърция. От това не трябва задължително да следва, че ако се въздържаме от всяка по-нататъшна намеса, веднага ще видим русите по-податливи в други страни, но аз съм сигурен, че трябва поне да подобрим шансовете за такъв задоволителен резултат. Напълно независимо от нашите задължения като към съюзници Полша е от много по-голямо, а Югославия от по-голямо значение за нас, отколкото Румъния и България, и ако някое наше действие в последните страни може да подобри перспективите за достигане на целите ни в първите, мисля, че трябва да го предприемем. Вярвам, че оттеглянето от политическа активност е такова действие. Поради всички тези причини считам, че нашето отдръпване от румънските и българските политически работи е неизбежно и необходимо. Същото може би е вярно и за Унгария."[84]

---

[84] F.O. 371/48192.

Тези разсъждения, довели до адекватни (от гледна точка на съотношението на силите) оценки за балканските страни, остават за вътрешна консумация. В последните месеци на войната срещу Германия в английската политика по отношение на Източна Европа като цяло се забелязват други тенденции, за които вече стана дума.

След 9 май 1945 г. погледнато в най-общ план англичаните активизират усилията си за постигане на още по-голямо единодействие с американците и за по-ясно изразено противопоставяне на Съветския съюз.

Стремежът за единодействие с Вашингтон е ясно изразена тенденция в британската политика по време на войната, но в месеците, предшестващи нейния край, англичаните са обезпокоени от обстоятелството, че Вашингтон се стреми да заеме ролята на арбитър между тях и Москва. Британският премиер изживява твърде неприятни мигове, когато пратеникът на американския президент Джоузеф Дейвис, пристигнал в края на май 1945 г. в Лондон, излага идеята за среща между Труман и Сталин, която да предшества личния контакт между новия ръководител на американската администрация и Чърчил. В специален меморандум министър-председателят отхвърля подобни планове и категорично поставя Англия и Съединените щати в „една лодка", акцентувайки върху общата идеология и, в по-тесен смисъл, върху еднаквостта на каузите и принципите, в името на които двете държави участват във войната срещу Германия.

Особена загриженост обаче британският премиер изпитва по повод настъплението на съветската армия в Централна Европа. В не една телеграма до президента Труман Чърчил изразява тревогата си от факта, че цялата европейска територия на изток от линията Любек (на Балтийско море) — Триест (на Адриатическо) е в ръцете на Съветския съюз. „Свободата, независимостта и суверенитетът на Полша са въпрос, заради който британският народ влезе във войната... Правата на Чехословакия са много скъпи на сърцата на британския народ... Румъния и България ... имат право да живеят" — това са съвсем кратки извадки от меморандума на британския премиер по повод разговорите му с Дейвис. Подобни по съдържание фрази, изразяващи загриженост за съдбата на народите от Източна Европа, могат да се срещнат и в други дипломатически образци, излезли изпод перото на У. Чърчил[85]. Спирайки се на противоречията, възникнали по повод формирането на ново полско правител-

[85] Churchill, W. Op. cit., V. VI., p. 437.

ство, преобладаващото съветско влияние на Балканите с изключение на Гърция, споровете около Виена, той предлага всичко това да бъде дискутирано и решено със съветските ръководители на нова среща с тях, но преди прехвърлянето на значителни американски сили от Европа в тихоокеанския боен театър и особено преди оттеглянето на американските и английските войски в определените им още преди края на войната окупационни зони в Германия.

При вглеждане в разсъжденията и предложенията на Чърчил по отношение на Източна Европа не е нужна особена проницателност, за да се види, че освен заинтересоваността от съдбата на народите от Източна Европа английският министър-председател се готви да настоява, по една или друга причина, за известни, не особено големи отстъпки при решаване на проблемите, по отношение на които Съветският съюз е в несравнимо по-силни позиции. Разбира се, по някои от тях въпреки общия остър тон и призивите си за твърда политика, намерили място в посланията до президента, той както обикновено не преминава определена граница. В разгара на споровете по полския въпрос например на 11 април той споделя с Рузвелт: „В румънските работи ние следваме Вашето ръководство поради това, което ви казах в № 905 (посланието, изпратено от Чърчил с дата 8 март — б.а.), и ще продължаваме да го правим."[86] А на 28 април в лично писмо до Сталин декларира: „Ние неведнъж сме давали указания Вашите интереси в Румъния и България да бъдат признавани за преобладаващи. Но не можем да бъдем напълно изтикани от тези страни и не искаме отношението на Вашите подчинени там към нас толкова да се отличава от любезното отношение, което неизменно оказвате на нас, заемащите високи постове."[87]

Погрешно би било да се мисли, че със своите действия британският премиер има предвид постигането само на тези, твърде скромни цели по отношение на Източна Европа. Интересите на Англия са далеч по-широки и всеобхватни или, както вярно е доловил американският държавен секретар Стетиниъс: „Британците жадуват за сигурност, но дълбоко съзнават своя упадък от водеща роля до тази на младши партньор в голямата тройка и силно желаят да поддържат своята позиция vis-à-vis Съединените щати и Русия чрез

---

[86] K i m b a l l, W. The Complete correspondence. V. III. Alliance declining (Febr. 1944 — April 1945). Princeton, 1984, p. 625.

[87] Преписка на председателя на Министерския съвет на СССР с президентите на САЩ и министър-председателите на Великобритания по време на Великата отечествена война 1944—1945. С., 1983, (превод от руски), с. 41.

упражняване на ръководство върху страните от Западна Европа и чрез по-тясно свързване на британската общност."[88]

Последната фраза е удобен повод да се добави, че някои действия на съюзниците навеждат на мисълта за оправдани опасения за бъдещето на британските имперски интереси. Следвайки своята линия на сътрудничество със Съединените щати, Чърчил не отминава без внимание факта, че на 21 март Рузвелт предлага изпращането на тристранна икономическа комисия в Гърция, към която англичаните проявяват особен интерес[89]. На свой ред Съветският съюз денонсира на 19 март съветско-турския договор за приятелство от 1925 г., а на конференцията в Сан Франциско, на която се полагат основите на Организацията на обединените нации, и съветската, и американската делегации заемат по въпроса за колониите и подмандатните територии позиция, която не се нрави на англичаните[90]. В този смисъл освен посочените цели в Източна Европа и съображенията за сигурност зад призивите за провеждане на по-твърд курс към Москва трябва да се търси и опит за защита на британските интереси и в други, много по-важни от всяка гледна точка на международните отношения райони на света.

Търсейки най-подходящото място на България в своите планове за следвоенното уреждане на Европа и света, англичаните естествено не забравят, че съществува широк кръг от проблеми, свързани с тази страна. Продължават действията, имащи за цел изпълнение на задълженията ѝ към Гърция, предвидени в протокола към съглашението за примирие. Във Форин офис не допускат промени на следваната до този момент линия на непризнаване правото на съвоюваща държава, като в един момент след победата над Германия О. Сарджънт се обявява дори против едно съвсем умерено отбелязване на българския принос за тази победа[91]. А когато през юни България и Югославия възстановяват дипломатическите си отношения, на британските дипломати в Белград е наредено да игнорират присъствието на българския пълномощен министър.

Английският политически представител и неговият заместник се срещат неоднократно с външния министър П. Стайнов, като цел на визитите им са и някои вътрешнополитически събития. Всъщност

---

[88] Churchill and Roosevelt. The Complete correspondence. V. III, p. 633.

[89] Ibidem, 579-580.

[90] W o o d w a r d, L. British foreign policy during the Second World War. London, 1971, p. 561; за англо-американските отношения в по-широк аспект вж. Leslie H. Gebb, Anglo-American Relations 1945-1949, N. Y. 1988.

[91] F.O. 371/48124.

през май, след укриването на д-р Г. М. Димитров във вилата на Барнс, започва интензивен обмен на мнения по случая както между западните съюзници и техните колеги от Съюзната контролна комисия, така и по време на срещите между английски и американски представители и отговорни български длъжностни лица, най-често П. Стайнов[92].

Англичаните наблюдават отблизо и процесите, които се развиват в някои от политическите партии, влизащи в състава на Отечествения фронт, като БЗНС и Социалдемократическата, довели не след дълго до формирането на опозиция срещу режима, дошъл на власт на 9 септември 1944 г. Нещо повече, и след провала на д-р Г. М. Димитров служителите от британската военна мисия и политическото представителство не изоставят опитите си за търсене на контакти с политически дейци, които биха се противопоставили на Комунистическата партия и нейната доминираща роля в българското общество през разглеждания период. Погледите им се насочват най-вече към новия лидер на Земеделския съюз Н. Петков. На 17 май заместникът на политическия представител Ламберт и полк. Бейли присъстват на прием, даден от съветските ръководители на Съюзната контролна комисия, и седят на една маса заедно с Н. Петков. Последният информира англичаните за разговорите си с Бирюзов, на когото бил заявил, че ръководството на Контролната комисия се меси твърде много в българските вътрешни работи; но генералът трябва да има предвид, че русите ще напуснат България, а селяните ще останат. Н. Петков се спира и на отрицателното отношение на Ц. Драгойчева лично към него, тъй като тя се надявала той да работи в единодействие с комунистите, но очакванията ѝ не се оправдали[93].

Контакти с Н. Петков и други политически дейци поддържат и американците. В средата на май Барнс се среща с него и регента Венелин Ганев. В. Ганев описва политическото положение в България, не жалейки черните краски, и изразява дълбока надежда, че Съединените щати ще действат така, че да се почувства осезателно тяхното влияние в тази страна. Той настоява да бъде окуражен Н. Петков в неговите усилия да окаже съпротива на комунистите и Ал. Оббов срещу, както В. Ганев твърди, техните усилия да доминират в Отечествения фронт. Съдържанието на разговора дава основание да се смята, че такова окуражаване действително е направе-

[92] FRUS 1945, V. IV, (*документите от май–септември 1945 г.*) F.O. 371/48126.
[93] F.O. 371/48125.

но, макар и в непряка форма. Когато Н. Петков споменава пред Барнс, че Бирюзов го е предупредил за опасността от повтаряне грешката на д-р Г. М. Димитров, американският представител припомня изявлението на Рузвелт от 1 март 1945 г., че в освободените територии окончателните решения ще бъдат взети съвместно между Съветския съюз, Съединените щати и Англия. Особено интересен е краят на разговора: „Той (Н. Петков — б. а.) посочи факта, известен на всеки в България, че комунистите оказват силен натиск, за да доминират над земеделците в Отечествения фронт или да ги смажат с цел да наложат незабавни избори, които ще им дадат господство в парламента. Казах на Петков, че не вярвам правителството на Съединените щати да прости подобна тактика или да приеме резултата от такива избори. Той ми каза в заключение, че спирането на военните действия срещу Германия и поведението на Съединените щати и Англия в полското имброглио са му помогнали да реши, че е дошъл моментът да не отстъпва повече."[94]

Без да се твърди, че възникването на опозицията в България се дължи на внушенията, дошли от страна на англичани и американци, не може да се отрече фактът, че в някаква степен те съдействат за нейното формиране. Но едно нещо са контактите и разговорите, съвсем друго — готовността за действена подкрепа, макар че в светлината на редица факти от изложеното дотук и особено след случая с д-р Г. М. Димитров нейното отсъствие едва ли би могло да предизвика изненада. И все пак си заслужава да бъде цитиран коментарът, направен във Форин офис на 14 май 1945 г. „Господин Ламберт пита какво поведение трябва да възприемем в случай че комунистите, подкрепени от русите, се опитат да елиминират земеделците от правителството. Няма нищо особено демократично в сегашната администрация на България, в която земеделците участват и те като партия са направили малко или нищо, за да заслужат благодарност от правителството на Негово Величество. Не може да бъде отречено обаче, че ако земеделците бъдат отстранени от правителството, то ще стане още по-малко демократично от сегашното. В Румъния, когато по време на свалянето на генерал Радеску възникна до известна степен подобна криза, ние отказахме да посъветваме крал Михай относно действията, които трябва да предприеме, и мисля, че трябва да възприемем подобна политика и в България. Дори и да се почувстваме склонни да подкрепим земеделците срещу комунистите, нямаме сила, с която да видим, че нашата воля взима връх. И

[94] FRUS 1945, V. IV, p. 213.

единственият резултат от нашата интервенция би могла да бъде понататъшната загуба на престиж в страната."[95]

След кратък период от време във Форин офис ще правят други оценки за демократичността на земеделците, особено на тези, които по-късно ще излязат в опозиция. Колкото до готовността за подкрепа от страна на англичаните, там промяна няма да има.

Като продължават своята повишена активност по отношение на Източна Европа във връзка с конференцията на ръководителите на Съединените щати, Съветския съюз и Англия и при решаването на някои отделни проблеми, например този за създаването на нов полски министерски кабинет, англичаните обмислят и предлагат и други схеми.

На 17 май заместник-държавният подсекретар Сарджънт подготвя за А. Идън материал, озаглавен „Спорни въпроси със съветското правителство". По същество това е твърде обширен анализ, в който, като се държи сметка за разногласията между Англия и Съветския съюз по такива важни проблеми като Германия, Австрия, Балканите, се предлагат и начините за действие по всеки един от тях, за да може „да се удържи положението" до конференцията на „голямата тройка", очертаваща се да бъде проведена през юли 1945 г.[96].

Във въпросния документ е отделено твърде голямо внимание на България, Румъния и Унгария. Британският дипломат вижда една от главните причини за неблагополучието на Великобритания в тези страни в присъствието на съветски войски в тях. Фактът, че контролните комисии са под ръководството на съветското главно командване, както и интерпретацията на клаузите от съглашенията за примирие от страна на Съветския съюз, не дават възможност на британските и американските представители да упражняват каквото и да е влияние в тези държави, да участват в контрола по изпълнение на съответните пунктове от съглашенията.

От друга страна, несполучливият опит на Съединените щати, подкрепени от англичаните, да приложат „Декларацията за освободена Европа" според собствените си схващания, дава основание на Сарджънт да предполага, че всяко по-нататъшно действие в тази насока би срещнало твърдия отказ на Съветския съюз: „Русите определено смятат, че Румъния и България и вероятно Унгария са в тяхната зона и разглеждат нашите опити за намеса като противоре-

---

[95] F.O. 371/48125.
[96] F.O. 371/48192.

чащи на духа на сключената сделка от миналата есен в Москва." Не е трудно да се долови, че в посочените редове рефлектират и мислите на други висши чиновници от британското външно министерство, изразени по време на своеобразната дискусия от март и април.

При така очертаната картина, заместник-държавният подсекретар вижда три възможни линии на действие:

„1. Ние можем да направим предложения на русите за подобряване на статута на нашите мисии в България и Румъния. Те биха довели до продължаването на сегашната незадоволителна и непристойна караница.

2. Можем да изтеглим напълно нашите военни мисии на основанието, че те няма какво повече да правят оставяйки закрилата на нашите интереси в ръцете на политическите представители. Това вероятно не би довело до голяма практическа разлика в България или Унгария, но сигурно би се получила такава в Румъния, където военната мисия е способна да предприеме мерки за закрила на нашите петролни и други търговски интереси. Това би било също много явно самопризнание за поражение и би разрушило всякакъв престиж, който ни е останал в трите споменати страни.

3. Можем да изтъкнем на русите, че е дошло времето за ликвидиране на режима на примирието в трите страни и за сключване на мирни договори с тях. Този курс, ако русите се съгласят по принцип, би ги принудил да разкрият своята най-последна политика във въпросните страни. Това по-специално би повдигнало въпроса за окупационните армии и русите би трябвало да кажат дали те възнамеряват под един или друг претекст да държат постоянни гарнизони в тези страни, след като мирът бъде сключен. Ние бихме имали възможност да се ориентираме в ситуацията. Между другото това би ни дало възможност да изтеглим нашите военни мисии с готовност и ще можем да бъдем в по-добра позиция да интервенираме пряко пред местното правителство за защита и развитие на британските търговски и икономически интереси след като нашите отношения са поставени на нормална основа."[97] В заключение Сарджънт предлага да се възприеме курсът, изложен в параграф 3.

Ако трябва да се оцени сама по себе си, идеята за сключване на мирни договори с бившите сателити на Германия притежава немалко достойнства. Някои от тях са отразени в цитираните пасажи от изложението на заместник-държавния подсекратар. Към тях могат да се прибавят и възможностите на Лондон да използва трите

[97] Ibidem.

страни в пазарлъците при уреждането на други важни за англичаните проблеми или, както самият Сарджънт подчертава, договорите за Балканите могат да се обвържат с този за Италия. Но като че ли същността на предложения от британския дипломат курс се крие в доразвиването на принципа на „сфери на влияние" по отношение на България, Румъния и Унгария, намерил място в англо-съветските отношения още от пролетта и лятото на 1944 г. И което е особено важно — подобно, базиращо се на взаимно зачитане на интересите, решение би могло да служи като пример за запазване интересите на трите главни съюзници от антихитлеристката коалиция и в други райони на света. Това ще проличи особено ясно след конференцията в Потсдам.

Въпреки предварителните отзиви на ръководни служители от Държавния департамент англичаните съвсем не изключват възможността за евентуален неуспех на изготвената от тях схема. В случай че това се окаже факт, предвиждат двете балкански страни и Унгария заедно с другите теми, обект на противоречия между Съветския съюз и Англия, да бъдат обсъдени на срещата на „тримата големи".

За да провери американската реакция, след като Идън и накрая Чърчил дават съгласието си, на 28 май Форин офис нарежда на посланика във Вашингтон да уведоми Държавния департамент за британските възгледи и да съобщи в Лондон американското становище. Както се вижда, англичаните предлагат сключване на мирни договори със съответните правителства, без да се предвиждат някакви промени в тях[98]. В интерес на точността трябва да се посочи, че във външно министерство се изказват мнения за такива промени, но техните автори ги поставят в зависимост от добрата воля на съветското правителство.

На 27 май Сталин изпраща лично писмо до Чърчил и новия американски президент Труман, в което са изложени неговите виждания за бъдещата съвместна политика, която трябва да бъде възприета спрямо България, Румъния, Унгария и Финландия. Изтъквайки, че първите две са внесли своя дял за разгрома на хитлеризма и на дело са показали готовност да сътрудничат с антихитлеристката коалиция, а Финландия изпълнява съглашението за примирие и е тръгнала по пътя на демократичните процеси, съветският ръководител счита за правилно и своевременно възстановяването на дипломатически отношения с тях, като не след дълго подобно решение трябва да бъде взето и за Унгария[99].

---

[98] Ibidem.

[99] Преписка на Председателя на Министерския съвет..., с. 745.

Англичаните виждат в пристигналото от Москва послание благоприятна възможност за запознаване на съветския партиен и държавен лидер с идеята за сключване на мирни договори. Първоначалната реакция на Чърчил е, че съветските предложения могат да получат британската подкрепа. Във Форин офис обаче са на друго мнение и на 1 юни Идън прави следния коментар върху идеите за бъдещата политика , която трябва да бъде следвана спрямо бившите съюзници на Германия. „Макар Сталин да не казва нищо за сключването на мирни договори или за изтеглянето на Червената армия от тези територии, неговото послание поне ни дава подходяща възможност да направим нашите собствени предложения. Съгласен съм, че целият въпрос би бил дискутиран на следващата среща, и считам, че междувременно ние не бихме се съгласили просто на възстановяване на дипломатическите отношения с всяка от тези страни, доколкото това все пак би оставило непокътната сегашната система на примирие, чрез която съветското правителство контролира тези страни. Все пак бихме ускорили доколкото е възможно, нашите предложения, като първата стъпка е естествено да постигнем съгласието на американците... Ако те се съгласят, за което имам основание да мисля, че ще го направят, бихме могли тогава да се обърнем към русите на дипломатическо ниво.“[100]

На 10 юни британският премиер изпраща отговор на посланието на Сталин от 27 май. Изказвайки благодарност на съветския ръководител, той го информира, че в Лондон се обсъждат бъдещите отношения с България, Румъния и Унгария и съществува възможност в скоро време да бъдат направени изчерпателни предложения до съветското и американското правителство за политиката към тези страни. На свой ред и Труман излага отношението на американското правителство към положението в България, Румъния, Унгария и Финландия. Изразявайки съгласие за възстановяване на дипломатическите отношения между Вашингтон и Хелзинки, „тъй като финландският народ показа с изборите си и с други политически промени искрената си преданост към демократичните процедури и принципи“, президентът добавя: „Но аз не открих такива ободряващи признаци в Унгария, Румъния и България. Разтревожен съм, че особено в последните две страни съществуват режими, които не осигуряват на всички демократични елементи от народа правото свободно да изказват мнението си и които по своята система на управление според мен не представляват волята на народа и не отго-

[100] F.O. 371/48192.

варят на нея. От писмото на посланика Хариман от 14 март вече са Ви известни причините защо правителството на Съединените щати счита, че политическото положение в Румъния трябва да стане предмет на консултация между трите главни съюзни правителства. Също така знаете загрижеността на САЩ по повод на проектираната избирателна процедура и по повод на някои други политически събития в България.

Искрено се надявам, че скоро ще настъпи времето, когато ще мога да акредитирам официални дипломатически представители в тези страни. За тази цел аз съм готов мои представители да се срещнат по всяко време със съветски и британски представители за поефективно съгласуване на нашата политика и действия в този район. Мисля, че това би било конструктивна стъпка към възстановяване на нормални мирновременни отношения с тях като с независими държави, готови да поемат задълженията и да се възползват от предимствата на членки на семейството на народите."[101]

В британското външно министерство дават твърде песимистична оценка на искането на Труман за тристранни консултации, окачествявайки го като просто повторение на предишните американски искания, основаващи се на „Декларацията за освободена Европа". Счита се, че Съветският съюз не би се съгласил на подобна процедура, а дори и да се съгласи, трудно би могло да се очаква постигането на задоволителен резултат.

С не особено голям ентусиазъм са посрещнати и изразените от американска страна стремежи за реорганизация на Контролните комисии, формулирани в ноти до съветското и британското правителство от началото и средата на юни 1945 г. Основното в тези предложения е комисиите в Унгария и България да действат в бъдеще по инструкции на трите съюзни държави, като техните представители биха имали еднакъв ранг независимо от обстоятелството, че председателят ще бъде делегиран от съветското главно командване[102].

До 18 юни у англичаните в общи линии преобладава мнението, че ако Вашингтон не одобри английския курс, тогава те ще информират съветското правителство преди откриването на Потсдамската конференция. Лично Чърчил е склонен да извести съветските ръководители колкото се може по-скоро за английското предложение, а подобно действие е подкрепено от редица висши служители

---

[101] Преписка на Председателя на Министерския съвет..., с. 749.
[102] FRUS. Conference of Berlin 1945. V.I, 368-369.

във Форин офис. Писмото на Сталин до Чърчил от 14 юни, в което е проявен интерес към евентуалните британски предложения, подхранва надеждата, че ако съветските ръководители бъдат запознати с английските планове по-рано, идеята за скорошно сключване на мирните договори с трите страни има големи шансове за успех.

След тази дата британският премиер изменя своята позиция, застъпвайки схващането, че ако правителството на Съединените щати не е съгласно за съвместно представяне на английските предложения на Съветския съюз, то англичаните не биха направили това едностранно до срещата в Потсдам[103]. Въпреки това постоянният държавен подсекретар А. Кадоган изготвя на 19 юни предложения за по-нататъшните действия на британската дипломация, които в общи линии са следните: след като доминионите дадат своето съгласие, Съветският съюз ще бъде информиран за английската готовност за сключване на мирни договори с България, Румъния и Унгария, както и с Финландия. Предвижда се това да стане колкото се може по-скоро, за да се подготви пътят за дискусии на Потсдамската конференция. Същевременно съветското и американското правителство ще бъдат уведомени, че англичаните поддържат исканията на Вашингтон относно статута на Контролните комисии, но само като временна мярка, докато бъдат сключени мирни договори.

Много интересен момент в предложенията на Кадоган е британските предложения да бъдат съобщени на Съветския съюз със или без американското съгласие за съвместни действия в предлаганата от Лондон насока. Този курс не е възприет, тъй като на 23 юни Чърчил окончателно решава, че не може да започне със Сталин обсъждане на въпрос, по който не е постигнал съгласието на американците[104].

На 25 юни американското посолство в Лондон изпраща писмо до Форин офис, в което са изложени, макар и като неокончателни възгледите на Държавния департамент върху бъдещите действия на американската дипломация по въпросите на бившите страни-сателити. Става дума за реално участие в Контролните комисии, подобряване положението на западните представители в тях и прилагане на ялтенските принципи по въпроси, които са от съществена важност: съставът на правителствата и подготовката за избори.

На англичаните е съобщено, че предложенията им ще получат ограничена подкрепа. Но от горния отговор се вижда, че американ-

---

[103] F.O. 371/48192.
[104] F.O. 371/48193.

ците поставят ударение на една линия, която е твърде различна от английската[105].

В британското външно министерство разбират, че при тази американска позиция ще бъде трудно да се получи съгласието на Чърчил за продължаване и развитие на досегашната тенденция за ранно сключване на мирните договори, а шансовете Вашингтон да промени намеренията си са минимални. Единствената възможност за приемане на английския курс е евентуален неуспех на американските планове. Във Форин офис преценяват изгледите за подобен неуспех като твърде големи, имайки предвид пълния отказ, с който са посрещнати през март американските инициативи във връзка с идването на власт на правителството на П. Гроза в Румъния.

При тази ситуация се оформя мнението, че англичаните няма да запознаят Съветския съюз със своите намерения преди срещата в Потсдам, като разчитат през този период американците да се убедят в несъстоятелността на идеите си. В тази връзка на 7 юли Халифакс е инструктиран: „Можете следователно да информирате Държавния департамент, че засега нашите предложения се считат като временно отменени. Ще изясните, че въпреки това ги оценяваме като единствено осъществим курс и ако американските инициативи не осигурят резултат, ще се върнем към нашите собствени с надеждата, че тогава те ще се почувствуват способни да ни окажат подкрепа. За това може да се появи случай на или след предстоящата среща.“[106]

На 9 юли американското посолство в Лондон връчва на Форин офис ново писмо, в което американската линия спрямо английското предложение е окончателно определена. Докато до този момент се допуска все пак една, макар и ограничена подкрепа новото писмо не оставя никакви съмнения. След консултации със своите представители в София, Букурещ и Будапеща Държавният департамент е решил не само да не оказва каквато и да е подкрепа, но и активно да се противопоставя на идеята за скорошно сключване на мирни договори с България, Румъния и Унгария[107].

На 11 юли съветското правителство предприема стъпка, която още по-сериозно подкопава английските надежди за провал на плановете на Вашингтон. Представителите на западните съюзници в Контролните комисии в София и Будапеща получават от съветска страна писма, в които са направени предложения за

[105] Ibidem.
[106] Ibidem.
[107] Ibidem.

бъдещата работа на тези комисии. Основните елементи в тях са следните:

а) Председателят ще свиква редовни срещи с британските и американските представители за дискутиране на важни въпроси не по-малко от един път на всеки десет дни;

б) Директиви по принципни въпроси ще бъдат издавани от председателя след предварително обсъждане на проектите с британските и американските представители.

В заключение и в двете писма е подчертано, че съществуващият статут на Контролните комисии във всички други точки остава в сила, както до настоящия момент[108].

При обсъждането на съветските предложения за България и Унгария в британското външно министерство обръщат внимание на факта, че между тях има известна разлика. Така например, докато за България е предложено само правото на обсъждане преди издаването на директиви, за Унгария е заявено, че директиви от името на Съюзната контролна комисия ще бъдат издавани само след постигането на съгласие с британските и американските представители.

Във Форин офис се отнасят с известно недоверие към съветските предложения. В писмо до британската делегация в Потсдам министерството предлага (след дискусия с американците) да се поиска потвърждение от Съветския съюз, че предложенията за Унгария ще се тълкуват в приемлив за англичаните смисъл. Английското впечатление е, че те са може би грешка от съветска страна и в действителност Англия не ще получи повече, отколкото в България и Румъния.

Английските политически представители в трите страни се отнасят различно към съветските предложения. Представителят в Букурещ е напълно удовлетворен, докато тези в София и Будапеща изразяват подчертано съмнение[109].

След връчването на съветските предложения за Контролните комисии в България и Унгария, английските възгледи търпят нови изменения. На 16 юли, ден преди започването на официалната работа на „голямата тройка", Д. Хауърд от Южния департамент на британското външно министерство пише следното: „Сега трябва да решим дали да процедираме с предложенията за мирни договори. Нашето намерение беше да ги връчим на ТЕРМИНАЛ (Потсдам-

---

[108] Берлинская (Потсдамская) конференция руководителей трех союзных держав / СССР, США и Великобритании (17 июля / 2 августа 1945 г.), М., 1984 г., с. 445. В този сборник предложенията за Унгария са от 12 юли.

[109] F.O. 371/48135.

ската конференция) или след това. Общо взето, аз бих бил склонен да се отложи предложението за мирните договори, докато видим как се разработва новата спогодба за Контролните комисии."[110]

На 11 юли 1945 г. посланикът в Москва Кларк-Кер в писмо до В. Молотов информира съветското правителство за темите, които английската страна би желала да бъдат дискутирани в Потсдам. В изготвената от Лондон версия на бъдещия дневен ред на конференцията проблемите, свързани с бившите страни-сателити, присъстват твърде осезаемо. От шестте параграфа на подраздел „Балкани" четири са посветени на въпроси, които пряко засягат България, Румъния и Унгария. Ако към тях бъдат добавени изпълнението на Ялтенската декларация за освободена Европа, свободата на придвижването на представителите на пресата в страните от Източния дял и гарантирането на свободни избори във всички страни от Полуострова (естествено без Турция), ще се добие още по-ясна представа за мястото, което, поне във въпросния документ, е отредено на трите държави в английските планове за конференцията[111].

В проекта за дневния ред е включена, макар и в твърде условна форма и познатата идея за мирни договори с двете балкански страни и Унгария[112]. Ако се вземе под внимание датировката на проекта за дневен ред (11 юли), наличието на такъв пункт в него може би отразява известни надежди, съществуващи между категорично изразената американска позиция от 9 юли и информацията на Хауард от 16-и същия месец. Не е изключено намерението за обсъждане наред с други значителни теми и на „процедура и механизъм за мирните преговори и урегулирането на териториалните въпроси", отразено в писмото от 7 юли на американския посланик в Москва до В. Молотов, да е повлияло англичаните да запазят своите постановки за мирните договори. Разбира се, би могло да се направи и друго, съвсем елементарно предположение — без особени надежди и без чуждо въздействие въпросните постановки да присъстват за всеки случай в проекта за дневен ред на работата на „голямата тройка".

---

[110] Ibidem. Южният департамент е отдел във Форин офис, в който се занимават със страните Албания, България, Гърция, Унгария, Румъния, Турция, Югославия.

[111] Берлинская (Потсдамская) конференция... с. 284. Други основни документални издания, посветени на Потсдамската конференция, са американското Foreign Relation of the United States. Diplomatic Papers. The conference of Berlin. 1945, v. I, II and Documents on British Policy Overseas. Ser. I, V., I, The Conference at Potsdam 1945. London, 1984.

[112] Берлинская (Потсдамская) конференция... с. 284.

България намира място в дискусиите още на първото заседание на ръководителите на трите държави-победителки, участващи в конференцията — Х. Труман, Й. Сталин и У. Чърчил (по-късно последният е заменен от новия премиер-министър на Англия К. Атли). Инициативата е подета от американския президент, който на 17 юли огласява основните положения, съдържащи се в три проекта — за създаване на Съвет на министрите на външните работи, който трябва да подготви мирните договори с Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия; за изпълнение на Ялтенската декларация за освободена Европа с искане за незабавна реорганизация на правителствата на България и Румъния, като условия за дипломатическо признаване и сключване на мирни договори; за облекчаване на режима за примирие с Италия и подкрепа за приемането ѝ в Организацията на обединените нации, без последното да е изразено в писмена форма[113].

Предложението за създаване на орган, чиято непосредствена задача е подготовката на мирните договори с бившите съюзници на Германия, намира своя практически израз без особени мъчнотии. В новосъздадения съвет на външните министри са включени представители на Съветския съюз, Съединените щати, Обединеното кралство, Франция и Китай, без това да означава, че и петте избрани държави ще имат абсолютно еднакво участие при изработването на мирните договори. В окончателния текст, който регламентира структурата, прерогативите и начина, по който ще процедира Съветът, е записано: „За решаването на всяка от тези задачи Съветът ще се състои от членове, представящи тези държави, които са подписали условията за капитулацията (примирието — б.а.), продиктувани на тази вражеска държава, за която се отнася дадената задача. При разглеждането на въпроса за мирното урегулиране с Италия Франция ще се смята като подписала условията за капитулация с Италия. Другите членове ще бъдат поканени да участват в Съвета, когато ще се разглеждат въпроси, които пряко ги засягат."[114]

Предвидена е също така възможността правителство, непредставено в Съвета, след получаването на покана да изпрати свои представители в този орган за участие в обсъжданията и изучаването на въпроси, от които то е заинтересовано. В някои случаи външните министри могат да свикват официална конференция на държа-

[113] Пак там, с. 41, док. № 3.
[114] Пак там, с. 427, док. № 158.

вите, които претендират да са най-силно заинтересовани от решаването на един или друг проблем.

Изявлението на президента за прилагане на Ялтенската декларация не повишава градуса на напрежението по време на заседанието, но ден по-късно на среща между Сталин и британския премиер Чърчил ръководителят на съветското правителство изразява недоволство от искането за реорганизация на правителствата на двете балкански държави, като не забравя да подчертае ненамесата си в работите на Гърция. Чърчил се ограничава с обяснението, че няма информация за мотивите, от които се е ръководил президентът при връчване на въпросното искане[115].

Съветският отговор не се изчерпва само с думите на Сталин, отправени към неговия събеседник. На 20 юли като реакция на американската записка за прилагането на някои от постановките, залегнали в Ялтенската декларация за освободена Европа, В. Молотов връчва меморандум, в който са отхвърлени предложенията за България и Румъния. Народният комисар предлага възстановяване в най-близко време на дипломатическите отношения с двете страни и на свой ред прави констатация, че в Гърция няма ред, законност, свирепства теророът и гръцкото правителство заплашва България и Албания с военни действия[116].

В продължение на няколко дни България не фигурира в разговорите на най-високо ниво, но името ѝ се среща в документацията, отразяваща заседанията на външните министри. От нея се вижда, че те по различен начин оценяват положението в нея и в Румъния, от една страна, и в Гърция, от друга. Двамата западни дипломати са последователни в отказа си да признаят българското и румънското правителство. Американският държавен секретар освен това предлага да се постигне споразумение между трите държави (САЩ, СССР и Англия) за наблюдение върху изборите в Италия, Гърция, Румъния, България и в Унгария и обезпечаване на свободен достъп в тези страни на съветски, американски и английски журналисти[117].

На свой ред В. Молотов застъпва познатото още от 27 май 1945 г. становище за дипломатическо признаване на българското и румънското правителство, като отхвърля необходимостта от изпращането на специалисти наблюдатели в двете страни. Той не приема и предложението за участие в контрол над изборите в Гърция. За по-

---

[115] Churchill, W. Op. cit., V. VI, p. 478.

[116] Берлинская (Потсдамская) конференция... с. 308, док. № 47.

[117] Ibidem, с. 10, док. № 10 (приложение).

следното съображенията са повече от ясни — нежелание да се създаде прецедент, който би могъл да се използва в България и Румъния[118].

Изглежда впрочем, че принципът за недопускане на чуждестранни наблюдатели в случаите, когато народът по един или друг повод трябва да изрази своята воля, е елемент, който присъства в Сталиновата политика, когато става дума за страните, въ ху които Москва упражнява в по-голяма или по-малка степен своя контрол. Това проличава още по времето на Техеранската среща от края на 1943 г., когато във връзка с изтичането на президентския мандат и провеждането на изборите в края на 1944 г., Рузвелт твърде откровено намеква на Сталин, че евентуален плебисцит в трите Прибалтийски републики за присъединяването им към Съветския съюз, след изгонването на немските войски от там ще му бъде от полза в предстоящата предизборна кампания. Сталин се съгласява при условие, че плебисцитът не трябва да се провежда под каквато и да е форма на международен контрол и след репликата на Рузвелт: „Разбира се, че не. Добре би било да се каже в подходящ момент, че в удобно време в тези републики ще се проведат избори", въпросът е решен[119].

При дискутиране на горните въпроси английската страна и поспециално външният министър Идън (тъй като темите за реорганизация на правителството и контрол над изборите повече не се връщат в „голямата тройка") се солидаризира с американските предложения, но без да проявява излишна активност и инициативност, независимо че те присъстват осезаемо в английския проект за дневен ред. Видно е, че в поведението на англичаните се чувства продължение на линията, възприета още през март—април, т. е. по отношение на българските и румънските вътрешни работи да се подкрепят американските действия, но без да се излиза начело. Но в случая трябва да се добави и още нещо. В хода на дискусиите Ялтенската декларация за освободена Европа постепенно престава да се дискутира. Това става, след като американската делегация внася документ, в който твърде нелогично съжителстват няколко искания. Първите две са за наблюдаване на изборите в Италия, Гърция, България, Румъния и Унгария и свободен достъп за събиране на информация от представителите на свободната преса и радио, изпратени в тези страни. Третото е за изменение в работата на Контролната

---

[118] Ibidem.

[119] Техеранската конференция..., с. 184, док. № 63.

комисия след разгрома на Германия. Нелогичното в случая е, че първите две се покриват от „Декларацията за освободена Европа", докато третото е регистрирано още от времето на българското и унгарското примирие и декларацията няма, строго погледнато, никакво отношение към него. По всяка вероятност американците правят един запазващ в известна степен престижа преход и изоставят поне за момента проблемите за демократизация на България, Румъния и Унгария, за да получат по-пълно удовлетворяване на своите претенции по отношение на Контролните комисии (още повече че съветската страна на 11 юли излиза с идеи за промяна), както и да не се създават допълнителни препятствия за решаването на много по-важни от гледна точка на Москва, Вашингтон и Лондон проблеми.

Известно е как съветската страна реагира на идеята за изборен контрол. Тя обаче се съгласява да дискутира свободата за събиране на информация и Контролните комисии и в края на краищата тези две постановки намират своето място в заключителния протокол[120].

Първата е отразена в параграф, за чието съдържание ще стане дума по-долу, докато втората фигурира самостоятелно и гласи, че като база за реорганизация на Контролните комисии ще бъдат взети съветските предложения за комисията в Унгария. Тук е мястото да се изясни с известно изпреварване на събитията, че независимо от взетите решения нещата в България по същество не се променят. Констатацията, направена от ръководителя на английската военна мисия генерал Оксли, може да се отнесе за целия следващ период от дейността на Съюзната контролна комисия без оглед на факта, че е направена през декември 1945 г. — „За да сумирам, русите както преди контролират тази страна без каквато и да е връзка с нас или американците, но освен това пълно незачитане... налице е значително всестранно подобрение." Подобрението, за което пише Оксли, се отнася за режима на полетите на английски самолети за и от България, свободата на придвижване из страната на английските и американските представители, финансирането на двете западни мисии и др. И след решаването на тези въпроси имената на България, Румъния и Унгария продължават да допринасят за разширяване на спектъра от противоречия по време на работата на конференцията. Конкретен повод в това направление, колкото и изненадващо да е на пръв поглед, е предложението на Труман за облекчаване на режима на примирие с Италия, в смисъл на прекратяване действие-

[120] Берлинская (Потсдамская) конференция..., с. 427, док. № 158.

то на условията за капитулация и замяната им с някои задължения за въздържаност на италианската страна от каквито и да е враждебни действия срещу държавите-победителки и строго спазване на наложените от съюзниците ограничения върху въоръжените ѝ сили[121].

На четвъртото заседание на главите на трите съюзни държави Сталин предлага облекченията за Италия да бъдат придружени с подобни мерки и по отношение на другите сателити, като настоява предложението на Труман и неговото собствено да бъдат обсъдени в едно цяло[122]. Американският президент не възразява срещу това някои страни от режима на примирие в България, Румъния, Унгария и Финландия също да бъдат преразгледани в духа на идеите на съветския ръководител. След тази реплика трудно би могло да се очаква, че английският министър-председател ще остане пасивен и той действително изразява по твърде многословен начин несъгласието си и с двамата, но е особено рязък по отношение на България. Не споменавайки в дадения случай нито Румъния, нито Унгария, нито Финландия, Чърчил заявява: „България няма право да предявява никакви претенции по отношение на Великобритания. България ни нанесе жесток удар и направи всичко, за да ни навреди на Балканите. Разбира се, не аз трябва да говоря за неблагодарността на България към Русия... В тази война България почти не пострада, тя беше прислужница на Германия и по нейно указание нападна Гърция и Югославия, причинявайки им много вреди. България обаче е все още въоръжена, струва ми се, че е толкова силна, както и преди, има 15 дивизии. Не е регулиран въпросът за репарациите от България. Длъжен съм да призная, че у мен няма голяма склонност към сключване на мир с България, във всеки случай тя е по-малко, отколкото към сключването на такъв мир с Италия."[123]

Съдържанието на този текст прави разбираема загрижеността на британския премиер конкретно за България, а в предложението на американския президент за Италия Чърчил вижда заплаха за английските интереси при решаването на такива важни проблеми, свързани с нея, като тези за флота, колониите, репарациите и се обявява против отмяна на условията за капитулация. Той не е склонен да отиде по-далеч от съгласие по принцип за започване на работа върху условията на италианския мирен договор.

Би било неправилно да не се отчита и друга важна особеност, която премиерът вероятно е съзрял и която допринася за остротата

---

[121] Пак там, 90—91, док. № 10.
[122] Пак там.
[123] Пак там, 93—94.

на неговата реакция. Размяната на мнения между Труман и Сталин, тяхната готовност, поне до този момент, за компромиси и евентуалното им постигане би лишила Чърчил от възможността да използва колкото може по-пълно трите бивши сателити в пазарлъците по време на конференцията в подкрепа на британските планове в едно или друго направление, тъй като американският му колега има същото намерение, но съвсем естествено в подкрепа на интересите на собствената си страна.

Сталин не е особено впечатлен от дългата тирада на английския премиер и в края на своето също така пространно изказване предлага облекченията за останалите три страни — България, Румъния и Унгария да започнат с възстановяване на дипломатическите отношения с тях, идея, пусната в обращение от него доста преди началото на конференцията[124].

В хода на твърде трудните дискусии американската делегация внася последователно няколко предложения и в последна сметка идеите за облекчаване на режима на примирие, под който е поставена Италия, отпадат и разговорите се концентрират върху сключването на мирни договори с нея и останалите сателити, както и приемането им в Организацията на обединените нации. Англичаните настояват и някои други държави да бъдат приети в тази международна организация, а държавният секретар Бърнс пък настоява за недопускане на франкистка Испания в нея.

Съветската страна е постоянна в искането си за установяване на дипломатически отношения, като аргументацията вече е леко променена в съответствие с промяната на американските предложения — след като с Италия са възстановени дипломатическите връзки и ѝ се дават нови аванси чрез приемането ѝ в ООН, то към останалите сателити е редно да се направи първата крачка и да се нормализират отношенията с тях. На свой ред американците и англичаните са против признаването на правителствата в трите сателита и размяна на дипломатически представители с тях и споровете не довеждат до намирането на взаимно приемливо решение. Но в средата на конференцията просветва надежда за изход от създалата се ситуация. Към един от американските проекти съветската делегация предлага да се включи фраза, според която трите правителства, всяко поотделно, са съгласни в най-близко време да разгледат въпроса за установяване на дипломатически отношения с България, Румъния, Унгария и Финландия и президентът Труман не възразя-

[124] Пак там, с. 96.

ва[125]. Но очертаващият се компромис все пак се оказва недостижим, тъй като Чърчил излага своите възражения, и въпросът е върнат за обсъждане от външните министри. След нови безплодни дискусии държавният секретар Бърнс оттегля изцяло предложението си за Италия, а заедно с това и тези за останалите сателити. В разговор с Молотов, в който съветският комисар на външните работи изразява недоумение от снемането на този въпрос от дневния ред, тъй като новият английски премиер Атли (по време на конференцията стават известни резултатите от проведените парламентарни избори в Англия, които се печелят от лейбъристите — б.а.) би могъл да се съгласи с поправката, отхвърлена от Чърчил, Бърнс заявява, и трябва да се признае с добро чувство за хумор, следното: „Проектът се обсъждаше в течение на две седмици. На него (на Бърнс) тези дискусии вече са омръзнали. Всеки ден се предлагат някакви нови поправки... Работата е там, че първоначално американското предложение, засягащо само Италия, като малко дете се оказа облечено в панталони от балканските страни и в риза от Испания. В резултат бедното дете почти не се вижда.“[126]

Няколко дни по-късно американският държавен секретар отново внася изтегленото предложение, но този път акцентът е другаде и тонът е твърде ултимативен, когато подчертава: „Нашите предложения по въпроса за репарациите (от Германия — б.а.) бяха внесени като част от общите предложения, засягащи три спорни въпроса. Тези въпроси са за репарациите, за западните граници на Полша и допускането в Организацията на обединените нации. Всички тези въпроси са свързани помежду си. Делегацията на САЩ заяви на заседание на министрите на външните работи, че тя ще отиде на отстъпки по отношение на западната граница на Полша и допускането в Организацията на обединените нации при условие, че се постигне съгласие по всичките три въпроса.“[127] Имайки предвид претенциите на англичаните, че пълни дипломатически отношения не могат да бъдат възстановени преди сключването на мирните договори, както и съветските искания за „установяване на пълни или непълни дипломатически отношения“ преди този акт, държавният секретар внася следната формулировка: „Трите правителства, всяко поотделно, са съгласни да изучат в най-близко време в светлината на условията, които ще съществуват тогава, въпроса за установя-

[125] Пак там, с. 173, док. № 18.
[126] Пак там, с. 208, док. № 22.
[127] Пак там, с. 232, док. № 26.

ване във възможната степен на дипломатически отношения с Финландия, Румъния, България и Унгария до сключването на мирни договори с тези страни." Тази постановка заедно със споменатата вече свобода за събиране на информация от представители на световната преса остава в този вид и в заключителните документи на конференцията и по-специално в параграфа, озаглавен „Сключване на мирни договори и допускане в Организацията на обединените нации"[128].

Ако към тези редове добавим още няколко думи в смисъл, че разногласията между трите делегации се решават по пътя на взаимни компромиси, ще се получи едно вярно, макар и нелишено от значителна доза баналност заключение. Под подобно покривало ще останат обаче поне два момента, които заслужават да бъдат изведени на по-преден план. На първо място това е постановката, че всяко правителство, отделно от другите две, може да установява или не дипломатически отношения с бившите (без Италия) сателити на Германия. След отпадането на исканията за реорганизация на правителствата в България и Румъния и контрол над бъдещите парламентарни избори в тях по същество това е поредният, след февруари 1945 г., удар срещу генетично обремененатa Ялтенска декларация за освободена Европа, която с цялата своя разтегливост и неангажираност, поне на хартия, предвижда единодействие между трите главни сили от антихитлеристката коалиция по отношение на кардиналните вътрешнополитически проблеми в освободените територии, без разлика дали става дума за поробени от хитлеристите държави или за бивши сателити. На второ място това дава формално право на Съветския съюз да укрепва още повече влиянието си в трите страни и да ги обедини още по-тясно около себе си. В тази връзка има голяма доза истина в констатацията на известния съветски публицист историк А. Чаковский, който пише именно за този момент от работата на конференцията: „Дипломатическата основа, фундаментът, на който самата история предопредели раждането в бъдеще на общността на социалистическите страни, беше поставен."[129]

Темата за Източна Европа не се изчерпва само с трите бивши сателита. На 18 юли в разговора между съветския и британския ръководители, за който стана дума по-горе, Чърчил изразява безпокойството си, че след като Русия има в ръцете си толкова много европейски столици, се създава впечатлението, че тя се придвижва в

---

[128] Пак там, с. 441, док. № 158.

[129] Чаковский, А. Победа. М., 1982, с. 289.

западна посока. Отговорът на Сталин е успокоителен — Съветският съюз няма подобни намерения и в подкрепа на това се посочва, че вече е започнало изтегляне и демобилизация на някои войскови съединения[130].

От английска страна са повдигнати и конкретни въпроси, свързани с този регион, като цялостното изпълнение на Кримските договорености за Югославия (Съглашението Тито—Шубашич), окупационните зони в Австрия, британските петролни интереси в Румъния и др. По тези проблеми англичаните не получават американска подкрепа, тъй като Труман заема позиция, която по същество е в съзвучие със съветските виждания. По повод предлаганото от Чърчил дискутиране на югославския въпрос той декларира: „Аз пристигнах тук в качеството си на представител на Съединените щати и пристигнах за това, за да обсъждам световните въпроси. Но не съм дошъл, за да съдя за всяка страна в Европа, да разглеждам спорове, които трябва да се решат от световната организация, създадена в Сан Франциско."[131] В края на конференцията английската страна се опитва отново да подеме югославските мотиви, но след като съветската делегация внася проект за областта около Триест и засяга положението в Гърция, Бевин, новият външен министър на Великобритания, предлага тези теми да бъдат снети от обсъждане и Сталин естествено се съгласява. А по време на спора между него и британския премиер за окупационните зони в Австрия, и по-специално за достъпа на английски и американски войски във Виена, президентът остава безучастен, слушайки оплакванията на своя английски партньор.

Въпросът за напрежението по северната гръцка граница (с България, Югославия и Албания), засегнат от Сталин по време на личен разговор с британския премиер, е пренесен на проведеното на 19 юли заседание на „голямата тройка". Съветският ръководител обаче отказва да обсъжда граничните инциденти под предлог, че за тях е станало дума в частна беседа, а на свой ред и Труман не е склонен да отдели внимание на търканията между Гърция, от една страна, и България, Югославия и Албания, от друга[132].

Претенциите от страна на Англия и Съединените щати, свързани с понесените от тях щети в петролната промишленост на Румъния, са повод да се създадат две двустранни експертни комисии,

---

[130] Churchill, W. Op. cit., V. VI, p. 478.
[131] Берлинская (Потсдамская) конференция..., с. 83, док. № 8.
[132] Пак там, с. 70, док. № 8.

едната англо-съветска, другата американо-съветска, които трябва да подготвят базата, върху която ще се търси решение на възникналия проблем.

По време на работата на „голямата тройка“ са формулирани и някои искания, които потвърждават маркираните в предшестващите страници опасения на англичаните за интересите им във важни от гледна точка на голямата политика райони на света. На 22 юли Молотов от името на съветската делегация връчва меморандум. В него предлага да се отмени международната конвенция за режима на черноморските проливи, подписана в Монтрьо, и да се изгради нов режим, който между другото трябва да дава възможност на Съветския съюз да изгражда свои военни бази в тях[133]. Исканията на Москва към Турция не се изчерпват само с тези постановки. Още на 16 юли, но вече не като формулирана съветска претенция на конференцията, а в реда на информиране на своя английски колега за не отдавнашните съветско-турски разговори, В. Молотов вмъква следната фраза: „През 1921 г. турците се възползваха от слабостта на съветската държава и отнеха от нея част от Съветска Армения. Армените в Съветския съюз се чувстват обидени. По силата именно на тези причини съветското правителство повдигна въпроса за връщане на законно принадлежащите на Съветския съюз територии“[134] (става дума за провинциите Карс и Ардахан — б.а.). По късно Сталин ще използва този внимателен подход на запознаване на Чърчил и Труман със съветските виждания за промяна на турско-съветската граница.

Тъй като този въпрос не излиза от рамките на съветско-турските отношения и не се поставя официално в Потсдам, вниманието на партньорите в преговорите се концентрира върху конвенцията от Монтрьо и базите в Проливите. Англичаните, този път подкрепени категорично от Труман, отказват да удовлетворят съветските искания не само в Босфора и Дарданелите, но ако се обърнем към мемоарите на британския премиер, отрицателно е посрещната и подхвърлената от Сталин по време на официална вечеря фраза за съветска военна база в Дедеагач[135]. Колкото до въпросната конвенция, регламентираща режима на преминаване през двете стратегически теснини, свързващи Черно с Егейско море, трите правителства в края на краищата стигат до заключението, че тя трябва да

---

[133] Пак там, 326—327, док. № 63.
[134] Пак там, с. 37, док. № 1.
[135] C h u r c h i l l, W. Op. cit., V. VI, p. 502.

бъде преразгледана като неотговаряща на създадените след войната условия.

С голямо неудоволствие английската страна посреща и предложението на съветската делегация за установяването на съвместна или индивидуална опека от страна на Съветския съюз, Съединените щати и Великобритания над бившите италиански колониални владения в Африка. По време на заседанието на 22 юли Чърчил изживява твърде неприятни мигове, демонстрира зле прикрито раздразнение, предизвикано по всяка вероятност както от настояването на Сталин и Труман външните министри да се занимаят с бъдещето на вече изгубените за италианската метрополия африкански територии, така и от известната доза ирония, с която двамата се отнасят към твърдението на премиера, че „с постоянни усилия, големи загуби и изключителни победи британската армия сама е завоювала тези колонии“[136]. Във всеки случай фразата „в момента тези колонии се намират в наши ръце, кой иска да ги има? Ако зад тази маса има претенденти за тези колонии, би било добре, ако те се изкажат“, едва ли е най-доброто доказателство за това, че премиерът е останал безразличен към претенциите на останалите двама събеседници[137]. Но след като американският президент декларира нежеланието си да стане „притежател“ на въпросните територии, Чърчил вече по-сдържано и делово обяснява британското пристрастие: „Разбира се, ние имаме големи интереси в Средиземноморието и всяко изменение на статуквото в този район би изисквало от нас дълго и щателно проучване.“[138] В края на краищата италианските колонии действително са отправени за обсъждане във втория ешелон на конференцията, но там американският държавен секретар Бърнс се солидаризира с идеята на британския министър-председател и дебатите са отложени за първата сесия на новосъздадения Съвет на външните министри, насрочена за началото на септември 1945 г. в Лондон.

С оглед на разглежданата тема се налага вниманието да се концентрира върху тези моменти от хода на дискусиите и взетите решения по време на Потсдамската конференция, които имат отношение към България. Но за да не се създава превратна представа за работата на „голямата тройка“ и най-вече да не се премества центърът на нейната дейност, трябва да се поясни, че централно място в

---

[136] Берлинская (Потсдамская) конференция... с. 132, док. № 13.
[137] Пак там, с. 133.
[138] Пак там, с. 133.

разговорите между ръководителите на Съветския съюз, Съединените щати и Англия в столицата на победения Райх заемат германският и полският въпрос. А това неизбежно рефлектира върху желанието и възможностите за обсъждане и решаване на много от очертаните по-горе проблеми.

Съвсем естествено е след почти шестгодишната война в Европа усилията на ръководителите на трите страни, външните министри и щабовете от политици и експерти да са насочени главно към решаването на важните и неотложни проблеми, възникнали след разгрома на хитлеристка Германия. Конференцията изработва политическите и икономическите принципи, валидни по отношение на Германия, уточнява репарациите, които имащите право държави трябва да получат, взема решения за разделянето на пленения германски флот, военен и търговски, постановява включването на гр. Кьонигсберг и заобикалящия го район към територията на Съветския съюз и др. Немалко време е отделено на вътрешнополитическите проблеми на Полша и особено на определянето на нейната западна граница. В края на краищата ръководителите на Съветския съюз, Съединените щати и Англия се съгласяват бившите германски територии на изток от линията Одер—Ниса да бъдат присъединени към полската държава.

Като се преценяват резултатите от Потсдамската конференция, определено може да се каже, че постигнатото по отношение на България, Румъния и Унгария, пък и по някои други въпроси, свързани с Балканите, не е удовлетворително за Англия. Причините за това са различни. Вече бе посочено какво място в работата на този форум заемат Германия и Полша. При това по някои въпроси (изпълнението на Декларацията за освободена Европа, вътрешното положение в бившите сателити, гарантирането на свободни избори) самите англичани не са особено активни и се задоволяват да следват американските инициативи, но без последните на свой ред да са подплатени с необходимата твърдост, особено когато става дума за навлизане в периметъра на Съветския съюз.

В други случаи (Югославия, Австрия), поне доколкото е отразено в протоколите на конференцията, не само че не се постига единодействие между американци и англичани, но има и известно противопоставяне. До подобно разминаване се стига и когато американските ръководители въпреки нежеланието на английските си колеги настояват за решения, свързани с Италия и бившите сателити. Англичаните не могат да реализират и друга, макар и не толкова открито изразена идея — за присъствието на Източна Европа като цяло на масата на преговорите. Тук, изглежда, се оправдават пред-

варителните английски опасения, че американците няма да използват „козовете", които притежават, в подкрепа на вижданията на Лондон. За да не се създава впечатлението за тотална конфронтация между англичани и американци, трябва да се каже, че по ред други въпроси е постигнато единодействие. На основата на немалък брой факти от двете направления няма да е пресилена констатацията, че в много случаи по време на конференцията американците играят ролята на арбитър — тенденция, която през пролетта и лятото на 1945 г., пък и след това предизвиква недоволство у британския премиер У. Чърчил[139].

И още нещо. Немалко постановки от предварителните проекти за дневен ред и на американци, и на англичани, имащи пряко отношение към България или региона, в който тя е разположена, не намират своята реализация или са осъществени частично. Това не означава, че те престават да бъдат предмет на внимание в триъгълника Москва—Лондон—Вашингтон. След Потсдам повечето от тях ще заемат важно място в работата на най-високопоставени дипломатически служители, представящи държавите-победителки, и не са редки случаите, когато именно въпросите за демократичността на правителствата на страните-сателити и установяването на дипломатически отношения с тях ще засилват търканията между партньорите както по време на някои техни срещи, така и в подготвителната дейност за тяхното провеждане.

[139] C h u r c h i l l, W. Op. cit., V. VI, 435-438.

От войната към мира. Лондон и новите политически реалности в България

На 9 август 1945 г. президентът Труман произнася реч, посветена на резултатите от Потсдамската конференция, в която като че ли се надценява решимостта на Белия дом да се ангажира в Източна Европа. Специално за България е подчертано, че Контролна комисия, в която ще участват на равноправна основа представителите на Съединените щати и Англия, ще управлява страната, докато в нея не бъде сформирано признато демократично правителство, с което да се сключи мирен договор. Особено интересни са и други пасажи от речта, в които във връзка с бившите страни-сателити и позициите на Съединените щати в световната политика е подчертано, че Вашингтон ще използва своето огромно влияние в подкрепа на обществата от самоуправляващи се хора[1].

Тази реч предизвиква дълбоко задоволство у американския политически представител в София Барнс. Той обаче не пропуска да изтъкне в телеграма до Държавния департамент, че „За скептичния балкански ум... е необходимо нещо по-конкретно, отколкото думите — дори думите на президента на Съединените щати, — за да бъде убеждаващо". Развивайки по-нататък мисълта си, Барнс подчертава, че липсата на ясно изразен публичен протест срещу насрочените от правителството в София за 26 август 1945 г. избори ще бъде използвано от привържениците на Отечествения фронт като доказателство за несъответствие между думи и дела у американската администрация[2].

Телеграмите на Барнс, който проявява твърде голяма активност в тези моменти, срещат разбиране от страна на Държавния департамент. След обмен на мнения между Форин офис и Департамента е уточнена позицията на официален Вашингтон. Противно на първоначалното английско предложение да се възприеме негативно отношение специално по избирателния закон, държавният секретар одобрява линията на протест срещу цялостното политическо положение в България. Предвижда се американската позиция да бъде направена публично достояние преди изборите. В съответствие с

[1] FRUS 1945 г; V. IV, p. 282, 290.
[2] Ibidem, p. 282.

това на 11 август до Барнс са изпратени инструкции за нота, с която той трябва публично да декларира становището на американските ръководители. На 13 август нотата е връчена на българското правителство, като с нейното съдържание са запознати регентите, някои опозиционни лидери, а също така и Съюзната контролна комисия. С нея не се поставя изрично искане за отлагане на изборите[3].

Въпросният документ е посрещнат с известна доза недоволство във Форин офис по две причини. Първо, американците не уведомяват предварително колегите си в София, и второ, съдържанието му е малко по-различно от това, което англичаните са очаквали[4].

Връчването на американската нота е последвано от действия на натиск „отвътре". На 14 август сутринта Н. Петков, Гр. Чешмеджиев и П. Стоянов оттеглят кандидатурите си за предстоящите избори, тъй като според тях те били опорочени. Същия ден вечерта министрите Гр. Чешмеджиев, П. Стоянов, А. Павлов и Ан. Держански информират К. Георгиев, че ако изборите не бъдат отложени, те ще си подадат оставките. Това наистина става и след няколко дни кабинетът е попълнен с нови министри[5].

Без да променят своята линия на натиск върху правителството за постигане на политическите си цели, опозиционните сили осъществяват редица контакти със западните представители в София с явното намерение да си осигурят още по-твърда и широка подкрепа от страна на Съединените щати и Англия. Много показателна в това отнашение е срещата на секретаря на Регентския съвет с Барнс и Бозуел, проведена на 17 август 1945 г. Западните представители са информирани, че двамата регенти-некомунисти се надяват на външна интервенция, която би осуетила провеждането на насрочените за 26 август избори. От своя страна Барнс не пропуска случая да окуражи своя български събеседник, а по същество и тези, които стоят зад него. Уверявайки го, че скоро до българското правителство ще бъде изпратена нова, остра нота от страна на Вашингтон, американският политически представител иска от секретаря на Регентския съвет да напомни на В. Ганев и Цв. Бобошевски, че „има достатъчно време да бъде демонстрирано, че в света има по-големи сили от комунизма"[6].

---

[3] Ibidem, p. 285.
[4] F. O. 371/48129.
[5] Работническо дело, бр. 281, 16 август, 1945.
[6] F. O. 371/48129.

Английският политически представител Бозуел е посетен от представител на опозиционните земеделци (името му не е спомена то), който донася информация от Н. Петков и П. Стоянов за някои преценки на министър-председателя К. Георгиев от заседание на кабинета на 15 август. По време на заседанието последният заявява че британското правителство не споделя възгледите, изразени от американския представител (Барнс — б.а.), и не е предприело подо бен демарш. Според К. Георгиев това означавало, че английските ръководители фактически споделят гледната точка на съветското правителство по отношение на България. Същият земеделски пред ставител твърди пред Бозуел, че на 16 август в „Звено" е решено да бъде прекратена партийната подкрепа за министър-председателя и да се настоява за неговата оставка, ако английската страна изрази по какъвто и да е начин солидарност с американската оценка за по литическите условия в България[7].

Събитията в страната се наблюдават особено внимателно и в Лондон, въпреки че до този момент англичаните не са последвали примера на Вашингтон в изпращането на нота до българското пра вителство. Новопостъпилата информация от София, без да бъд взета изцяло за чиста монета, все пак намира своето място в диску сиите на Форин офис и засилва убеждението, че американският ход от 13 август трябва да бъде подкрепен. В документ за вътрешна кон сумация се подчертава: „Ние трябва колкото се може по-скоро да отправим нота до българското правителство (информирайки и съ ветското) в смисъл, че не бихме могли да признаем като представи телно правителството, дошло в резултат на проведените при сегаш ната обстановка в България избори."[8] Както личи от този текст (на мерил място няколко дни по-късно в английската нота), в него не с съдържат никакви конкретни искания за промяна на същите тези условия, обект на неодобрение от страна на Вашингтон и Лондон. И въпреки че от 26 юли опозицията настоява за отлагане на изборит и западните представители в София застават на нейна страна, ан глийската нота е съставена също така грижливо и внимателно, как то американската — в нея не се споменава нищо за подобна перспек тива. Трябва да се каже обаче, че мисълта за отлагане на изборит като резултат и на английска дипломатическа акция не е напълно чужда както на Бозуел („може да възникне ситуация, която на прак тика да принуди правителството да отложи изборите"), така и въ

[7] Ibidem.
[8] Ibidem.

Форин офис. Илюстрация на начина на действие от английска страна могат да бъдат заключителните думи на споменатия по-горе документ: „Има доказателство, че ние поне имаме шанс за спечелване на забележителна дипломатическа победа в контролираната от Съветския съюз Европа, където нашият престиж и влияние през последната година са достигнали възможно най-ниската си точка. Не вярвам, че ще си позволим да пропуснем подобен шанс, особено когато предложените действия не ни заплашват с неочакван провал. Ако българите все пак проведат своите избори, ние не ще изгубим нищо.“[9] Не е нужна особена прозорливост, за да се види, че Лондон продължава своята линия да не се ангажира сериозно за подобно отлагане: ако българското правителство бъде разколебано и се поддаде на западния натиск, добре, ако не направи това — ние нищо не губим! Най-многото, което се прави, е да се поускори с ден-два връчването и на съответна английска нота с искане за отлагане на парламентарните избори.

При този засилен натиск върху кабинета в София съветската страна не може да остане безучастна. На 14 август 1945 г. заместник-председателят на Съюзната контролна комисия генерал-полковник Бирюзов информира К. Георгиев, че съветското правителство е решило да възстанови дипломатическите отношения с България и предлага да бъдат разменени посланици* между двете държави. Мотивировката за подобно предложение е, че България е участвала активно във военните действия срещу Германия след 9 септември 1944 г. и изпълнявала лоялно клаузите на подписаното на 28 октомври 1944 г. примирие с главните участници в антихитлеристката коалиция[10]. Възстановяването на дипломатическите отношения между Съветския съюз и България несъмнено представлява солидна политическа и морална подкрепа на българското правителство, върху което се опитват да влияят вътрешните опозиционни сили, от една страна, и Съединените щати (до този момент), от друга. Обвинявано от своите политически опоненти за липсва на демокрация в България, то преценява акта на съветското правителство и като „още едно признание за проявената дейност за установяване на един демократичен ред в страната след 9 септември“[11].

---

[9] Ibidem.

* Думата „посланици“ е употребена в текста на писмото, но явно става въпрос за пълномощни министри.

[10] Советско-болгарские отношения 1944-1948 гг. М., 1969, с. 169.

[11] Ibidem, p. 169.

На 15 август министър-председателят К. Георгиев произнася реч, в която се подчертава, че решението за провеждане на изборите на 26 август е напълно законно и потвърждава решимостта на правителството да осъществи набелязаното решение в посочения срок. В изявлението на К. Георгиев е отделено специално място и за осъждане на опитите на опозицията да търси външна намеса при решаването на въпрос от вътрешнополитически характер. Без да бъде изрично подчертано, министър-председателят има предвид без съмнение и американската нота от 13 август, връчена от Барнс[12].

Изявленията на министър-председателя са последвани и от редица изказвания на други видни политически дейци по време на митинги и предизборни събрания, организирани както в столицата, така и на други места в страната. В тях отново недвусмислено е посочено, че правителството на Отечествения фронт няма да отстъпи пред натиска на опозицията и ще проведе парламентарните избори на предварително определената дата — 26 август 1945 г. Съществен момент от предизборната борба е и публикуваното на 21 август в централния съветски печат съобщение, че по молба на Г. Димитров той е освободен от задълженията си на депутат във Върховния съвет и от съветско гражданство поради обстоятелството, че Националният комитет на Отечествения фронт е издигнал неговата кандидатура в предстоящите избори[13].

Както би могло да се очаква, официалните американски действия не се изчерпват само с нотата от 13 август. На 18 с.м. държавният секретар прави изявление, което два дни по-късно е оформено като нота до българското правителство. И сега Департаментът се ограничава с изразяване на недоволство от съществуващите политически условия, без обаче да поставя и този път конкретни искания. Американският политически представител има среща с регентите, по време на която подчертава значението на възгледите на Съединените щати, изразени в нотите за сключване на мирен договор с България. По време на разговора от българска страна е подчертано, че докато не се стигне до съгласие между трите велики сили относно съдържанието на термина „свободни демократични избори", правителството ще се съобразява със становището на Съветския съюз. В края на срещата е решено Т. Павлов, един от регентите, да се срещне с Бирюзов и да се опита да подчертае пред него сериозността на непризнаването на България от страна на Съединените

[12] Работническо дело, бр. 281, 16 август, 1945.
[13] F. O. 371/48129; Отечествен фронт, бр. 297, 22 август, 1945.

щати и Англия. Регентите освен това ще се срещнат с министър-председателя, за да обсъдят евентуални мерки за излизане от създалата се ситуация[14].

На 21 август регентите се срещат с К. Георгиев, който ги информира, че правителството ще проведе изборите на 26 август. Следобед на същия ден от английска страна е връчена нота. В нея са изразени възгледи, за които става дума в предходните страници. Като отчита, че този закъснял ход на англичаните не ще промени положението, Барнс предприема нова стъпка. На 22 август той споделя пред своите английски колеги, че американският представител в Съюзната контролна комисия в Румъния е настоял да се дискутират на специално заседание на комисията трудностите, възникнали в отношенията между крал Михай и румънския министър-председател. Според Барнс моментът е подходящ за привличане вниманието и на Контролната комисия в България върху предизборната ситуация в страната[15].

Във връзка с това генералите Крейн и Оксли, глави на американската и английската военни мисии, се срещат с Бирюзов в 18 часа на 22 август, като предлагат да се свика съвещание с участието на ръководителите на трите мисии и техните съветници, министър-председателя, лидерите на отделните отечественофронтовски партии и водачите на опозицията. Това според авторите на проекта се налага поради обстоятелството, че въпросът с изборите е стигнал до безизходица и трябва да се намери формула за бъдеща процедура, която да е приемлива за всички. Преди обаче тази среща да се състои, инициаторът на този ход изпраща информация до Държавния департамент: „Ние всички сме изключително загрижени да избегнем възможността по-късно русите да твърдят, че американските и английските представители в Съюзната контролна комисия не са потърсили съдействието на генерал Бирюзов. За нас е ясно, че той е който подкрепя правителството в неговата решимост да проведе избори и ние не очакваме каквато и да е помощ в отговор на апела, който генералите Оксли и Крейн ще отправят до него.“[16]

Като изслушва исканията на своите западни колеги, Бирюзов подчертава, че между клаузите на примирието няма съответен пункт, който да оправдава поставянето на подобни въпроси пред Контролната комисия, и поради това той трябва да отнесе въпроса

[14] FRUS 1945, V. IV, 297-298.
[15] F. O. 371/48130.
[16] FRUS 1945, V. IV, p. 303.

до Москва. В един момент от разговора той обаче заявява, че българското правителство трябва да изпълнява нарежданията на Съюзната контролна комисия, реплика, на която е отделено специално внимание от страна на Барнс и Бозуел в информациите до техните правителства. По-нататък Бирюзов настоява Крейн и Оксли да посочат какво точно искат да бъде направено, тъй като в нотите и на Лондон, и на Вашингтон не са формулирани каквито и да е конкретни искания и възражения. Крейн и Оксли обаче избягват да удовлетворят настоятелните въпроси на Бирюзов за по-пълна и ясна информация по внесения за разглеждане от двамата въпрос[17].

В пет часа следобед на 22 август министърът на външните работи П. Стайнов прави следното, по думите на Барнс, „грижливо приготвено изявление" пред кореспондентите на чуждестранни телеграфни агенции, намиращи се в София. В него между другото се подчертава, че: „Нашето юридическо положение според клаузите на примирието е такова, че към нас могат да бъдат отправени искания само от или чрез СКК. Господата Хаустон-Бозуел и Барнс не могат да отправят искания до нас освен чрез СКК, което досега те не са направили. СКК, която единствено може да отправи подобни искания, не е предприела нищо досега. Ние очакваме съюзниците да бъдат по-точни." По-нататък Стайнов продължава: „Ако до полунощ на 25 август няма нареждане от външните министри на трите велики сили, предадено ни чрез СКК, изборите ще бъдат проведени както е предвидено. Всички тези ноти бяха изпратени директно до нас с копия до СКК, т.е. до русите. Щеше да бъде много по-добре и би се спестило време, ако нотите бяха изпратени директно до русите с копия до нас. От политическа гледна точка мненията на г-н Бърнс и г-н Бевин имат голямо значение. От юридическа гледна точка обаче има значение само това, което СКК решава за нас."[18]

Същата вечер от българска страна са предприети и някои действия, които са в противоречие със съществуващото до този момент становище изборите да се проведат на 26 август. Въпреки че то се застъпва в пресата и на 24 август сутринта, отложено е прочитането на адрес от Георги Димитров на митинг, насрочен за 7 часа следобед на 22 август, като вместо това реч произнася Вълко Червенков. Същия ден (или по-късно през нощта) софийският градски изборен комитет взема решение за отменяне на всички събрания, насрочени

[17] F. O. 371/48130.
[18] FRUS 1945, V. IV, 303-304.

за 23 и 24 август, като съобщението за това е публикувано във в. „Работническо дело“[19].

По предложение и настояване на Барнс, подкрепен от Бозуел, още сутринта на 23 август Крейн и Оксли поставят писмено пред Бирюзов искане за отлагане на изборите със следното съдържание: „Целта на устното изявление, направено пред Вас вчера вечерта от генерал Оксли и мен, бе да Ви информирам като председател на Съюзната контролна комисия, че правителствата на Съединените щати и Обединеното кралство желаят общите избори, насрочени за 26 август, да бъдат отложени, докато Съюзната контролна комисия се съгласи на такива коригиращи мерки, които да осигурят свободни избори в най-ранния възможен момент. В тази връзка аз искам да се позова на декларацията, направена вчера вечерта пред местните кореспонденти на чужди информационни агенции от българския министър на външните работи и вероизповеданията и комисар за изпълнение на примирието. Г-н Стайнов заяви, че ако трите съюзни държави решат да направят нещо относно изборите, все още има време. Той добави, че ако до полунощ на 25 август няма нареждане от външните министри на трите велики сили, предадено чрез Съюзната контролна комисия, изборите ще бъдат проведени на определената дата...“.[20]

Когато става дума за отлагането на изборите, в редица исторически изследвания обикновено се твърди, че изявлението на Стайнов е поводът, използван от западните представители за конкретното поставяне на този въпрос в Контролната комисия. Но и в английските, и в американските дипломатически документи, в които и Бозуел, и Оксли, и Барнс обясняват пред своите правителства кое ги е накарало да поискат отсрочване на изборите, обикновено се посочват две съображения: искането на Бирюзов за детайлна информация относно западните претенции; и изявлението на Стайнов, като акцентът е поставен върху първото, докато думите на българския външен министър са оценени като благоприятстващ фактор. В тази светлина може би не е лишено от основание допускането, че и без изявлението на Стайнов искането за отлагане на изборите е щяло да бъде връчено в Съюзната контролна комисия, но засега като че ли най-правилно е, когато се разглежда този момент от историята на това събитие, да се посочват и двете обстоятелства, взе-

[19] Работническо дело, бр. 287, 23 август, 1945.
[20] FRUS 1945, V. IV, p. 305.

ти предвид от представителите на Съединените щати и Англия в България и послужили като непосредствен повод за тяхната акция[21].

След като сутринта на 23 август става ясно каква е целта на западните представители в София, генерал Бирюзов насрочва заседание на Контролната комисия за същия ден в 8 и 30 ч. вечерта. С встъпителни думи при неговото откриване той като че ли развива една своя мисъл от предишния ден. Бирюзов обръща внимание на своите западни колеги на това, което според него е „... грешка в процедурата, възприета от западните представители по въпроса за изборите. Те са се обърнали директно към българското правителство... (става дума за нотите от 13, 20 и 21 август — б.а.). Едва вчера самата Контролна комисия е била сезирана. Тази процедура явно има ефект на дискредитиране на Съюзната контролна комисия и лесно може да се интерпретира като резултат на несъгласие между членовете на този орган"[22]. Много интересна е и забележката на Бирюзов, че ако трябва да бъде направено нещо във връзка с изборите от страна на комисията, би трябвало да се побърза, защото времето е ограничено.

Тъй като Крейн и Оксли отказват да се впуснат в дискусии по повдигнатия въпрос без политическите представители Барнс и Бозуел, те предлагат заседанието да бъде отложено за следващия ден. По настояване на Бирюзов Съюзната контролна комисия се събира отново в полунощ на 23/24 август. И сега той започва с думите, че западните представители са допуснали грешка, тъй като в България съществува Контролна комисия като официален орган, а те са се обърнали към правителството и Регентския съвет, действайки независимо от нея. Завършвайки този пасаж от изказването си, той предупреждава авторите на тези действия да избягват тяхното повторение в бъдеще[23].

В започналата след това дискусия от английска и американска страна се настоява за провеждане на конгреси на Земеделския съюз и Социалдемократическата партия според партийните устави; регистриране на Демократическата партия, ако е налице база за това; комунисти, социалдемократи, земеделци, звенари и демократи да решат поотделно дали да приемат общи или индивидуални избирателни листи; свобода на изказванията и събранията; свободен достъп до преса и радио за всичките пет партии; свободно и тайно гла-

[21] F. O. 371/48129-48132 и FRUS 1945, V. IV, 303-304.
[22] F. O. 371/48130.
[23] Ibidem.

суване; пълна свобода на всички ръководни земеделци и демократи, които в мемента се намират в затвора или под домашен арест, да участват в партийните дела[24].

Бирюзов и неговите помощници отказват да обсъждат сравнително подробните предложения на западните си колеги. От съветска страна е декларирано, че Съюзната контролна комисия ще се спре главно на въпроса демократичен ли е избирателният закон и по демократичен начин ли се провежда. Опитите на Крейн, Оксли, Барнс и Бозуел да наложат дебати по представените от тях предложения са неуспешни — събеседниците им ги окачествяват като странични, несвързани с дискусията. В края на краищата не се стига до взаимоприемливо решение и Бирюзов заявява, че след като западните съюзници са пренесли дискусията и на правителствено ниво, той трябва да консултира Москва[25]. „Напуснах заседанието с определено чувство, че от руска страна то бе чисто фиктивно, сценична постановка с цел да докаже по-късно, ако е необходимо, правотата на твърдението, че Съюзната контролна комисия внимателно е проучила гледищата на Съединените щати и Обединеното кралство и също така да се спечели време за провеждане без спънки на изборите. Моето твърдо убеждение е, че всички възможности на местна почва за промяна на политическата ситуация в България са изчерпани и по-нататъшни действия могат да бъдат предприети само на правителствено ниво между трите велики сили“ — завършва информацията си до Държавния департамент американският политически представител[26]. В тази оценка особено интересна е констатацията относно перспективата за отлагане на изборите, защото, както ще бъде показано по-долу, въпросът с отлагането е могъл да слезе от политическата сцена в този момент.

Какъв е по-нататъшният ход на събитията? Независимо от това, че Барнс, а също така и Бозуел изпращат своеобразен апел до своите правителства за отнасяне въпроса за българските избори директно до Москва, западните действия на софийска почва не получават подкрепа именно оттам, откъдето тя най-много е очаквана. За своя най-голяма изненада Барнс получавя телеграма от Вашингтон със съдържание, което едва ли е очаквал: „Департаментът няма да прави постъпки пред Москва, нито подкрепя вашите действия, когато сте искали генерал Крейн да изпрати съобщенията до председателя

[24] FRUS 1945, V. IV, p. 306.
[25] Ibidem, p. 307.
[26] Ibidem, p. 308.

на Съюзната контролна комисия... нито вашето собствено писмо до министъра на външните работи.

Инструктциите, съдържащи се в телеграма 249 от 11 август, ви оторизираха да информирате българското правителство за нашето отношение относно положението, съществуващо в България, но преди да предприеме по-нататъшни стъпки Департаментът трябваше да бъде консултиран. Възгледите, изразени в телеграма 260 от 18 август, не предвиждаха поставянето от наша страна на определено искане за отлагане на изборите и Департаментът е последователен в становището си, че формирането на представително демократично правителство е от естество да бъде предприето от българите и при отсъствието на съответни условия в примирието не е предмет на обсъждане в Съюзната контролна комисия"[27]. Въпросната телеграма не се нуждае от специален коментар, за да се покаже, че и Вашингтон не е смятал да се ангажира сериозно с българските избори и да търси тяхното отлагане на всяка цена.

Подобни възгледи, изразяващи несъгласие с действията на Бозуел и Оксли и нежелание въпросът да бъде отнесен директно до Москва, тъй като „нашето намерение, разбира се, не беше да поставяме каквото и да е подобно искане (отлагане на изборите — б.а.), когато ние и правителството на Съединените щати публикувахме предупреждението си", се срещат и във Форин офис[28]. Там продължават да считат, че българите трябва сами да решат дали да вземат предвид становището на Лондон, а като контрааргумент на изявлението на Стайнов от английска страна би могло да се посочи, че „русите досега категорично отричаха, че Контролната комисия е компетентна да се занимава с подобни въпроси. Да се дават каквито и да е наставления на българското правителство би било в диаметрално противоречие на провъзгласената от съветското правителство политика на въздържане от каквато и да е намеса в изборите"[29]. И сега във Форин офис се ръководят от схващането, че внимателният подход към българските избори, демонстриран в английската нота, без да бъде надхвърлян с други действия, има предимство, че не крие опасност от провал.

Вече е посочено, че заседанията на Съюзната контролна комисия от 23—24 август завършват без определено решение. Вечерта на 24 август обаче българското правителство информира Бирюзов, че

---

[27] Ibidem, 308-309.
[28] F. O. 371/48129.
[29] Ibidem.

в интерес на по-бързото сключване на мирен договор с България и предвид изразеното становище на Бърнс и Бевин то е готово да отложи изборите, насрочени за 26 август. На заседание на комисията същата вечер Бирюзов заявява, че ако представителите на Съединените щати и Англия в нея са съгласни, той е готов да препоръча на кабинета в София да отложи изборите[30]. Това решение е неочаквано дори за самите автори на акцията по отлагането — Барнс и Бозуел. Първият сам признава своя песимизъм относно развоя на събитията, а вторият, месец по-късно, когато прави ретроспекция на разглеждания епизод, пише в телеграма до Форин офис: „... Както знаете, никой не бе по-изненадан от нас, когато научихме, че русите се съгласиха да отложат изборите"[31].

Както се вижда от фактите около българските избори, това събитие е обект на внимателни действия от страна и на трите главни заинтересовани страни, (СССР, САЩ и Англия) действия, в които могат да се видят и тънко пресметнати ходове, и дипломатически уловки, т.е. почти всичко по-важно от традиционния арсенал на външната политика. Къде тогава може да се търси главната причина за отлагането на изборите? В светлината на изложеното дотук може уверено да се твърди, че изявлението на Стайнов не е причина за въпросното отлагане. В подкрепа на това твърдение могат да се посочат много факти и съображения, но в случая са достатъчни само следните.

Заместникът на Бирюзов, генерал Черепанов изрично подчертава в мемоарите си: „Що се отнася до изявлението на П. Стайнов, не то беше причина за правителствената акция."[32] А народният комисар В. Молотов по време на разговор с американския държавен секретар, проведен през месец септември 1945 г. в Лондон, напомня, че в случая с българските избори съветското правителство е задоволило желанията на Съединените щати и Великобритания[33]. Освен това да се предположи, че изявлението на Стайнов, предшестващо дискусиите в комисията, е ангажирало Бирюзов да се съобразява с него, би означавало да се стигне до абсурдното твърдение, че пред-

---

[30] FRUS 1945, V. IV, p. 309.

[31] F. O. 371/48130.

[32] Черепанов, А. В ония бурни години. С., 1981. с. 127. За отлагането на изборите виж Бирюзов, С. Советский солдат на Балканах. М., 1963. Th. Hammond. (ed.) The Anatomy of Communist Takeovers и по-специално работата на Macintosh, M. Stalin's Policies towards Eastern Europe 1939-1948. New York, 1975.

[33] FRUS 1945, V. II, 194-202.

ставител на победена страна, намираща се под режим на примирие, може да налага възгледите си на фактическия ръководител на Контролната комисия, натоварена да контролира изпълнението на същото това примирие. Колкото до натиска на западните сили, без да се отрича напълно неговото значение, в случая той не е бил нито толкова силен, нито толкова неотразим, че да постави съветското правителство в безизходица, да го остави без всякакви възможности за маневриране. До този момент Съветският съюз и преди, и по време на Потсдам парира подобни опити и нищо не би му попречило и в дадения момент да направи същото. Така че в основата си отговорът трябва да се търси в действията на съветската страна, в преценките на съветската дипломация, но тъй като информацията от нейните архиви е повече от оскъдна, следващите редове трябва да носят нюанса и на внимателното предположение.

В текста вече бяха изложени някои действия и оценки от съветска страна по отношение на изборния проблем, които дават възможност да бъде направен опит за оценка. Като допълнителна и важна информация интерес представлява разговорът на българския пълномощен министър в Москва Димитър Михалчев със заместника на народния комисар за външните работи Андрей Вишински от 4 ноември 1945 г. Помолен от Михалчев да коментира отлагането на изборите, Вишински изразява категоричното мнение, че това било напълно оправдана стъпка. На първо място българското правителство доказало недвусмислено своето желание да сътрудничи със съюзниците, избирателната система е усъвършенствана в посока на по-нататъшна демократизация, като освен това опозицията е получила право на собствен печат. При това положение американци и англичани повече нямат основание да говорят за отсъствие на демократизация в България[34]. Изложените от Вишински оценки крият в себе си възможността да бъдат възприети не само като илюстрация на положението след изборите, но и да хвърлят светлина върху това от какви съображения се ръководи съветската страна при тяхното отлагане. А може би най-вече показват как новата ситуация ще бъде използвана като отговор на американските обвинения и нападки срещу България. Ще бъде неправилно обаче да сведем случая само до нашата страна главно поради следното съображение. След като (нека пак да се позовем на ген. Черепанов) Съветският съюз носи специална отговорност за положението в България, то

[34] Советско-болгарские отношения 1944—1948 гг. М., 1969, с. 187.

критиката не само срещу нея, но и срещу останалите страни на Източна Европа от страна на западната пропаганда по същество е насочена срещу съветското правителство, носещо главната отговорност за този регион. В тази връзка трябва да се добави и още нещо. Политическото положение в Румъния също е обект на противоречие между трите главни сили от антихитлеристката коалиция, дори в края на август между Москва, Вашингтон и Лондон се разменят ноти, в които добрият дипломатически тон на места е нарушаван от изрази с по-рязко звучене. В такъв случай съвсем ясно е, че СССР ще трябва да намери ефикасен отговор, който аргументирано да покаже несъстоятелността на западните обвинения, както и да демонстрира желанието си да продължи сътрудничеството със съюзниците от войната. В тази връзка може би в Москва са сметнали, че неутрализирането на нападките чрез задоволяване на част от американските и английските искания е добра и ефикасна стъпка при положение че не се засягат сериозно позициите на народнодемократичните сили в България, както и интересите на Съветския съюз. Така че, без да се отрича изцяло връзката между епизода с отлагането на изборите и други конкретни политически ходове (приемането на български политически представител във Вашингтон), той трябва да бъде свързан предимно с желанието на Съветския съюз да покаже, че не налага съветски режим на страните, оформили покъсно социалистическата общност. А също така, че системата на народна демокрация предоставя пълна възможност за нормален политически живот.

Не трябва да се забравя и друго важно обстоятелство, а именно, че през септември е насрочена първата сесия на Съвета на външните министри. Би било погрешно да се твърди, че това събитие не оказва влияние върху ръководителите на съветската дипломация по отношение на парламентарните избори, насрочени първоначално за 26 август. Предлагайки на своите партньори още от пролетта на 1945 г. дипломатически да признаят съществуващите режими в България, Румъния и Унгария, Москва без съмнение прави отстъпка, която би трябвало да улесни постигането на тази цел. Разбира се, наложително е да се добави, че от противната страна се очаква адекватен отговор и непосредственото бъдеще ще покаже, че когато той липсва, в съветската столица няма да се поколебаят да се върнат по същество там, откъдето са тръгнали.

В събитията от 24—26 август има и друг момент, който заслужава внимание. Въпреки възможността съветските ръководители на Съюзната контролна комисия директно да поискат отлагане на изборите, те изчакват, или по-точно съзнателно предоставят инициа-

тивата на българското правителство. С това се подкрепя становището, че Комисията не се намесва в чисто български работи, аргумент, който до този момент, а и през целия период на съществуването на СКК се използва, когато трябва да се отхвърлят някои претенции на западните представители по повод на вътрешнополитическите събития в България. Отлагането на изборите се извършва, но по начин, който не би дал възможност на западните представители да се опитват да го използват като прецедент за намеса във вътрешните работи на България по други поводи. Трябва да се каже, че перспективата за подобно използване действително е отчетена във Форин офис и въпреки че на практика трудно може да се допусне западните съюзници да влияят активно върху българските вътрешни работи, то тя дава възможност да бъдат отправяни обвинения срещу съветските ръководители на СКК за нелоялно сътрудничество, когато последните в бъдеще откажат да дискутират въпроси от вътрешнополитически характер. Вероятно това е причината Вишински да заяви на 29 август като отговор на английската нота, че съветското правителство не споделя изложените в нея констатации, и то след като изборите са вече отложени[35].

За да се приключи епизодът с изборите, трябва да се каже още нещо за нотата на Форин офис, тъй като американският политически представител Барнс подценява нейното значение, докато от английска страна, особено в споровете с американците, са склонни да го надценяват[36]. На първо място липсата на официално изявление на английското правителство, солидарно по дух с американските действия, би могла да бъде използвана (някои факти, изложени в текста показват, че такава тенденция съществува) за противопоставяне на двете западни дипломации, без да се стига до отлагане на изборите и едва ли съветското правителство би изпуснало такъв удобен случай. Впрочем външен израз на подобен начин на мислене е фактът, че дори след двете американски ноти линията за провеждане на насрочените за 26 август избори не претърпява изменение, а повратът настъпва едва след връчването на английската нота. Така че, погледнато от този ъгъл, истината е повече на страната на англичаните.

В събитията около парламентарните избори, насрочени за 26 август и впоследствие прехвърлени на 18 ноември има много инте-

---

[35] F. O. 371/48131.

[36] FRUS 1945, V. IV, p. 302; F. O. 371/48129.

ресни моменти и драматични обрати. Но имайки предвид редица фактори от отношенията между трите големи държави (наближаващата първа сесия на Съвета на външните министри, демонстрираната още през май 1945 г. готовност от страна на Държавния департамент да приеме български политически представител, необходимостта от разрешаване на свобода за действие на опозицията, за да се избегнат обвиненията в недемократичност на политическия режим в България), съветските ръководители се съгласяват изборите да бъдат отложени.

Когато научават за отлагането на изборите англичаните не изпадат в еуфория от това събитие. Въпреки че във Форин офис не пропускат да отбележат постигането на известен успех, тъй като обсъждането и решаването на въпроси от вътрешнополитически характер в Контролната комисия е оценено като благоприятен прецедент, там ясно съзнават, че България е само малък епизод в голямата борба на интереси. В английското външно министерство биха желали тази борба да доведе до по-успешни резултати, още повече че постигнатото до този момент не би могло да се смята за напълно удовлетворително. Затова на 24 август 1945 г. Бевин изпраща до държавния секретар меморандум, в който са изложени вижданията на британската дипломация по много въпроси от отношенията между СССР, Англия и САЩ, останали все още неизяснени от политиците на трите страни.

На първо място английският външен министър предлага спорните въпроси от политически и икономически характер в Австрия, Чехословакия, Югославия, България, Румъния и Унгария да се решават в контекста на възприемането на този регион като едно цяло, а не според досегашната практика всеки проблем да бъде решаван сам за себе си без връзка с останалите. Такъв цялостен подход обаче предполага изясняването на въпроса за оставането или не на страните от Източна Европа завинаги в съветската сфера на влияние, като в зависимост от получения отговор ще се определят целите, които трябва да бъдат постигнати, както и пътищата, и начините за тяхното осъществяване. Стигнали до единомислие по отношение на претенциите си към Източна Европа, Вашингтон и Лондон трябва да започнат преговори с Москва за уточняване на бъдещата политика на трите държави към региона, обект на внимание в меморандума. Впрочем на координираността, на съгласуваността между САЩ и Англия Бевин отделя специално внимание, предупреждавайки, че липсата на координация при боравенето с този много важен, но същевременно и много деликатен проблем ще попречи на двете правителства да постигнат възможно най-добрите резултати от

своята дейност. Пресен пример в това отношение била Потсдамската конференция, където отсъствието на цялостно изработен план довело до провал на някои американски и английски инициативи, тъй като „русите издигнаха контраобвинения относно условията в други сфери“[37]. Тази фраза от меморандума на Бевин до неговия американски колега е удобна отправна точка за едно по-задълбочено вникване в идеите на английския външен министър, тъй като зад изведените на преден план проблеми на региона, намиращ се под съветско влияние, могат да се доловят далеч по-широкомащабни намерения за защита на жизнените интереси на Британската империя. В Лондон ясно съзнават, че в действията си по отношение на Румъния и България англичани и американци в една или друга степен отправят предизвикателство към доминиращите позиции на Съветския съюз в двете балкански държави — курс, който изисква най-грижлива ориентация[38]. Подобна предпазливост е напълно основателна. До този момент, както показва практиката в отношенията между трите велики сили, ответната съветска реакция на претенции по отношение на София и Букурещ обикновено е насочена натам, където преобладаващи са английските интереси. В тази връзка не е лишено от логика предположението, че една по-активна и настъпателна англо-американска политика към България и Румъния ще има още по-дълбоки и сериозни последици за британските позиции в Гърция. Дори и сама по себе си подобна перспектива е достатъчен повод за безпокойство, но с нея далеч не се изчерпват опасенията на английското правителство относно бъдещето на британското влияние и присъствие и в други райони на света, още повече че обменът на мнения по някои проблеми между съюзниците прави тези опасения нелишени от основание. Достатъчно е да бъдат припомнени исканията на Сталин и В. Молотов по време на Потсдамската конференция за корекция на съветско-турската граница, настояването за промяна на режима за преминаване през черноморските проливи и особено претенцията за изграждане на съветски военни бази в тях, демонстрираното желание на Съветския съюз да участва в опеката върху някои от бившите италиански колонии в Африка. Като се прибави и ситуацията в Иран, става разбираема тревогата на английските ръководители от евентуална съветска експанзия, макар че ако и да се говори за това в меморан-

[37] FRUS 1945, V. II, p. 102.
[38] Ibidem, p. 103.

дума от 24 август, страховете едва ли са породени единствено само от нея[39].

Не може да се отрече, че в стремежа да запазят своите позиции англичаните подхождат твърде гъвкаво и предлагат на Държавния департамент една, ако не оригинална, то притежаваща немалко достойнства схема. Това в най-голяма степен се отнася, наред с предложението за разглеждане на Източна Европа като едно цяло и координирането на действията на двете западни дипломации, до идеята за дискусия със Съветския съюз по спорните въпроси в тази част на Стария континент.

Да се смята, че Англия и Съединените щати ще започнат действия за елиминиране на влиянието на Съветския съюз в очертания регион, би било най-малкото наивно, защото, ако оставим настрана всички други факти, показващи липсата на сериозни намерения в това отношение, в меморандума на Бевин има редове, в които прозира твърде ясно готовността за компромис. Начинът, по който англичаните се готвят да пазят интересите си, трябва да се търси другаде. Ясно е, че в едни бъдещи разговори със съветското правителство по отношение на Югоизточна Европа и Дунавския басейн то едва ли ще възприеме пасивно поведение и ще се съгласи да се дискутират само въпросите, засягащи сферата, в която съветските интереси са преобладаващи. Съвсем вероятно е да отправи претенции към други страни и райони, които са от жизненоважно значение за Англия и Съединените щати, и в края на краищата да се стигне до приемливо, но за разлика от октомври 1944 г. ангажиращо в еднаква степен и трите велики сили решение, ценно още повече с това, че става дума не за отделни страни, а за значителни по площ географски пространства[40].

---

[39] B u l l o c k, A. Ernest Bevin. Foreign secretary 1945-1951 — London 1983. В тази добре написана книга има обширна информация за глобалните цели на британската дипломация в следвоенния период, а също така и за условията, при които се правят опитите за постигането на тези цели.

[40] B u l l o c k, A. Op. cit., p. 112; p. 116; p. 157. Авторът обръща внимание и на друга страна или по-скоро последица от дейността на английския външен министър: „Бевин не успя да осъществи своите първоначални цели да осигури съгласувано решение както с русите, така и с американците, но не се отказа от нищо и защитаваше енергично интересите не само на своята собствена страна, но и на останалата част от Европа, която не бе окупирана от русите. По времето, когато трябваше да признае неуспеха и изтощаването на британските ресурси през 1947 г., той можа да отстъпи на своята втора политическа линия — партньорството със Съединените щати и Западна Европа. На това партньорство неговата позиция между 1945 и 1947 г. даде време да се развие." Ibidem, p. 118.

Подобни предположения за начина на мислене в английското външно министерство могат да бъдат подкрепени с факти от кореспонденцията между Форин офис и Държавния департамент с малко по-късна дата. В нея някои внушения, намерили място в меморандума от 24 август, са доразвити и представени в по-директна форма. В началото на октомври Бевин запознава американския държавен секретар със съдържанието на писмото, изпратено му от министър-председателя на Южна Африка Кристиан Смътс, и дава висока оценка на идеите на южноафриканския правителствен лидер. А според Смътс бъдещето на света, в който британските имперски интереси ще бъдат запазени най-добре, би трябвало да изглежда така: „Надявам се, че ние твърдо ще се противопоставим на нейните (вместо Съветски съюз в текста на писмото е употребено названието Русия — б.а.) претенции за попечителство в Африка и че Съединените щати ще разберат опасността от тази инфилтрация в други континенти в допълнение към това, на което тя вече фактически е владетелка. Русия има своето възнаграждение за огромните си усилия в Европа. Защо Британската общност да няма своето за огромните си усилия в Африка, Средиземно море и другаде. Ние сме готови също така да признаем на Съединените щати свобода на действие чрез стратегическите бази в Пацифика. Те трябва лоялно да ни подкрепят в нашите жизненоважни африкански интереси."[41] А месец и половина по-късно след цитирания документ американският посланик Уинант, информирайки своя шеф за проведен разговор с Бевин, изрично подчертава: „Бевин иска да изгради три зони, за които да приемем традицията на „докрината Монро" с добросъседска политика и в които малките държави ще упражняват самоуправление."[42] Осъществяването на целите, очертани в горните пасажи, естествено би било най-добрият вариант, нещо като реализиране на програмата-максимум за защита на глобалните британски интереси. Но дори и в случай на осъществяване на идеята за предварително съгласуване между английските и американските планове, до единодействие — дори само по отношение на балканските проблеми, изгодата за Лондон би била по-голяма, отколкото ако съществуващата до този момент известна некоординираност между двете западни дипломации продължеше и за в бъдеще. Втората половина на 1945 г. обаче ще донесе немалко разочарования на англичаните, тъй като липсата на единодействие, и то не по тяхна вина, ще се

[41] FRUS 1945, V. II, p. 566.
[42] Ibidem, p. 585.

очертае още по-ясно. И поредното доказателство за това ще се появи дни след меморандума от 24 август, независимо от факта, че в кампанията по отлагането на изборите съществува известен, макар и непълен синхрон в действията на двете дипломатически ведомства.

В края на август Държавният департамент уведомява кабинета в София за готовността си да приеме български политически представител във Вашингтон[43]. Този факт, наред с раздразнението, което предизвиква във Форин офис, е оценен като неносещ никаква изгода. Нещо повече, той би затруднил значително опитите за осъждане на съществуващия политически режим и би обезкуражил онези сили в страната, които са повярвали в съществуването на последователна англо-американска политика. На посланика в американската столица е наредено да се опита да „разсее самодоволството относно положението в България и Румъния, което изглежда цари в Държавния департамент след нашия успех в София", както и да напомни за нуждата от съгласувана политика по отношение на България[44]. А в черновата на телеграмата, с която Халифакс получава горните инструкции, е намерил място един твърде интересен пасаж, даващ допълнителна информация за настроенията, които поражда американската акция от края на август. „Ако това не се промени, ще бъде невъзможно да продължаваме нашите собствени опити за осигуряване на съгласувана дейност и сигурно ще трябва да обмислим дали няма да е по-добре да постигнем едно чисто двустранно споразумение с русите относно нашите съответни интереси, без да ни е грижа за това, че американците могат да се засегнат".[45]

Разбира се, за момента действия в този смисъл не се предприемат, дори горният пасаж не е включен в официалния текст на депешата, но нейният тон и без това е твърде остър и категоричен.

В София Бозуел също отправя упрек към Барнс, че неговото правителство е отишло твърде далеч, като е дало такъв голям кредит на българите.

И едва ли би могло да се намери по-невероятно обяснение от това, което американският политически представител дава в отговор — той е предложил на своето правителство да предприеме тези действия, тъй като е изпитвал опасения, че раздразнени от отлагането на изборите в последния момент, комунистите биха могли да

---

[43] FRUS 1945, V. IV, p. 313.
[44] F. O. 371/48129.
[45] Ibidem.

заграбят цялата власт в свои ръце[46]. Дали Барнс действително е мислил така, или просто е дал първото дошло му на ум обяснение, е трудно да се каже. Във всеки случай по-убедително звучи оценката, която във Форин офис правят на тази реплика — преврат от страна на компартията е малко вероятен, след като тя в действителност държи властта в свои ръце[47].

Съобразно с получените инструкции, представител на английското посолство в американската столица се среща на 5 септември с държавния подсекретар Дийн Ачесън, пред който поставя съответните въпроси. Ачесън с готовност се съгласява, че е от първостепенна важност двете правителства да вървят заедно при решаването на балканските въпроси[48]. Не след дълго обаче действителността отново донася опровержение на демонстрираната готовност.

В настойчивостта за провеждането на координирана англо-американска политика по отношение на България и Румъния англичаните не оставят без внимание и евентуални бъдещи ходове на съветската дипломация, свързани с отлагането на изборите. Не се изключва възможността от предприемане на антибританска пропагандна кампания, насочена към дискредитирането на провежданата от Лондон политика по отношение на Гърция. Допуска се и вероятността отлагането, което дава основание за отхвърляне възраженията срещу съществуващите политически порядки в страната, да бъде използвано по време на първата сесия на Съвета на външните министри в смисъл: „ако имаме договор с Италия, защо да нямаме договор с България".[49] В тази връзка се обсъждат и някои аргументи, които биха могли да бъдат използвани срещу предполагаемото съветско становище. Някои от отговорните чиновници във Форин офис са на мнение, че такива биха могли да бъдат самите потсдамски договорености, други препоръчват твърдост до степен на изготвяне на мирен договор с Италия без съгласието на Съветския съюз[50]. Разбира се, последното мнение не трябва да се абсолютизира. То никога не се поставя сериозно на преден план в английската политика и е отбелязано по-скоро като един от няколкото варианта, които обикновено се разработват в подобни случаи.

---

[46] F. O. 371/48130.
[47] Ibidem.
[48] Ibidem.
[49] Ibidem.
[50] Ibidem.

През септември в Лондон се свиква първата сесия на Съвета на външните министри за изготвяне на мирните договори с Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия[51]. Зад привидно обикновеното изреждане на тези имена се крие едно важно обстоятелство — през този период в Италия преобладаващо влияние имат американци и англичани, докато в България, Румъния и Унгария в подобна позиция е Съветският съюз[52]. Ясно е, че при такова разположение на силите както съветската, така и англо-американската дипломация могат да приложат реципрочни мерки в случай че са застрашени както техните интереси, така и интересите на страните, които разчитат на тяхната подкрепа. В случая имат право някои автори, които пишат: „До пролетта на 1947 година винаги имаше достатъчно пространство за маневриране и постигане на компромис като размяна на италианския за балканските договори"[53]. Въпреки че в случая се има предвид много по-широкият спектър на отношения между Изтока и Запада (деление, все по-ясно очертаващо се по това време), написаното е добра илюстрация и за конкретните ходове около изготвянето на документите, слагащи де юре край на състоянието на война между петте страни и съюзниците от антихитлеристката коалиция.

Първата сесия на Съвета преминава в твърде напрегната атмосфера. Сериозни разногласия възникват по въпросите за италоюгославската граница, бившите италиански колонии в Африка, мирните договори с балканските страни, някои процедурни въпроси и пр.

На 12 септември съветската делегация връчва проект, в който се предлага за основа на мирния договор с България да бъде взето съглашението за примирие, като 7 члена от него, с нужните поправки, бъдат прехвърлени от единия в другия текст[54]. Съответни предложения са направени и за Румъния, Унгария и Финландия, като за първите две страни те са близки до българските. Това предизвиква безпокойство сред някои сътрудници на американската делегация, пристигнали в Лондон, за да работят съвместно с екипа на държав-

---

[51] За сесията на външните министри в Лондон виж FRUS 1945, V. II и английския документален сборник Documents on British policy overseas. ed. Roger Bullen and M. Pelly. S. I, v. II, Conferences and Conversations 1945; London, Washington and Moscow, 1985.

[52] Documents on British Policy overseas, Ser. I, V. II, анекс I към документ № 36.

[53] B u l l o c k, A. Op. cit., p. 423.

[54] FRUS 1945, V. II, p. 148.

ния секретар. Това са политическите представители в България и Румъния М. Барнс и Бъртън Бери и секретарят на американската мисия в Унгария Лесли Скуайър. Тримата, заедно с политическия съветник на делегацията Кавендиш Кенън, подготвят меморандум до шефа на американската дипломация, за да го запознаят с опасностите, които са скрити в съветския проект, и да подчертаят необходимостта от неговото отхвърляне. За да се долови насоката на мислене на дипломатите, е достатъчно да бъде цитирана само една фраза от въпросния документ. „Приемането на каквото и да е в този дух би имало за ефект затвърждаването на съществуващото положение, по силата на което тези страни са под действителна съветска доминация, и би означавало изоставянето на възможността за установяване на демократични правителства в тях.“[55]

Сътрудниците на държавния секретар продължават да работят на същата плоскост и когато изготвят конкретните американски предложения за отделните договори с България, Румъния и Унгария (в основата си еднакви за трите страни), които след някои поправки и допълнения в текстовете са връчени на 19 септември в Съвета на външните министри[56]. В документа за България още в самото начало е подчертано (подобна уговорка се прави и в случая с Румъния), че американската страна няма да преговаря по българския мирен договор, докато в страната не бъде формирано правителство, представляващо всички демократични кръгове[57]. А в деветте раздела, които следват този своеобразен преамбюл, може да се проследи тенденцията към по-осезаемо присъствие на Съединените щати както при прилагането на мирния договор, така и в политическия, икономическия и културния живот на България. По-специален интерес, и то не само от тази гледна точка представлява първата клауза от проекта, в която се предвижда между другото България да получи специално свободно пристанище на Егейско море и транспортни улеснения за българската търговия през Солун, Кавала и Дедеагач. По-късно във Форин офис ще нарекат тази идея „идиотска“. Тя не получава одобрението и на съветското правителство[58]. Остава, разбира се , открит въпросът доколко и самите американци са били склонни да се ангажират сериозно с нейната реализация.

---

[55] Ibidem, p. 183.
[56] Ibidem, p. 263.
[57] Ibidem, p. 263.
[58] F. O. 371/58581.

Меморандум с предварителен коментар върху съветските предложения прави и английската делегация, но в него липсва категоричната уговорка, направена от американците в тяхната версия от 19 септември. Нещо повече, от английска страна е заявено, че съветският проект може да бъде взет за основа при изготвянето на някои части от мирния договор за България[59]. Англичаните обръщат значително внимание върху редица икономически и политически клаузи, които трябва да намерят място в документа. При тяхното тълкуване те се приближават до американската интерпретация на тази постановка.

Главните противоречия между Съветския съюз, от една страна, и Съединените щати и Англия, от друга, във връзка с балканските държави възникват по въпроса за дипломатическото признаване на Румъния и България. В. Молотов и Бърнс му отделят значително внимание както по време на своите двустранни срещи, така и на редовните заседания на Съвета. Съветският дипломат не остава безучастен пред опитите на американския държавен секретар да обвърже мирните договори с дипломатическото признаване на двете страни. Той не оставя никакво съмнение, че ако Съединените щати не подпишат договорите за мир с тях, Съветският съюз ще приложи същия подход към съответния документ за Италия[60]. Молотов показва остро недоволство от поведението на Вашингтон и обвинява Бърнс, че политиката на Рузвелт за сътрудничество със Съветския съюз е изоставена и сегашната американска администрация всячески оказва подкрепа на английската политика към Гърция, докато в същото време провежда обструкционистична политика по въпроса за дипломатическото признаване на правителствата в двете балкански страни[61].

Много интересна и по всичко изглежда съвсем немаловажна за хода на работата на Съвета е срещата между Молотов и Бърнс на 20 септември. Съветският външен министър дава израз на оформилото се у него впечатление, че САЩ се стремят да се противопоставят на Съветския съюз по всякакъв начин и че бележката, съдържаща се в представения меморандум по договора с Румъния, е директно предизвикателство, на което той ще бъде принуден да отговори. Бърнс отрича съзнателното търсене на предизвикателство и уверява събеседника си, че с тези редове американската админи-

---

[59] FRUS 1945, V. II, 221-222.
[60] Ibidem, p. 243.
[61] Ibidem, 246-247.

страция иска да покаже, че участието на нейни представители в изработването на договора с Румъния не трябва да се преценява като готовност за признаване на съществуващото в момента правителство в Букурещ. Обръщайки внимание, че в писмен вид съдържанието на въпросния текст се възприема в много по-различна светлина от това, което държавният секретар има предвид, Молотов, за разлика от предишните беседи, не засяга признаването на България и Румъния. Той предлага държавният секретар да оттегли бележката си и да се ограничи с устно изявление, че американското участие в изготвянето на договора не трябва да се схваща като признаване. Това предложение е твърде близко по дух до позициите на трите държави от финалния етап на Потсдамската конференция и по същество само премахва прекалено твърдия тон на документа от 19 септември, без да накърнява с нищо нежеланието на Вашингтон да признае двете балкански правителства. Бърнс обаче лаконично (така е записано в протокола на срещата) отказва и разговорът завършва твърде хладно. И двете страни не изключват възможността за предприемане на реципрочни мерки от порядъка „на отговора с отговор".[62]

Както е видно, България остава малко настрана в дискусиите, като разговорите се въртят главно около нейната северна съседка. По всяка вероятност една от причините за това е обстоятелството, че споровете около демократичността на режима в тази страна започват още през март 1945 г., когато със съветска намеса на власт идва правителството на Петру Гроза. Казано в малко по-друг аспект, по мнението на американската страна Румъния е особено красноречив пример за явно нарушение на Ялтенската декларация. Не трябва да се забравя и това, че две седмици преди началото на Лондонската сесия на външните министри насрочените за 26 август избори са отложени и кабинетът в София е предприел мерки за известна демократизация на политическия живот в страната в съответствие с някои искания на опозицията и нотите на Вашингтон и Лондон. При това положение България сравнително по-трудно би могла да бъде използвана като илюстрация за недемократични порядки. Не трябва да се изключва и вероятността за един диференциран подход на Вашингтон и Лондон към София и Букурещ, но обвиненията, отправяни срещу Румъния, се отнасят в същата степен и за България.

[62] Ibidem, 267-269.

Разногласията между двамата външни министри за характера на правителствата на България и Румъния продължават и по време на работата на Съвета. На следобедното заседание на 21 септември Бевин и френският външен министър Бидо се солидаризират напълно с оценките на американския държавен секретар[63]. В добавка Бевин предлага съставът на румънското правителство, начинът на идването му на власт и провеждането на свободни и неопорочени избори да бъде обект на консултации в Съвета. За целта в Румъния трябва да бъде изпратена комисия, натоварена със задължението да проучи проблемите на място и да направи препоръки пред министрите[64]. Вариант на това предложение прави и Бидо. В. Молотов е категоричен, когато отговаря, че в Румъния има Съюзна контролна комисия и отиването по-нататък чрез създаването на нова форма на контрол ще означава да се влезе в противоречие с Ялтенската декларация. Силите победителки трябва да ограничават, а не да увеличават намесата си в страната.[65] Размяната на тези постановки и контрапостановки, станали като че ли традиционни след неколкомесечна употреба, ако не друго, поне доказват колко несъвършен документ е самата Ялтенска декларация. И най-вече по колко неангажиращ начин се прилага тя от западните съюзници на СССР в подкрепа на прокламираните от тях основни политически принципи, които трябва да намерят място в обществения живот на освободените от хитлеризма страни в Източна Европа. Такъв подход на непрекъснати повторения, без да се вземат някои по-сериозни мерки за достигането на действително положителен резултат може да се използва за всичко друго, само не и за постигане на провъзгласените цели. Напрегнатата атмосфера по време на работата на Съвета не дава основание подобно мнение да бъде коригирано, още повече че бъдещето ще предостави изобилен материал в негова подкрепа.

Реакцията на В. Молотов срещу повишения интерес към политическия живот в двете балкански страни, освен в отрицателното отношение към идеята на Бевин и Бидо, намира израз и в цялостната оценка, която съветският външен министър прави на становищата и поведението на своите колеги[66]. Оценка, за която в никакъв случай не може да се каже, че е израз на удовлетворение. Зад неприкритото недоволство на Молотов се долавят и бъдещите действия на съвет-

---

[63] Ibidem, 300-307.
[64] Ibidem.
[65] Ibidem.
[66] Ibidem, 306-307.

ската страна, които едва ли биха носили белега на толерантност, на желание за взаимен компромис при положение, че Москва оценява почти като враждебен начинът на действие на останалите участници в дискусиите по изготвяне на мирните договори с България и Румъния. За промяна на настроението у Молотов не допринася и обстоятелството, че партньорите му се съгласяват с внесеното на 12 септември предложение съглашенията за примирие с България, Румъния и Унгария да бъдат взети за основа при изработването на мирните договори с тези страни.

За да се долови още по-ясно напрегнатостта в работата на външните министри по време на Лондонската сесия, към очертаните противоречия трябва да се добавят и разногласията (в глобален мащаб далеч по-важни), свързани с бъдещето на бившите италиански колонии в Африка и граничната област Венеция—Джулия с град Триест. Въпреки обстоятелството, че всяка една от западните делегации има свои планове по тези проблеми, с единодушно отрицание са посрещнати както предложението на Съветския съюз за предаване на въпросната област на Югославия, така и искането за получаване на някои от колониите, отнети от Италия, в качеството на подопечни територии[67].

На 22 септември съветската делегация предлага връщане към процедурата, одобрена в Потсдам, т.е. в работата по балканските договори да участват само страните, подписали съглашението за примирие от октомври 1944 г., а под него, както е известно, няма френски подпис[68]. До този момент Франция има това право благодарение на обстоятелството, че Съветският съюз с цел да улесни началото на работата на Съвета на 11 септември не възразява срещу идеята на Бърнс и Бевин за френско участие, независимо че такава постановка не съответства на съществуващата договореност[69]. Предложението от 22 септември е посрещнато отрицателно и от американска, и от английска страна, като в един момент шефът на Форин офис прибягва до твърде остри реплики, когато спори с В. Молотов за моралната страна на съветското искане[70]. И действително, погледнато именно от тази страна, предложението на съветския външен министър може би не е най-доброто и изискано решение. Въпросът е отнесен до главите на трите правителства и въпре-

---

[67] B u l l o c k, A. Op. cit., 129-130.
[68] Documents on British Policy overseas. S. I, V. II, doc. No 97.
[69] Ibidem, doc. No 38.
[70] B u l l o c k, A. Op. cit., p. 134.

ки настояването на Труман и Атли, Сталин е категоричен, че становището на съветската делегация е правилно и Съветът трябва да преустрои своята дейност на основата на стриктно спазване на Потсдамските решения[71]. Западните делегации не променят позицията си и така един сравнително маловажен въпрос се превръща в непреодолимо препятствие за по-нататъшната работа на Съвета. Съвсем ясно е, че зад изведеното на преден план участие или неучастие на Франция стоят противоречията между преговарящите по широкия кръг от техните интереси, като не всички от тях допринасят в еднаква степен за формирането на предложението, което съветският външен министър прави на 22 септември. Истина е, че В. Молотов проявява значителна активност при обсъждането на проблема за италианските колонии, като дори поставя директно въпроса за британския монопол в Средиземноморието в разговорите си с Бърнс и с Бевин[72]. Но при традиционния интерес, с който Англия следи събитията в този район на света и най-вече при нежеланието на Съединените щати, демонстрирано в Потсдам и в Лондон да отговори положително на стремежите на Москва по отношение на Триполитания, малко вероятно би било Съветският съюз да настоява за удовлетворяване на тези искания до степен, която би ги превърнала в пречка за по-нататъшната работа на Съвета на външните министри[73]. От друга страна, някои реплики на Молотов навеждат на мисълта, че след отглагането на изборите в България и първоначалното съгласие за едно по-широко участие на Франция в работата на Съвета, при съобразяване с политиката на Съединените щати и Англия вътре в Италия и ясно изразеното нежелание да участва в решаването на редица проблеми от вътрешнополитическия живот в Гърция, съветската дипломация се чувства в правото си да настоява за известна реципрочност по отношение на интересите ѝ в двете балкански страни. Още повече че със споразуменията за примирие Лондон и Вашингтон на практика вече са признали приоритета на Съветския съюз в тях.

В този смисъл поведението на Бърнс от 20 септември и опитите на Бевин, подкрепен от Бидо, за формирането на комисия в Румъния са преценени като отиващи твърде далеч и накърняващи този приоритет. Това изиграва значителна роля при изготвянето на отго-

---

[71] FRUS 1945, V. II, p. 379.

[72] Ibidem, p. 165; A. B u l l o c k. Op. cit., p. 132, 135; виж и предговора към Documents on British Policy overseas. S. I, V. II.

[73] Предговор към Documents on British Policy overseas. S. I, V. II.

вора, намерил израз в предложението на съветската страна от 22 септември. От нея не е оставено без внимание и обстоятелството, че в Съвета по същество се създава обединен фронт срещу Съветския съюз и накрая не бива да се изключва напълно възможността за осъществяването на известна неудовлетвореност у В. Молотов от дискусиите за италианските колонии и Триест[74].

По-нататъшната работа на Съвета, която по отношение на Румъния и България се свежда до обсъждането на процедурния въпрос (за или против участието на Франция) протича в сложна обстановка, тъй като нито Молотов, нито Бърнс са склонни към отстъпки. Нещо повече, на 29 септември американският държавен секретар говори за свикване на мирна конференция, като начинът за изготвяне на мирните договори, така както е видян от него, влиза в противоречие с решенията в Потсдам[75]. Молотов, посочвайки несъобразностите в американската идея, я приема по принцип, но поставя като главно условие за нейната реализация признаването на правителствата в България и Румъния[76]. В споровете, породени от тази размяна на мнения, и двете страни прибягват до известните вече аргументи. Но след 20 септември Молотов не е склонен да се задоволи с нищо по-малко от дипломатическо признаване и въпреки направения малък компромис от Бърнс, когато говори само за някои промени в правителствата, които биха могли да убедят света в тяхната представителност, до съгласие не се стига[77].

За намиране на изход от създалото се положение не допринасят и разговорите между съветския външен министър и ръководителя на Форин офис. Позицията на Бевин е почти идентична с тази на американския държавен секретар, когато предлага да се извърши реорганизация на кабинета на К. Георгиев, но без балканските проблеми да се извеждат на най-преден план. Повече място на срещите между двамата министри заемат средиземноморските проблеми[78]. Бевин категорично изразява нежеланието да види съветско присъствие в този район на света, свързано с получаването на подопечна територия от състава на бившите владения на Италия в Африка. По време на едно от заседанията на Съвета той, ако се опрем на мемоарите на Бърнс, излага известната от предходните страници поста-

[74] Ibidem.
[75] FRUS 1945. V. II, p. 447.
[76] Ibidem, 487-489.
[77] Ibidem, p. 489.
[78] B u l l o c k, A. Op. cit., p. 134.

новка, че Британия признава съветските интереси в Европа, като в замяна Съветският съюз трябва да признае подобна заинтересованост на англичаните в Средиземно море[79].

На 2 октомври, в резултат на натрупаните противоречия, работата на външните министри е преустановена. Разгледани в по-обобщен план, действията и на трите главни страни в Съвета носят белезите на демонстриране на сила, на неотстъпчивост по въпроси, по които не е трудно да се стигне до компромис, на желание да се разширят собствени позиции в ущърб на партньора, а в някои моменти ходовете на участниците в играта се отличават и с известна несръчност. Няма да е пресилено ако се каже, че подобни демонстрации на твърдост поне в дадения момент са по-типични за дипломацията на западните държави и главно на Съединените щати, тъй като ако Москва е склонна да признае значителни интереси на Вашингтон и Лондон, то последните отказват да дадат каквото и да е удовлетворение на нейните претенции.

Изострянето на отношенията между Съветския съюз и Съединените щати, очертало се след Лондонската сесия на външните министри, не трае дълго. Изглежда, американците са почувствали, че са отишли твърде далеч, тъй като още на 12 октомври президентът Труман изпраща писмо до ръководителя на съветската държава. Желанието за решаване на спорните въпроси при взаимни отстъпки — това е същността на посланието до Сталин. Положени са усилия да бъде убедено съветското правителство, че политиката към Румъния и България не е продиктувана от враждебни намерения към Съветския съюз[80]. Писмото на Труман е предадено от американския посланик Хариман, който отива специално в Гагра (курортно място в Грузия), където Сталин е на почивка в момента. Двамата обсъждат спорните пунктове в отношенията между двете държави, които в най-общ вид могат да се сведат до два: положението в Япония и процедурния въпрос (изготвяне на мирните договори, свикване на мирна конференция, участници в изготвянето на договорите и пр.). Постигната е известна съгласуваност като Сталин подчертава, че тези два въпроса са взаимообвързани и така към европейските проблеми се изправя и друг, отнасящ се до твърде отдалечения от Стария континент далекоизточен регион[81].

---

[79] B y r n e s, J. Speaking frankly. New York, 1947, p. 95.
[80] FRUS 1945, V. II, p. 562.
[81] Ibidem, p. 575.

Запознат със съдържанието на писмото до съветския ръководител, Бевин не изразява особен ентусиазъм и задоволство. Без да възразява срещу неговото изпращане, той не крие становището си, че предприетата американска акция е грешка. Но тъй като така или иначе тя вече е започнала, Бевин внушава идеята да не се предприема пътуване до черноморското крайбрежие, а да се изчака връщането на Сталин в Москва. Английският външен министър държи освен това да подчертае, че неговото правителство не се чувства обвързано с писмото на президента и неговото съдържание[82].

По същото време служители от Форин офис, занимаващи се с руските проблеми поддържат пред американския шарже д'афер в Лондон Галман мнението, че трудностите в Съвета на министрите не са предизвикали изменение в политиката на Съветския съюз по отношение на западните държави. Пред американския дипломат е подчертано, че Съветският съюз укрепва своята сфера на влияние и Англия не би могла да направи нищо друго, освен да окуражава умерените и центристки партии в Източна Европа. Англичаните не изключват пред своя събеседник възможността към очертаващото се разцепление в центъра на Стария континент Съветският съюз да постави въпроса и за разделянето на Иран с Техеран, оставащ в съветската сфера[83]. Споменаването на „сфери на влияние" пред Галман по всяка вероятност не е случайно, като се има предвид, че американската администрация още от времето на Рузвелт и държавния секретар Хъл, ако не винаги на практика, то поне на теория постоянно се е обявявала против този принцип. Също така не е случайно, че от английска страна говорят и за перспективата Съветският съюз да разшири позициите си в такъв важен стратегически район като Близкия изток. Ако към горната размяна на мнения между дипломатите на двете атлантически държави се добави и казаното от Кристофър Уорнър, от Северния департамент към британското външно министерство, пред американския посланик Уинант за нуждата от „продължаването на спокоен, но твърд натиск" по отношение на Източна Европа, който може да породи у Съветския съюз желание да излезе от създалото се положение, става възможно да се долови начинът на мислене във Форин офис[84].

---

[82] Ibidem, p. 564.

[83] FRUS 1945, V. V, p. 897.

[84] Ibidem, p. 915; Северният департамент е отдел във Форин офис, в който се занимават със страните Финландия, Исландия, Латвия, Литва, Норвегия, Полша, Съветския съюз и Швеция.

Известна твърдост по отношение на страните, в които съветските интереси са преобладаващи, не само не би имала дълбоки последици за отношенията мужду Москва, Лондон и Вашингтон (Лондонската сесия го е доказала); нещо повече, упражнявана и в бъдеще, тя би донесла ефикасни резултати от гледна точка на интересите на Съединените щати и Англия. Тук, изглежда, трябва да се търси обяснението за позицията на Бевин по отношение на възобновения по инициатива на Труман диалог между американските и съветските ръководители. Английският външен министър едва ли би стоял безучастен наблюдател, когато вижда как общият фронт срещу Съветския съюз, възникнал поне в някои отношения по време на Лондонската сесия на външните министри, е на път да загуби реалната си стойност.

Размяната на писма на най-високо ниво между Москва и Вашингтон и разговорите на Хариман със Сталин по глобалните интереси на двете държави не стават публично достояние. От друга страна, от американците е направена поредната стъпка, имаща за цел да покаже, че в политиката на непризнаване на българското и румънското правителство не е настъпила промяна. В средата на октомври 1945 г. в България пристига американският журналист Марк Етридж, специален пратеник на държавния секретар. Официално е заявено, че Етридж е изпратен като наблюдател, несвързан служебно с Държавния департамент, за да проучи безпристрастно политическите условия в България. Неговата мисия, както подчертава държавният секретар Бърнс, е предприета съобразно с решението на Потсдамската конференция, че всяко от правителствата на трите велики сили поотделно ще проучи условията в балканските държави във връзка с тяхното признаване[85].

Визитата на Етридж действително предизвиква раздвижване в политическия живот на страната, но до някакви конкретни резултати в желаната от Вашингтон посока не се стига. Нещо повече, в разговора с Георги Димитров на 9 ноември на Етридж е заявено, че не може да става и дума за отлагането на изборите и промени в състава на правителството преди тяхното провеждане[86]. След визитата в България Държавният департамент решава Етридж да посети Москва.

И този път, противно на английските очаквания, че след като във Вашингтон получат информацията на Етридж за положението в

[85] FRUS 1945, V. IV, p. 347.
[86] Ibidem, p. 368.

България, ще се проведат консултации, за да се стигне до съгласувана англо-американска политика, американците започват директни разговори в съветската столица, без да е изработена обща позиция. Представител на британското посолство се среща с официално лице от Държавния департамент и получава информация, че Етридж е независим анкетьор, а действия, които изглеждат като комбинирана англо-американска дипломатическа офанзива, могат да предизвикат раздразнение у съветското правителство и да го накарат да възприеме същото негативно поведение както по време на Лондонската конференция[87]. Подобни обяснения са оценени във Форин офис като несериозни и при дадените обстоятелства англичаните запазват правото си по време на въпросната мисия да информират съветското правителство за собствените си възгледи по отношение на България[88].

На 13 ноември американският специален пратеник се среща със заместника на В. Молотов — А. Вишински, като англичаните получават своевременно информация за хода и съдържанието на разговорите между двамата. Посланикът Кларк-Кер обръща внимание на обстоятелството, че по време на срещата съветският представител не е засегнал нито веднъж въпроса за Гърция, а в съветската преса по това време се наблюдава явен спад в интензивността на критиката срещу английската политика по отношение на тази страна. Кер добавя и това, че тонът на последната нота от Вишински по въпроса за репарациите на България, дължими на нейната южна съседка, е по-примирителен в сравнение с дотогавашната кореспонденция на тази тема[89].

Мисията на Етридж завършва без конкретен резултат, ако бъде използвана формулировката на американския посланик в СССР Хариман и с пълен провал, ако бъде потърсена оценката на Форин офис[90]. Самият специален пратеник не е склонен да застане зад идеята за ново отлагане на изборите. Двамата с Хариман препоръчват на държавния секретар изпращането на нота, с която отново да се декларира, че американската страна оценява като незадоволителни условията за провеждане на насрочените за 18 ноември избори и няма да признае кабинета, формиран след тяхното провеждане[91].

---

[87] F. O. 371/48132.
[88] Ibidem.
[89] F. O. 371/48194.
[90] FRUS 1945, V. IV, p. 391; F. O. 371/48194.
[91] FRUS 1945, V. IV, p. 375; F. O. 371/48194.

Както се вижда, предлага се просто повторение на американския демарш отпреди 26 август, факт, който не може да не направи впечатление на фона на рекламираната визита на М. Етридж в България, а след това и в Румъния. Всъщност, ако се погледнат нещата в по-едър план, и в тази страна следата, оставена от американския специален пратеник, трудно се забелязва.

До Лондон достига и друга информация за американската позиция както по отношение на изборите, така и в по-широкия аспект на политиката към съществуващата в България система на управление. Няколко дни преди 18 ноември Барнс предлага на своите ръководители в Държавния департамент да прекъснат отношенията си с българския политически представител във Вашингтон, ако в София, противно на новата американска декларация, решат да проведат изборите[92]. На 22 ноември от британското посолство в американската столица съобщават, че в Държавния департамент не споделят идеята на Барнс. Това сведение, макар и получено след насроченото за 18 ноември събитие хвърля допълнителна светлина върху поведението на Вашингтон и че напразно една от репликите във Форин офис по този повод е краткото, но многозначително „нищо изненадващо".[93]

На свой ред и англичаните определят своето отношение към ноемврийските парламентарни избори в България. Английският политически представител в българската столица е обзет от може би недотам основателен оптимизъм, когато на 15 септември изпраща своята строго секретна телеграма: „Има определени индикации, че твърда декларация от правителствата на Негово Величество и на Съединените щати в смисъл, че кабинетът, формиран в резултат на проведените в България избори така, както са предвидени, няма да бъде признат, може да бъде последвана от оставки (дори в Регентския съвет), криещи възможността да провокират такава сериозна криза, която да доведе до отлагане на изборите, въпреки всички руски усилия за тяхното провеждане".[94] Препоръка за декларация от страна на английското правителство във връзка с изборите прави и британският посланик във Вашингтон, който информира, че независимо от липсата на официално изразена молба от Държавния департамент там биха посрещнали положително публично оповестено изявление от страна на Лондон по отношение на насроченото за

[92] F. O. 371/48132.
[93] Ibidem.
[94] F. O. 371/48194.

18 ноември събитие[95]. Във Форин офис не споделят препоръките на двамата дипломатически представители, като особено категоричен е заместник-държавният подсекретар О. Сарджънт. В края на краищата заключението на Бевин, слагащо край на размяната на мнения за и против подобна декларация, е формулирано в негативна светлина и официално английско изявление по повод изборите от 18 ноември не е направено[96].

В дните непосредствено преди 18 ноември Бозуел не получава информация за намеренията на своите ръководители от външното министерство. Впрочем на 17 ноември му е изпратено нареждане да се въздържа от изявления, но явно то е получено, след като той отправя на същата дата кратка по съдържание, но изразяваща неприкрито неговото безпокойство и несигурност телеграма до О. Сарджънт с единствената молба да получи дори и под формата на частно мнение някаква информация за поведението на английското правителство по отношение на въпросното събитие от българския политически живот[97].

На 23 ноември Бозуел е информиран съвсем накратко за съображенията, довели до решението да не се излиза с публична декларация, а няколко дни по-късно О. Сарджънт в писмо до политическия представител в София се разпростира по-подробно върху целите на британската политика в района и начините, по които те биха могли да бъдат осъществени. В тази стратегия О. Сарджънт отрежда на България изграждането ѝ като независима от съветско влияние страна и превръщането ѝ в буферна държава, включена в своеобразен вариант на „докрината Монро", ограничаващ евентуална експанзия на Съветския съюз в Средиземноморието. В избора на средства за достигане на очертаните перспективи О. Сарджънт не показва оригиналност. Той просто се връща към постановката за ранно сключване на мирни договори, обсъждана още преди Потсдамската конференция в британското външно министерство и не изключва възможността за установяване на по-нормални отношения между Лондон и София. „Докато оспорваме, когато е възможно, руските претенции за доминация в България, трябва да сме внимателни да не направим това с методи, за които се предполага, че

[95] F. O. 371/48194.

[96] На 17 ноември 1945 г. Бозуел е информиран от Форин офис, че официално английско изявление по повод изборите няма да бъде направено F. O. 371/48132.

[97] F. O. 371/48194.

ще тласнат България още повече в ръцете на Съветския съюз... На практика това означава, че не трябва да си позволяваме жестове, които нито са пресметнати да донесат определени изгоди за нас, нито са важни по други причини, например в интерес на англо-американското сътрудничество или за удовлетворяване на общественото мнение тук."[98]

В един момент в Южния департамент към Форин офис са склонни да препоръчат на външния министър Бевин курс към сключване на мирни договори с балканските правителства независимо дали те са представителни или не[99]. В резултат на препоръките на Бозуел и Етридж, които са противоположни на поддържания от Сарджънт курс, там започват да се колебаят относно приложимостта на тази идея, а и липсва увереност, че тя би била възприета от Бевин[100]. Трябва да се подчертае обаче, че възгледите на Етридж изиграват по-съществена роля за пораждането на тези колебания поради въздействието, което неговите препоръки биха могли да имат в Държавния департамент. Колкото до Бозуел, някои от служителите във Форин офис, работещи по българските проблеми, се отнасят с подчертано съмнение към доказателствата, които той представя в подкрепа на твърдението, че съветското правителство ще отстъпи пред по-нататъшен англо-американски натиск по свързаните с България спорни въпроси[101]. Писмото на Сарджънт до София от 26 ноември предизвиква своеобразна задочна дискусия, тъй като, запознати с неговото съдържание, съображения изказват и посланиците във Вашингтон и Москва. Халифакс оценява нещата от гледна точка на американо-английските отношения и внушава, че англичаните трябва да продължават да подкрепят поне още за известен период от време американците в тяхната политика на непризнаване на българското правителство, тъй като в противен случай Англия рискува да се изправи сама срещу Съветския съюз в защита на своите балкански интереси. „Мисля, че всичко може да бъде спечелено и нищо няма да бъде изгубено, ако продължим да подкрепяме Съединените щати в непризнаването" — споделя посланикът[102]. Кларк-Кер на свой ред е убеден привърженик на избягването на действия, „които могат да изглеждат на русите като политика, основаваща се на дребни дрязги или дори активна интервенция срещу тях в страни

[98] F. O. 371/48194.
[99] Ibidem.
[100] Ibidem.
[101] Ibidem.
[102] Ibidem.

като Българи, която като славянска и черноморска държава явно е в съветската орбита."[103] Кер обаче е на мнение, че като политика на непосредственото бъдеще пред Москва трябва да се настоява за разширяване състава на българското правителство чрез включване на опозиционните земеделци, като при евентуален успех може да се разчита на известно разгръщане на демократичните свободи в България съобразно със западните образци. Тази своя теза посланикът защитава с прецеденти от практиката, които според него показват, че съветското ръководство е склонно към отстъпки, когато е убедено, че те не са от съществено значение. А по голямата идея на Сарджънт за вариант на доктрината „Монро" с участието на България Кер е повече от категоричен: „Но дори и тогава (след реорганизацията на българското правителство — б.а.) аз мисля, че трябва да сме прибързани и невнимателни, за да разчитаме, че на България ще бъде позволено да следва независима от съветско влияние външна политика или да гледа на Запад за морална и материална подкрепа. В действителност нашата най-голяма надежда за изграждането на средноизточна система „Монро" , която имате предвид, лежи в поддръжката на нашите приятели в Турция и Гърция и над всичко в запазването на възможно най-добри отношения със Съветския съюз."[104] А както би могло да се очаква, отрицателна и на места твърде рязка оценка на писмото на Сарджънт изпраща от българската столица и Бозуел[105].

Немалка роля за минаване на заден план на идеята за по-скорошно сключване на мирните договори и признаване на двете балкански правителства изиграват и някои обстоятелства, появили се в отношенията между Съединените щати и Съветския съюз от края на ноември 1945 г. Тогава американският държавен секретар Бърнс предлага на Молотов организирането на среща между тях двамата и Бевин на основание на взетото още по времето на Ялтенската конференция решение за периодически консултации само между външните министри на Съветския съюз, Съединените щати и Англия[106]. В случая съставът на участниците подсказва, че става дума за отделен и официално несвързан със сесиите на Съвета на външните министри форум.

Предложението г а шефа на Държавния департамент е посрещнато с открито недоволство от Бевин. Причина за това е както него-

---

[103] Ibidem.
[104] Ibidem.
[105] Ibidem.
[106] FRUS 1945, V. II, 578-579.

вото отрицателно становище по отношение на някои аспекти от действията на американската дипломация към Съветския съюз след Лондонската конференция, така и фактът, че за пореден път американците се обръщат направо към Москва, без да дадат каквато и да е предварителна информация на Лондон за намеренията си. Упорството на Бевин срещу присъствието му в планираната среща е сломено едва когато Бърнс дава да се разбере, че той ще отиде в Москва за среща с Молотов независимо от участието или неучастието на британския си колега[107].

На 29 ноември държавният секретар информира Форин офис, че възнамерява да обсъжда в съветската столица балканските проблеми и по-конкретно тези, свързани с България и Румъния. Готвейки се да беседва с Етридж преди да уточни окончателните предложения, Бърнс в общи линии е склонен да настоява за разширяване базата на съществуващите в двете страни правителства чрез включване на отговорни представители от опозиционните селски партии и провеждането на свободни избори след изтеглянето на чуждите войски от тях, т. е. неща, познати още от Лондонската сесия на външните министри[108]. Запознавайки Бевин с всичко това, държавният секретар посочва, че евентуално съветско съгласие за дискутирането на Румъния и България би могло да се тълкува като готовност за компромис от страна на Молотов, но ако се разгледат фактите около подготовката на срещата на тримата външни министри, пък и поведението на Вашингтон по отношение на Москва след септември 1945 г., може ясно да се види, че и Бърнс ще направи значителни отстъпки.

През първата половина на декември 1945 г. във Форин офис уточняват окончателно позицията по отношение на Румъния и България, намерила отражение в подготвен за срещата на външните министри меморандум, от която Бевин трябва да започне участието си в Московската среща. Предвижда се трите страни да отправят препоръка до София в правителството, което ще бъде създадено в резултат на изборите от 18 ноември, да намерят място двама представители на опозиционната аграрна партия (НП), а детайлното уреждане на реорганизацията да бъде предоставено на Контролната комисия, в чиято работа трябва да участват и политическите представители на трите страни в София. От новосформирания ка-

[107] Ibidem, p. 581; 595.
[108] Ibidem. 587-589.

бинет ще се поиска да даде гаранции относно свободата на печата, религията и сдруженията и най-вече срещу евентуални ексцесии от страна на органите на сигурността. След извършване на цялостната работа по реорганизацията и даване на съответните гаранции българското правителството ще бъде признато от Англия и Съединените щати[109]. В крайна сметка в предложената на Бевин формулировка намират място възгледите, или по-скоро някои от възгледите, и на Бозуел, и на Халифакс, и в най-голяма степен на Кер, обсъдени и оценени във Форин офис през призмата на балканската политика, свързана на свой ред с интересите на Англия в Близкия и Средния изток. Особено внимание се отделя и на въпроса доколко или дали изобщо Вашингтон ще се съгласи да приеме дадена политическа линия по отношение на Румъния и България, а всъщност това е фактор, който поне през 1945 г. има своята висока стойност. По всяка вероятност, в тази връзка са и сондажите, направени пред служители от американското посолство в Лондон през първата десетдневка на декември. Колкото до съображенията, изложени от тримата дипломатически представители и перспективите, начертани от тях, в дадения случай най-голяма тежест имат тези на Кларк-Кер. Във външното министерство оценяват положително както неговия реализъм, така и сдържания оптимизъм за известен успех на американци и англичани, свързан с демократизацията в двете балкански страни[110]. В светлината на тези постановки идеите за сключване на мирен договор със съществуващото в момента българско правителство и установяването на възможно добри отношения с него, за втори път в продължение на половин година са обявени за невалидни. С много условност са придружени и фразите за „независима България", „за буферна държава" и пр. в проект за телеграма до Бозуел, с която трябва да бъде информиран за последното развитие на събитията, но Сарджънт нарежда тази информация да не се изпраща преди да станат известни резултатите от московските преговори[111].

Срещата на външните министри се провежда от 16 до 26 декември 1945 г. Двата най-важни въпроса, разисквани на нея, са процедурата по изготвянето на мирните договори в Европа и създаването на Далекоизточна комисия и Контролен съвет за Япония. При тях-

[109] F. O. 371/48194.
[110] Ibidem.
[111] Ibidem.

ното решаване се правят компромиси и от двете страни. Съветските ръководители се съгласяват да се свика мирна конференция, а американските — нейните решения да бъдат само препоръки до Съвета на външните министри, който ще има решаващ глас при окончателното изготвяне на договорите за мир, така както е решено в Потсдам. По въпроса за Япония от съветска страна е получено съгласие ръководната роля в Контролната комисия в тази страна да принадлежи на Съединените щати[112].

Преговорите, засягащи двете балкански страни, не протичат така драматично, както по време на сесията на министрите в Лондон, а за България от американска страна е изготвен меморандум, в който се иска реорганизиране на правителството, като в него бъдат включени представители на опозиционните земеделци, социалдемократи и независими политически дейци. Така реорганизирано, правителството трябва да проведе свободни избори, а като гаранция за това, че те ще бъдат действително свободни, се иска министерствата, отговорни за изборната кампания, да не бъдат контролирани от никоя политическа партия. Освен това се предвижда Народното събрание да ограничи дейността си в определен кръг въпроси, между които внасянето на корекции или отмяна на „Закона за защита на народната власт".[113] Ясно е, че в основата на този документ лежат препоръките на Бърнс и Етридж, но поведението на американския държавен секретар по време на разговорите със Сталин говори, че американците не са искали да правят този въпрос решаващ за постигането на споразумение за България. Много показателна е срещата между двамата от 23 декември. Поставяйки, и то твърде внимателно, въпроса за реорганизацията на българското правителство, Бърнс получава отговор, че не може да става и дума за оказване на натиск върху София за подобна реорганизация. Развивайки понататък мисълта си, съветският ръководител заявява, че „Ялтенската декларация не обезпечава представянето на всички партии в дадено правителство, а просто, че те ще имат пълна свобода за участие в изборите. В България опозиционните партии избраха по тяхна собствена воля да бойкотират изборите и следователно те не могат да бъдат считани като лоялна опозиция... Членовете на лоялна опозиция могат да бъдат включени в правителството, но как могат нелоялните елементи да бъдат включени?" Сталин подчертава, че

[112] История дипломатии. Т. V. М., 1974. 35—36; FRUS 1945, V. II, p. 817.
[113] FRUS 1945, V. II, 700—701.

максималното, което може да се направи, е да се посъветва българското правителство да включи в състава си някои членове на лоялната опозиция. Той изтъква, че става въпрос просто за съвет, като се изключва възможността за каквато и да е форма на натиск и без подобно включване да означава реорганизация[114].

В края на разговора Бърнс предлага съветското правителство да даде подобен съвет на българите и Сталин се съгласява[115]. Три дни по-късно по време на заседание на тримата външни министри, Молотов уточнява смисъла на термина „лоялен член на опозицията", заявявайки, че под това понятие той има предвид „лице, чиито отношения с правителството не са се влошили до такава степен, че то да не може повече да работи с това правителство. Подобно лице все пак би могло да принадлежи към опозицията. Не би се смятало, че такова лице е участвало в бойкота, след като цялата опозиция е взела участие в него. Има разлика между различните хора, участвали в бойкотирането. Въпросът опира до личности".[116] По време на същото заседание Бърнс отправя реплика, от която личи, че българското правителство ще има правото да избира подходящи кандидати за допълнително включване в кабинета[117].

Решенията на Московската среща за България и Румъния са отразени в литературата и само заради яснотата на изложението накратко ще бъде посочено, че те предвиждат даването на съвет на българското и румънското правителство за включване в състава им на членове (по двама за всяка страна) на опозиционните партии и групи при условие, че те са подходящи и ще работят лоялно с останалите членове на съответните кабинети. В случая с Румъния е уточнено, че такъв съвет ще бъде даден от комисия, съставена от представители на СССР, САЩ и Англия, а съветът към България ще бъде от компетенцията единствено на съветското правителство[118].

На преговорите в Москва от английска страна не е проявена особена активност при решаването на вътрешнополитическите проблеми на България. И в това няма нищо учудващо. Ходът на събитията без съмнение е показал ясно на Бевин, че американците не желаят да провеждат съгласувана англо-американска политика поне по отношение на България, като дори и нямат сериозни намерения за

---

[114] Ibidem, 754-755.
[115] Ibidem, p. 756.
[116] Ibidem, 804-805.
[117] Ibidem, p. 804.
[118] История дипломатии. Т. V. 35—36.

промяна на политическите условия в тази страна. Ако към това се прибави и подсказаната от цялостното поведение на Вашингтон готовност за компромиси и желанието някои противоречия да се решават предимно на двустранна съветско-американска основа, става ясно защо Бевин, отивайки в Москва след настойчивите увещания от страна на Бърнс, представя инициативата на своя американски колега по отношение на тази балканска държава. Защото при тези обстоятелства би било най-малкото неразумно ръководителят на английската дипломация да се ангажира с действия по въпроси, които по начало не представляват първостепенен интерес за Лондон, още повече че от съветска страна в самото начало на срещата е демонстрирано намерението да се продължава следваната до този момент линия — при негативни оценки и действия по отношение на политическите режими в България и Румъния да се отвръща с реципрочни мерки по отношение на Гърция. В случая пред английския външен министър не остават кой знае какви възможности, освен да следва предложения от Форин офис курс за подкрепа на американците в тяхното поведение към двете балкански страни, но по възможност с най-голяма осторожност и такт към съветските интереси там. Конкретните действия, предприети от английската делегация в Москва, особено по отношение на България, говорят, че именно от такива позиции се работи при решаването на спорните въпроси по отношение на българското, пък и на румънското правителство. Бевин предлага на вниманието на своя американски колега меморандум с британското виждане по изложените проблеми едва когато се очертава вероятност съветската делегация да удовлетвори някои претенции на Съединените щати. Но след като на 23 декември Сталин и Бърнс решават по принцип въпроса за реорганизацията, въпросният документ е оттеглен[119]. А по време на конкретното уточняване на решението за България участието на Бевин в дискусиите се ограничава до голяма степен само с искания за допълнителна информация по едни или други детайли на подготвяния текст.

Линията на Бевин и придружаващите го лица по отношение на България и Румъния не трябва в никакъв случай да се разглежда като показателна за цялостното им поведение на Московската среща. По време на разговорите със Сталин и Молотов английският външен министър активно и с голяма доза заинтересованост дискутира Турция и Проливите, островната група на Додеканезите, Иран,

[119] F. O. 371/48194.

италианските колонии в Средиземно море и др., като в някои случаи е особено твърд и категоричен[120]. Немалък брой проблеми са обсъдени и с американския държавен секретар и в някои моменти от разговорите си с Бърнс Бевин отново прави внушения в стила на „доктрината Монро", но и този път без успех. Всъщност англичаните нямат основание да са доволни от резултатите на срещата, взети в тяхната цялост, тъй като някои важни въпроси не се разглеждат достатъчно задълбочено, по други постигнатото не удовлетворява, но като че ли най-голяма горчивина предизвиква липсата на решение за Иран; страна, по отношение на която в Лондон изпитват силно чувство на безпокойство, свързано с някои действия, предприети от съветската страна и най-вече от присъствието на съветски войски в неговата северна част, независимо от обстоятелството, че те се намират там в резултат на англо-съветска договореност от 1942 г.[121].

Решенията на Московската среща (в литературата се употребява и терминът съвещание) за България по недвусмислен начин показват доколко Съединените щати и Англия са били готови сериозно да се ангажират за постигане на промяна на политическите условия в посока на демократизацията, съответстваща на западните стандарти. Действително е постигнато удовлетворение на искането за реорганизация на правителството. Приетите постановки за България и Румъния отговарят в някаква, макар и далеч непълна степен на претенциите на Вашингтон и Лондон, базиращи се на тяхното тълкуване на Ялтенската декларация. Условията обаче, при които тази реорганизация ще се извършва, са такива, че свеждат ефекта от нейното осъществяване до нула. За това съвсем ясно говори постановката на комюникето, издадено след срещата, съобразно което двете лица, които биха намерили място в правителството, трябва да са действително подходящи и да работят лоялно с него. Вече бе посочено, че не опозицията ще има право да определя кои личности са подходящи и дали те са готови лоялно да сътрудничат. Не много по-различна е картината и за Румъния. Независимо от факта, че в Букурещ се създава комисия с участието на Вишински и посланиците на Съединените щати и Англия, която трябва да подпомогне ре-

[120] Ценна информация се съдържа в третия раздел на Documents on British Policy overseas. s. 1, V. II. Conferences and Conversations 1945; London, Washington and Moscow. London, 1985. Виж също и съответната документация във FRUS 1945. V. II, p. 560-826; Виж и Bullock, A. Op. cit., 209-213.

[121] Bullock, A. Op. cit., 212-213.

организацията на правителството, по настояване на Съветския съюз предварително е решено от евентуално участие в кабинета да се изключат трима от най-активните румънски опозиционни лидери[122].

Московското решение за България се посреща по различен начин в страната. Отечественофронтовската коалиция е изпълнена с увереност, докато сред опозицията цари песимизъм, примесен с известна доза възмущение към западните демокрации. И двете страни обаче са склонни да вярват, че Ялта или по-точно Ялтенската декларация вече е мъртва и съвещанието на тримата външни министри в известна степен е и погребална церемония на принципите, залегнали в нея[123]. Чувството на неяснота и несигурност заставя опозиционните кръгове в страната трескаво да търсят информация най-вече за това как взетото решение ще бъде приложено на практика. И американският, и английският представител в София са обсаждани с въпроси от рода на: Каква база биха имали тези двама опозиционни представители, които трябва да бъдат включени в правителството, след като в парламента няма сили, които да ги подкрепят в случай че те решат да отстояват възгледи, различни от подкрепяните от сегашния управляващ екип? Как политическите групировки, които са се въздържали от участие в изборите, защото не одобряват методите на правителството, могат да бъдат считани за лоялни? За тях ще бъде трудно да работят лоялно с останалите министри, освен може би на базата на връщане към духа на 9 септември, от който ръководителите на отечественофронтовското правителство са се отдалечили значително. Докъде може да се простре опозицията в евентуални пазарлъци за постигане на удовлетворение на нейните добре известни искания, или поне на част от тях?[124].

В първите януарски дни на 1946 г. обаче английският политически представител не може да отговори задоволително, тъй като няма информация и инструкция от своето правителство. Като излага съдържанието на разговорите си с опозиционните представители, Бозуел иска указания за линията, която трябва да следва в подобни случаи, като прави и някои предложения за бъдещата съветска политика спрямо България[125]. Във Форин офис обаче не считат за вероятно нито сключването на сепаративен мирен договор между

[122] FRUS 1945, V. II, p. 755, 782, 801.
[123] FRUS 1945, V. IV, p. 419.
[124] F. O. 374/58512.
[125] F. O. 374/58512.

Съветския съюз и България, нито евентуално включване на последната в рамките на СССР[126]. С висока степен на вероятност за осъществяване е перспективата опозиционните представители да бъдат изгонени след признаването на българското правителство от Англия и Съединените щати. В тази връзка едно от мненията в британското външно министерство е: „Ние ще трябва на даден етап да обсъдим с американците дали има начин да бъде избягнато. Може би ще трябва да направим окончателното признаване от наша страна на българското правителство, зависещо от уговорката, че то ще се поддържа в своята реорганизирана форма до сключването на мирния договор."[127] В тези редове, написани на 11 януари 1946 г., трудно може да се долови дълбока загриженост за съдбата на опозицията и много интересно в случая е как биха реагирали на редове с подобно съдържание тези, които малко или много разчитат на подкрепата на Лондон и Вашингтон за осъществяване на своите политически цели. При всички случаи едва ли биха били много очаровани да разберат, че съществуват, макар и изразяващи субективна гледна точка, мнения от подобен род.

Естествено въпросните детайли не стигат до Бозуел. От Форин офис го информират, че в московското споразумение няма нищо, което да задължава опозицията да влезе в правителството при условия, които тя счита за незадоволителни, т. е. признава ѝ се правото на своеобразен политически „пазарлък" за участие в съществуващия в момента правителствен екип[128]. Подобна постановка е добре дошла за опозиционните лидери, които в последните декемврийски дни на 1945 г. се чувстват едва ли не измамени от дипломацията на двете западни държави. Всъщност още преди да получи официалното становище на своите ръководители, Бозуел в порядъка на лично мнение предлага на хората, търсещи съвет от него, сами да опитат докъде биха могли да се простират в своите искания относно участието си в кабинета[129]. Ръководителите на опозицията се срещат и с американския политически представител Барнс. В разговорите си с него Н. Петков макар и с известен песимизъм подчертава, че държавният секретар Бърнс е постигнал значителен успех в Москва и че взетото решение за включване на опозиционни представители в правителството публично подчертава неговия непредставителен

[126] Ibidem.
[127] Ibidem.
[128] Ibidem.
[129] Ibidem.

характер[130]. Подобно тълкуване може и да има известно основание, но по-важен в случая е начинът, по който е предвидено да се коригира „непредставителният" според Н. Петков характер на правителството. Да се говори, че Бърнс е постигнал успех именно по този пункт означава да се взима желаното за действителност.

На 5 януари 1946 г. между правителството и опозицията започват разговори по прилагане на решението за България. Правителствената платформа е изградена върху едно почти стриктно съобразяване с постановките на московското решение, докато противната страна предлага условия близки до тези, изложени от Бърнс по време на съвещанието на външните министри в Москва, и отхвърлени тогава от съветските ръководители. На 7 януари кабинетът в София излиза с официално комюнике, в което е направена равносметка на контактите между двете противостоящи политически групировки в страната. В него е подчертано, че условията, поставени от опозицията, „излизат извън рамките на московското решение и са в явно противоречие с него. Те се явяват препятствие за осъществяване на приятелския съвет, който бе даден от съветското правителство"[131].

За Москва заминава правителствена делегация, която информира съветските ръководители за контактите с опозиционните лидери. По време на срещата Сталин изразява мнението, че „правителството е допуснало грешка, като е отишло на преговори с опозицията" и дори развива мисълта, че по-правилно би било не правителството, а съветските представители да водят разговори с нея[132].

След завръщането си от Москва К. Георгиев на свой ред подчертава в интервю, че московското комюнике означава само включване на двама членове на опозицията в правителството без каквито и да е пазарлъци и компромиси. На въпрос относно твърдата позиция на президента Труман, демонстрирана по време на пресконференцията на 8 януари 1946 г., българският министър-председател отговаря, че решението за България е продукт на работата на тримата външни министри, действащи съгласувано, докато президентското изявление е едностранно и няма особена стойност при дадените обстоятелства[133].

---

[130] FRUS 1946, V, VI, p. 46; П и н т е в, Ст. САЩ и режимът на народна демокрация в България. (септември 1944 — септември 1947 г.) Известия на БИД, т. 37. 1985.

[131] И с у с о в, М. Политическите партии в България 1944–1948. С., 1978, с. 244.

[132] Ibidem, с. 245.

[133] F. O. 371/58512.

В София е париран и друг опит на опозицията да постави отново въпроса за политическата действителност в България. На 17 януари 1946 г. трима опозиционни лидери Н. Петков, К. Лулчев и П. Стоянов отправят дълго изложение до Съюзната контролна комисия, в която описват вътрешнополитическото положение като отчайващо и настояват за провеждането на нови избори под контрола на съюзниците. Авторите на писмото са повикани в съветския отдел на комисията, където изложението им е върнато, а англичаните не проявяват особена активност в подкрепа на инициаторите на акцията[134]. На 9 януари в София пристига А. Вишински, заместник-комисар на външните работи, който предава на опозиционните групи смисъла на московското решение. Разговорите завършват без резултат и на 13 януари ТАСС публикува декларация, в която е заявено, че чрез връчването на неприемливи условия опозиционните ръководители са осуетили приемането на въпросното решение[135].

След декларацията на ТАСС от 13 януари 1946 г. англичаните обсъждат бъдещото си поведение по изпълнение на московските договорености. От посолството в Москва препоръчват да се избягва каквото и да е загатване за бъдещите действия на английското правителство, като в случай на необходимост би било достатъчно да се посочи, че кабинетът в София и опозицията не са успели да съгласуват помежду си условията за участието на последната в отечественофронтовското правителство. Що се отнася до евентуални оценки за ролята на съветското правителство, дипломатическият език на телеграмата съдържа доста голяма доза категоричност: „Предполагам, в никакъв случай няма да кажете нещо, което може да се интерпретира със значение, че според Вас е налице неуспех от страна на съветското правителство да приложи московското решение[136]. Подобно искане е аргументирано с възможността от съветска страна да бъде посочено, че ако опозицията има право да постави условия, то нищо не задължава Москва да даде съвет за тяхното приемане от страна на правителството в София, тъй като това би поставило опозиционните лидери в по-силни позиции от техните политически събратя в Румъния — обстоятелство, несъответстващо на взетите в Москва решения за двете страни. Това внимание и предпазливост, препоръчани от посолството в съветската столица,

---

[134] FRUS 1946, V. VI, p. 67.
[135] И с у с о в, М. Политическите партии в България 1944—1948... с. 246.
[136] F. O. 371/58513.

не засягат съществуващата до този момент линия на дипломатическото непризнаване на режима в България.

Тя би могла да продължи и при възникналата ситуация, но от Москва обръщат внимание и на още нещо. Опозицията неоснователно е настроена оптимистично относно възможността да принуди правителството да приеме условията ѝ. Нейното упорство може да има за последица застой в преговорите по изготвяне на мирните договори, а през това време Съветският съюз би се установил още по-здраво в бившите сателитни страни[137].

Тези възгледи са повод английският политически представител Бозуел да реагира остро в кореспонденцията си до Форин офис, стигайки дотам, че нарича техните автори по същество „умиротворители"[138]. Като се опира на постановките за английската политика спрямо България, изложени в телеграма до него от есента на 1945 г., той подчертава нуждата от твърдост по отношение на Съветския съюз и българското правителство, за да може страната действително да се изгради и развива като независима от съветско влияние държава. На свой ред засегнатите от нападките на Бозуел представят допълнителни аргументи в подкрепа на своите възгледи и настояват те да стигнат до всички, имащи право да четат подобна кореспонденция, тъй като на ръководителите на английското посолство в Москва определено не се нрави прозвището „умиротворители"[139].

Във Форин офис възприемат внимателния подход, предложен от Москва, и отхвърлят предложенията на Бозуел, насочени към преодоляване на безизходицата около участието на опозицията в правителството. В английското външно министерство не възнамеряват да предприемат нови инициативи нито по интерпретацията на решението за България, нито по провеждане на нови избори в страната[140]. Малко по-късно, в средата на февруари 1946 г., някои от най-близките сътрудници на Бевин с участието и на Бозуел, пристигнал по това време в Лондон, обсъждат по-детайлно бъдещото английско поведение. Повод за това дава репликата на Вишински пред Бевин от 26 януари, че Съветският съюз е изпълнил своите задължения и сега Съединените щати и Англия биха могли да внушат на опозицията да влезе в правителството на базата на приетите в Москва

[137] Ibidem.
[138] Ibidem.
[139] F. O. 371/58515.
[140] Ibidem.

условия. По време на дискусията се оформя схващането, че англичаните са в сравнително силни позиции по отношение на България, тъй като (според участниците в разговора) съществуват признаци, които говорят за реалната важност, придавана от Москва и София на английско и американско дипломатическо признаване, и при подобно положение би могло съветските ръководители да се съгласят на реални отстъпки за постигането на горната цел[141].

В така очертаното за момента разположение на силите и интересите съжителстват както трезвата преценка, така и неоправданият оптимизъм и известно надценяване на факта, че се търси признаването на режима в България. Че се търси такова признаване от съветска и българска страна, е вярно. За това става въпрос още преди и по време на Потсдам.

Посоченото надценяване е налице тогава, когато се разчита на евентуални реални отстъпки и тъй като самият термин „реални отстъпки" е твърде общ и неконкретизиран, задължително е да се посочи, че ако се имат предвид действия, които биха довели до съществени промени в съществуващата политическа система в България, то подобен оптимизъм е безпочвен. Основание за подобна констатация дава поведението на съветските ръководители по време на съвещанието на външните министри в Москва от края на 1945 г. Ако обаче става въпрос за известно съобразяване с позицията на западните държави, както това е направено по време на изборите през 1945 г., т. е. без това съобразяване да има сериозни последици за политическата система в страната и съветските интереси в нея, надеждите в тази посока имат известно основание.

Изводът, до който стигат участниците в съвещанието, е в подкрепа на досегашната официална английска линия — Лондон не трябва да прави предложения за решаването на българския въпрос, а да изчаква ходовете на съветското правителство.

Непроменено остава и мнението, че не може да се настоява пред българската опозиция да се откаже от условията си за участие в отечественофронтовското правителство, тъй като в московското решение няма нищо, което да я задължава да стори това. Интересно е, че по-нататък дискусията продължава (или поне такова е подреждането в протокола) с поставянето на въпроса за българските репарационни плащания и доставки за Гърция. Този факт подсказва, че англичаните вероятно търсят „реални отстъпки" и в това нап-

[141] F. O. 371/58514.

равление, поне активната и последователна линия за удовлетворяване на гръцките претенции до този момент дава основание да се предполага, че е налице известно взаимообвързване по тези два въпроса в отношенията между Англия и Съветския съюз.

И докато със съветски представители било в София, било в Москва англичаните избягват да се ангажират с конкретни действия и предложения за участието на опозицията в правителството, то в София Бозуел твърде активно разисква различни варианти за излизане от създалата се ситуация както с членове на правителството и Националния комитет на Отечествения фронт, така и с представители на опозицията[142]. В тези разговори Бозуел вижда удовлетворяването на повече опозиционни искания като необходимо условие за прилагането на практика на московското решение за България. По време на някои от срещите си с българския външен министър английският политически представител предлага провеждането на нови избори не по-късно от пролетта на 1946 г., като дори има готова схема за подобна процедура, основана на съществуващи прецеденти в парламентарната практика на България[143]. Твърде честни са и отправяните от Бозуел апели София да направи първата крачка към нормализиране на отношенията с Лондон, разбира се в светлината на изнесените по-горе факти. От своя страна П. Стайнов стои на познатата още от времето на отлагането на парламентарните избори през 1945 г. позиция, че българското правителство ще изпълни всяко искане на съюзниците, но само ако то е съгласувано предварително между тях. А действия, свързани с интерпретацията на московското решение, трябва да се предприемат в съветската столица вместо пред българското правителство[144]. Всъщност по този пункт и самият Бозуел в информацията си до Форин офис, независимо че се отнася с резерви към казаното от П. Стайнов, признава правотата на последния и нерядко прави предложения до своите шефове в този дух. А когато английският политически представител е особено настойчив в исканията си към българското правителство, както това става по време на тяхната среща на 1 февруари 1946 г., П. Стайнов вероятно съвсем не без умисъл му задава въпроса: има ли истина в слуховете, че английското правителство е постигнало договореност със съветските ръководители относно интересите на двете велики сили на Балканите. При това твърде точно цитира ок-

[142] F. O. 371/58513.
[143] F. O. 371/58512.
[144] F. O. 371/58513.

томврийските договорености по отношение на България, Румъния, Гърция и Югославия[145]. По всяка вероятност Бозуел едва ли се е почувствал много приятно след репликата на своя събеседник.

По-гъвкав в подхода си е английският политически представител в разговора си с Цола Драгойчева, когато апелира към чувството ѝ за патриотизъм, и твърди, че предложените от него мерки ще доведат до положителен резултат, и в Лондон биха оценили една платформа от рода на „Живей и остави на другите да живеят" като напълно приемлива основа за изглаждане на различията между правителството и опозицията[146].

В своите информации от контактите за привлеклите вниманието му събития, Бозуел не се ограничава само с добросъвестно излагане на фактите, но прави оценки и най-вече изказва препоръки по един или друг повод. Така от средата на януари 1946 г., когато става ясно, че опозиционни представители няма да влязат в правителството, той съветва да се отнесе въпросът до Москва[147]. Друго негово дълбоко убеждение е (такова впечатление поне оставят неговите телеграми) необходимостта от твърдост по отношение на режима в София, като особено силно оръжие за постигане на демократизацията му по западен образец той счита дипломатическото признаване от страна на западните държави:

„Би било грешка да се дава на магарето моркова на признаването, преди то да тръгне" — заключава той в една от своите телеграми до Форин офис[148]. Подобни негови идеи за твърд подход се срещат още през 1945 г. Всъщност това е демонстрирано до момента от страна и на Вашингтон, и на Лондон, т. е. Бозуел не е оригинален в това свое схващане, но за разлика от някои действия на Държавния департамент и Форин офис той настоява да се прилага твърдост дотогава, докато не се постигнат реални промени в политическия живот на България.

Контактите между американски и съветски представители, при които се обсъжда прилагането на московското решение, продължават и след декларацията на ТАСС от 13 януари 1946 г. На 23 с. м. в Лондон се срещат Вишински и държавният секретар Бърнс. Като информира своя партньор за срещите си в София, Вишински подчертава, че американският политически представител саботира из-

[145] Ibidem.
[146] F. O. 371/58515.
[147] F. O. 371/58512.
[148] F. O. 371/58515.

пълнението на решенията за България, взети в Москва. Освен това е изразена надежда, че държавният секретар ще нареди на Барнс да спре съветите си, водещи до поставяне от страна на опозицията на условия за участие в кабинета, непредвидени в Москва[149].

Изглежда обвиненията на Вишински са предизвикали известно раздвижване в Държавния департамент. Като отбелязва, че Съединените щати няма да настояват опозицията да се откаже от условията си за влизане в правителството, държавният секретар подчертава пред Барнс, че той трябва да избягва създаването на впечатление за поощряван от американска страна саботаж на московското решение. И докато тези действия, за които има основание да се предполага, че са предприети от Барнс, не предизвикват сериозни реакции от страна на Департамента, а само напомняне да се спазва приличие, то по повод неговата критика на московското решение държавният секретар е категоричен: „Мисля, както вие ще разберете, че е важно, докато представлявате нашето правителство в София, да се въздържате от подобни изявления.“[150]

След като Държавният департамент получава информация за изявлението на Вишински пред Бевин от 26 януари, че Съветският съюз е изпълнил своите задължения и сега Съединените щати и Англия трябва да инструктират опозицията да влезе в правителството при приетите в Москва условия, във Вашингтон се обсъжда следващата крачка.

Първоначалната идея на държавния секретар е съветското правителство да бъде уведомено, че след като опитът за прилагане на московското решение не е успял, трябва да се търсят други средства, правещи възможно признаването на българското правителство. Такава възможност според него е провеждането на нови избори за Народно събрание в близко бъдеще, като бъдат дадени гаранции, че ще се зачитат всички граждански свободи на населението. При това положение Съединените щати ще признаят без отлагане българското правителство[151].

Тази идея не среща подкрепа у неговите най-близки сътрудници. На среща с Вишински на 16 февруари 1946 г. от американска страна е заявено, че московското решение предвижда съгласие между правителството и опозиционните партии относно участието на техни

[149] FRUS. 1946. V. VI, p. 60.
[150] Ibidem, p. 66, 67.
[151] Ibidem, p. 65.

представители в кабинета, а не просто формалното им добавяне. Поради това не може да се настоява пред опозицията тя да заеме правителствени постове при условия, които противоречат на нейните политически принципи. Тези постановки са отхвърлени от съветския представител. Неговият събеседник, съветникът от Държавния департамент Коен, информира Бърнс, че явно съветското правителство няма намерение да прави нови предложения по българския въпрос и оставя събитията в България да следват своя собствен ход[152].

Въпросът за изпълнението на московското решение става отново обект на дискусии между Москва, Лондон и Вашингтон с паметната записка, връчена на българския политически представител генерал Вл. Стойчев в американската столица на 22 февруари, като копия са изпратени до Форин офис и съветския комисариат за външни работи. В нея е заявено, че правителството и опозицията трябва да намерят взаимоприемлива основа за участието на двама нейни членове в кабинета. Държавният департамент отхвърля възможността за формалното им включване независимо от обстоятелството, че формулираното в Москва решение не предвижда правото за поставяне на условия при неговото изпълнение[153].

Англичаните се солидаризират с американската нота от 22 февруари и на английския политически представител (по-точно на неговия заместник) е наредено да информира устно българския външен министър, че в Лондон споделят възгледите на Вашингтон относно процедурата по включване на двамата опозиционни представители в кабинета. П. Стайнов изразява учудването си, че английското становище не е изложено в писмена форма, и за пореден път подчертава: „Веднага щом Великобритания, Съединените щати и Съветският съюз постигнат съгласие по въпроса, той ще се преклони пред техните съвместни препоръки."[154]

Тъй като копия от паметната записка на Вашингтон до българското правителство са изпратени и до Москва, и до Лондон, на 7 март от съветска страна е връчена нота-отговор до Държавния департамент, със съдържанието на която са запознати Форин офис и българското правителство. В нея акцентът пада върху следните пунктове. В московското решение не е предвидено участието на опозицията в правителството да стане на взаимоприемлива основа; ста-

[152] Ibidem, p. 76, 77.
[153] Department of State Bulletin, March 17, 1946.
[154] F. O. 371/58514.

новището на Държавния департамент, изложено в записката, е нарушение на това решение, тъй като предвижда ново условие за подобно участие; изявлението на американското правителство по същество представлява тенденция, насочена в подкрепа на опозицията и съпротивата ѝ срещу московското решение. В нотата още веднъж е обърнато внимание, че американският политически представител Барнс систематически подстрекава опозицията , а поставя нови условия, което на практика води до саботиране на взетото в Москва решение. В края на съветския отговор, с фразата, че Вашингтон е действал едностранно, съвсем недвусмислено е намекнато, че американската страна няма право да предприема такива действия, тъй като съветските ръководители са поели задължението да помогнат при решаването на въпроса за състава на българското правителство. Подчертано е още, че София ще бъде уведомена за позицията на Съветския съюз[155].

Както личи от безкомпромисната и настъпателна по своя характер съветска нота, Москва категорично подчертава, че интерпретацията на западните ѝ съюзници няма да бъде взета предвид при формирането на кабинета в София. Отговорът на Държавния департамент, с който се солидализира и Форин офис, естествено отхвърля обвиненията на съветското правителство, но както отбелязват в британското външно министерство, американците са допуснали да бъдат изтласкани на отбранителни позиции[156]. Подобно впечатление се допълва и от друго обстоятелство или по-точно то показва, че в размяната на ноти със съветското правителство американците не преминават определена граница във въпросните документи. В съветската нота например е заявено, че американците и най-вече Барнс по същество саботират московското решение, т. е. вината за неуспеха при неговото реализиране е у тях, докато в нотите до Москва не се прави дори и намек, че съветското правителство е отговорно за провалянето на опитите относно прилагането на въпросното решение на практика[157]. В този смисъл дори и изпращането на паметната записка чрез генерал Вл. Стойчев до София е активност в неправилна посока от гледна точка на постигането на реални резултати, защото ако това действително се търси, въпросът трябва да бъде отнесен до Москва. Там Вашингтон трябва да търси удовлетворение на претенциите си, ако действително има такива, а не да се

[155] FRUS 1946, V. VI, 83—85.
[156] F. O. 371/58514.
[157] Department of State Bulletin, March 24, 1946; F. O. 371/58514; F. O. 371/58515.

опитва да упражнява натиск върху София. Самата формулировка на решението за България, действията на съветските ръководители за неговото изпълнение и най-вече срещите на Сталин с българските делегати говорят красноречиво, че американците трябва да концентрират усилията си в съветската столица, ако, уместно е пак да се повтори, действително търсят това, за което настояват в паметната записка от 22 февруари 1946 г.

И друга една прогноза на Форин офис, че българите ще се възползват от размяната на ноти между Москва и Вашингтон, се оказва вярна.

На 12 март във в. „Изгрев" е подчертано: „Съществува очевидна разлика между възгледите на съветското правителство, от една страна, и Вашингтон и Лондон, от друга, по отношение на ситуацията в България. Докато тази разлика не бъде изяснена, интерпретацията на Вишински на московското решение е единствено авторитетната, която нашето правителство трябва да приеме и изпълни." Изявление в този смисъл прави и П. Стайнов пред английския политически представител Бозуел[158].

На 20 март първото правителство на К. Георгиев подава оставка, за да бъде сформиран нов кабинет в съответствие с резултатите от парламентарните избори, проведени на 18 ноември 1945 г. Тази оставка се тълкува различно от представители на основните политически групировки в страната. Опозицията твърди, че тя е дошла вследствие на външна намеса, докато от страна на БРП(к) се отхвърлят подобни твърдения. Разбира се, да се разглежда това събитие откъснато от контекста на отношенията между Съветския съюз и Съединените щати и Англия, едва ли ще бъде правилно, но това в случая не е най-важното, защото рано или късно правителството би трябвало да бъде приведено в съответствие с изборните резултати от предишната година. По-важно е как ще се осъществи подобно привеждане и най-вече как ще се реши въпросът с включването на опозиционни представители в кабинета.

К. Георгиев започва консултации по съставяне на новото правителство както с ръководителите на фракциите на социалисти и земеделци извън правителствената коалиция, така и с представители на партиите, участващи в Отечествения фронт.

До Бозуел достига информация, която той изпраща до Форин офис, че К. Георгиев обещава на опозицията постовете министър на

---

[158] П и н т е в, С т. САЩ и режимът на народна демокрация в България. (септември 1944 — септември 1947 г.) — Известия на БИД, т. 37, 1985, с. 301.

правосъдието и заместник-министър на вътрешните работи, вероятно амнистия за политическите затворници и подходящо участие в административната дейност на Отечествения фронт, без да говори за провеждането на нови парламентарни избори[159].

В началото на преговорите английският политически представител е на мнение, че контактите с опозицията са само опит да се хвърли прах в очите на британското и американското правителство[160]. Основание за това му дава произнесената пред парламентарната група на БРП (к) реч на Г. Димитров, в която не се изключва възможността за участие на опозиционни представители в правителството, но в съответствие с московското решение в интерпретацията на Вишински и съветския отговор на американската нота от 22 февруари 1946 г. до българското правителство. Малко по-късно обаче, когато до него достига информация, че К. Георгиев обещава на опозицията постовете министър на правосъдието, двама заместник-министри на вътрешните работи, вероятна амнистия за политическите затворници и подходящо участие в административната дейност на Отечествения фронт, той пише до Форин офис: „Моето впечатление е, че тук се правят истински усилия за излизане от безизходицата."[161] В подкрепа на тази оценка той смята, че една съвместна англо-американска декларация, съдържаща наред с другите условия и необходимостта от нови избори, би имала полезен ефект върху двете страни, тъй като въпреки твърде щедрите си обещания, К. Георгиев не е склонен да се съгласи с подобна идея. Бозуел освен това загатва и за ползата от даване гласност на възгледите на английското правителство, която освен положителното въздействие върху опозицията би направила по-трудно за съветските ръководители да решат проблема в съответствие само с техните възгледи[162]. От кореспонденцията на английския политически представител е видно, че той отдава голямо значение на провеждането на нови избори, което е и едно от главните условия на опозиционния лагер за участие в правителството на К. Георгиев до този момент. Вероятно не без негово знание един от най-близките му сътрудници Толинтън по повод запитване от представител на опозицията дали да бъдат приети предложенията на К. Георгиев или освен тях да се настоява за нови избори, английският дипломат предлага следната схема.

---

[159] F. O. 371/58515.
[160] Ibidem.
[161] Ibidem.
[162] Ibidem.

Съществуващото в момента Народно събрание се разпуска, свиква се Велико народно събрание и след като то свърши своята работа по изготвяне на нова конституция, се провеждат избори за Обикновено народно събрание, като изрично се уточнява датата за тяхното провеждане. Успоредно с това Толинтън съветва опозицията в умереност по отношение на речите и статиите в печата, тъй като, подчертава той, би било голяма грешка в Лондон да се оформи впечатлението за невъзможност или нежелание за компромиси у нейните лидери[163].

Събитията в София и апелите на Бозуел не променят линията на Форин офис по отношение прилагането на московското решение за България. В британското външно министерство не са склонни в момента (а и по-късно) да излязат с декларация, публично обвиняваща съветското правителство за нарушаване на постигнатата в Москва договореност. Внимателен подход се препоръчва и по отношение на изборите. На Бозуел се напомня да не преминава достигнатата от Толинтън граница в разговора с емисаря на Н. Петков, тъй като „московското решение не предвижда нови избори и както беше заявено в нотата ми до съветския посланик, моето мнение е, че на различните български партии се пада задължението да изработят взаимоприемливи споразумения“[164]. В тази връзка Бозуел трябва да избягва и даването на оценки относно достойнствата на едно или друго предложение от разменените между правителството и опозицията. Що се отнася до политиката на непризнаване на българското правителство, тя трябва да продължи. По този пункт за момента възгледите на английския политически представител в София и Форин офис съвпадат.

След започване на разговорите между министър-председателя и ръководителите на политическите партии, отечественофронтовски и опозиционни, американският политически представител Барнс изпраща до Държавния департамент проект за адрес, който трябва да бъде отправен до двата главни политически лагера в България. Основното, което обръщението трябва да съдържа, е, че държавният секретар е удовлетворен от тенденцията към взаимен компромис, която освен реализиране на направените от К. Георгиев предложения за реорганизация на правителството трябва да доведе и до намиране на задоволително за двете страни решение на изборния въпрос. Подобно развитие на събитията би открило пътя за дипло-

[163] Ibidem.
[164] Ibidem.

матическо признаване от страна на Съединените щати и Англия[165]. Тези идеи са развити от Барнс в телеграма № 266 от 25 март. На другия ден той твърде ентусиазирано добавя: „Вярвам, мога да Ви уверя, че за първи път тук русите правят сериозен опит да осъществят московските решения. Те настояват за формиране на правителство до утре вечер по софийско време (27 март — б. а.). Считам, че обръщение от Вас, в съчетание с руските усилия тук, ще накара двете страни, т. е. подалото оставка правителство и опозицията да направят последни усилия към пълен компромис."[166] Преди обаче да изпрати телеграмата си от 25 март, Барнс запознава с нейното съдържание Бозуел, П. Стайнов и Н. Петков. След известни корекции, направени по внушение на Стайнов, въпросната телеграма е отправена за Вашингтон. Първоначалната реакция на английския политически представител по отношение на идеите, предложени от американския му колега до Държавния департамент, е негативна, тъй като по негово виждане тяхната реализация би отслабила, вместо да засили позициите на двете западни държави в България[167]. Споделяйки възраженията си пред Барнс, Бозуел е принуден да чуе в отговор, че участието на опозицията в правителството е оправдано дори и без парламентарна подкрепа, тъй като „ако те продължават да стоят дълго време навън, няма изобщо да им бъде даден шанс да влязат и постепенно ще бъдат елиминирани".[168]

И Бозуел, и Оксли продължават да считат, че пътят, предложен от Барнс за постигане на компромис между двата политически полюса в България, не би допринесъл за постигане на целта, която „ние всички имаме предвид, т. е. запазването (или по-скоро възстановяването) на България като независима буферна държава"[169]. В подкрепа на тези разсъждения Бозуел предупреждава, че евентуален американски ход в светлината на предложеното от американския политически представител трябва да бъде оценен много внимателно „в светлината на дълготрайните британски политически и стратегически интереси и по-специално по отношение на Турция и Гърция"[170]. По всяка вероятност възраженията на Бозуел са предизвикани от онези редове в предложения от Барнс проект до Държавния

---

[165] FRUS 1946. V. VI. p. 88.
[166] Ibidem.
[167] F. O. 371/58515.
[168] Ibidem.
[169] Ibidem.
[170] Ibidem.

департамент, в който се предвижда провеждането на едновременни избори за Велико и Обикновено народно събрание в шестмесечен срок, формула, споделяна и от натоварения да образува новото отечественофронтовско правителство К. Георгиев. Тази формула, според замисъла на Барнс, би удовлетворила правителството и съветските ръководители, тъй като не поставя под въпрос законността на проведените на 18 ноември 1945 г. парламентарни избори. За сравнение ще бъде посочено само, че претенциите на опозицията относно провеждането на тези избори са в твърде различна посока.

В кореспонденцията си до Форин офис по повод инициативата на Барнс Бозуел насочва вниманието на своите ръководители и върху друг факт, който според него трябва да се има предвид при уточняването на английското поведение по отношение на събитията в България от последната десетдневка на март. Става дума за признание, направено от самия Барнс, че правейки своето предложение до американското правителство, той е искал да спечели доверието на Бърнс, тъй като последният, загрижен за уреждането на проблема за България, бил силно раздразнен, когато Барнс си позволил открито да критикува миналия декември мъдростта на московското решение по отношение на България[171]. Барнс е бил твърде прав да търси пътища за подобряване на собственото си положение, защото на 23 март получава остра по съдържание телеграма от държавния секретар, в която се напомня, че докато представлява американското правителство в София той трябва да се въздържа от критични коментари върху достойнствата на московското решение. Нещо повече, в Държавния департамент се обсъжда идеята за евентуалното му повикване във Вашингтон „за консултации", дори и Бърнс дава нареждане в този смисъл. Надделяват съображенията, че събитията в българската столица след 20 март трябва грижливо да се наблюдават и коментират, а поради критиката към Барнс от страна на съветското правителство отзоваването му би могло да се сметне като отстъпление пред Москва и подобна мярка е изоставена[172]. Много скоро обаче американският политически представител ще разбере, че не е избрал най-добрия начин за „омилостивяване" на своя държавен секретар. Въпреки някои резерви, които Бозуел има към идеята на Барнс, или по-скоро към някои нейни детайли, в края на краищата той също апелира пред Форин офис за отправяне на адрес към двата лагера в България. Подобна стъпка действител-

[171] Ibidem.
[172] FRUS 1946. V. VI, p. 86.

но е осъществена, но тя е предприета тогава, когато проблемите по съставянето на новото правителство са вече решени. Английската нота има за ефект поредното регистриране на английското становище по привеждането в сила на московското решение и демонстриране на солидарност, макар и закъсняла, с възгледите и действията на Вашингтон[173].

Държавният департамент оценява положително предложенията на своя политически представител в София и следобед на 28 март Барнс информира К. Георгиев, опозиционните лидери и съветския пълномощен министър Кирсанов за съдържанието на изпратената нота, изградена изцяло върху идеите, намерили място в телеграма № 266 от 25 март 1946 г. до държавния секретар[174]. И от този момент започват твърде неприятни изненади за инициатора на американския демарш. Предавайки съдържанието на нотата на министър-председателя, Барнс е информиран в отговор, че К. Георгиев никога не е предлагал министерството на правосъдието и заместник-министерски постове в министерството на вътрешните работи на опозицията[175]. Действително се е обсъждал въпросът за изземването на тези постове от ръцете на комунистите, но те е трябвало евентуално да бъдат дадени на социалисти и земеделци, продължаващи своето участие в Отечествения фронт, а не на фракциите на Н. Петков и К. Лулчев[176]. К. Георгиев изразява подчертан песимизъм по отношение постигането на компромис между двете страни и поради факта, че социалистите на Лулчев са се показали „изключително трудни" по проблема с изборите. Или казано по друг начин, министър-председателят по същество отхвърля адреса на държавния секретар. Още по-неприятни минути Барнс изживява и по време на разговора си със съветския пълномощен министър Кирсанов, който също е запознат със съдържанието на американската нота. Изключително рязко той заявява на американския политически представител, че счита изпратеното послание като доказателство, че последният се меси непрекъснато в българските работи, без да има нито причина, нито право за това, като подчертава, че правото за даване на съвет на българското правителство е запазено единствено за Съветския съюз[177]. В българската преса е публикувано и изяв-

[173] F. O. 371/58516.
[174] FRUS 1946, V. VI, p. 92.
[175] Ibidem, 92-94.
[176] Ibidem.
[177] Ibidem, p. 94.

ление на съветския пълномощен министър, с което одобрява линията на правителството и дава негативна оценка на действията на опозицията. Този неочакван обрат принуждава Барнс, от една страна, да обяснява надълго и нашироко пред своите ръководители как се е оформило у него впечатлението, че К. Георгиев е правил толкова щедри обещания на опозицията, както и да потърси причините за промяната в поведението на българския министър-председател след 27 март, които според него са от външен характер, т. е. инструкции от страна на съветското ръководство[178].

Съставът на новото правителство и най-вече обстоятелството, че опозиционните представители не са включени в него, предизвиква разочарование и раздразнение и у английския политически представител. До известна степен това се дължи може би и на факта, че за даден макар и кратък период от време той демонстрира значителна доза увереност в благоприятния изход на преговорите между К. Георгиев и опозицията, дори в един момент стига дотам, че пише до Форин офис: „Следователно дори и най-краткият израз на Вашето одобрение на прогреса, направен досега, и на надеждите Ви, че е възможно да се излезе от безизходицата, би могъл да натежи на везните“[179]. На 2 април обаче той отправя твърде тежки нападки срещу съветската страна, обвинявайки я изцяло за неуспеха на преговорите между правителство и опозиция. На тази плоскост естествено идват и идеите, които той споделя със своите ръководители. Едната от тях е твърде позната — режимът в България не трябва да получи дипломатическо признаване, докато не бъде формирано истинско представително правителство. „И това ме навежда на една друга мисъл — обяснява по-нататък Бозуел — московското комюнике, което беше публикувано в края на декември, никога не е било по причини, разкрити ми от Вас, действително приложимо за България. Считам че е дошло времето да погребем параграф 6 (България) от московското комюнике, тъй като опитът да бъде приложен излезе неуспешен“.[180]

Коментарите във Форин офис по въпроса за непризнаването са в съгласие с възгледите на Бозуел. Предложението за отказ от част от московските договорености обаче е посрещнато с явно неодобрение. Посочва се вероятността от ответни мерки другаде, не се изключва и възможността от румънското правителство да бъдат из-

[178] Ibidem, 92-93.
[179] F. O. 371/58515.
[180] F. O. 371/58516.

гонени включените неотдавна двама опозиционни представители, тъй като ако от московските договорености бъде демонстрирана частта за България, това би могло да бъде повод съветската страна да обяви за невалидно взетото решение за Румъния. Много интересна и въздействаща със своята откровеност е и друга една оценка, която показва, че зад опитите да бъде приложено московското решение за България в английска и американска интерпретация от страна на Лондон не се крият сериозни и далекостигащи намерения за промени на политическия режим в страната съобразно със стандартите на западната демокрация. „Колкото до предложението на г-н Бозуел да денонсираме московското съглашение, то ми се струва открито за сериозни възражения. Вярно е, че това съглашение не влезе в сила, но ако го денонсираме, не ще бъде по-добре, защото нямаме предложения относно това, с което да го заменим. Заслугата на московското съглашение е, че то поне на хартия ангажира русите да приемат реорганизацията на българското правителство. Ако денонсираме съглашението, това сигурно няма да подобри изгледите за осигуряване на задоволителна реорганизация на кабинета в София[181]. Посочвайки по-нататък възможността, съпроводена с много уговорки за обвързване на този въпрос с въпроса за текстовете на мирните договори, авторът на горните редове предлага: „При тези обстоятелства мисля, че трябва да последваме американския пример... да не отстъпваме и да чакаме по-нататъшното развитие на нещата."[182] Бъдещето обаче няма да донесе нищо обнадеждаващо в смисъла на последните редове от коментара, дори може да се каже, че в края на март е достигната кулминацията в действията на Лондон по изпълнението на московското решение за България и англичаните ще трябва да изоставят под натиска на други, по-важни императиви, и тези „хартиени позиции", за които става дума по-горе.

След формирането на новото правителство, действията на английския политически представител в София в общи линии остават непроменени. Той продължава срещите си с опозиционните ръководители, изслушва техните оплаквания, изпраща добросъвестно получената от тях (а и от други източници) информация до Форин офис; използва всеки удобен повод за въздействие върху ръководни дейци от българския представителен екип (най-често министъра на

[181] Ibidem.
[182] Ibidem.

външните работи Г. Кулишев, заменил на този пост П. Стайнов), в подкрепа на провежданата до този момент линия — постигане на компромис между правителство и опозиция, но на основата на английската и американската интерпретация на московското решение. Оценките му за политическото положение в България, за тенденциите в неговото развитие, за бъдещето на демокрацията в страната почти изцяло съвпадат с тези на Н. Петков, К. Лулчев и други ръководни опозиционни дейци. В телеграмите си до Лондон, наред с фактите за засилване на натиска върху опозицията, Бозуел обръща внимание и на едно друго обстоятелство. „Убеден съм, че опозицията тук е действително по-силна от когато и да било преди и с всеки изминат ден набира сили"...[183]

Бозуел обяснява тези две тенденции в смисъл, че консолидацията на опозиционните сили принуждава комунистите и правителството да се чувстват несигурни и затова засилват репресиите срещу силите, противостоящи на Отечествения фронт. Но той не се опитва да уточни степента на този натиск, което е твърде важно в случая. Действително и натиск има, и укрепване на опозиционните сили е налице, но едва ли въпросният натиск е бил сериозен и доведен до крайност, щом като последователите на Н. Петков, и К. Лулчев придобиват самочувствие и увереност. Водачите им дори започват да съжаляват, че не са участвали в изборите от 1945 г., пропускайки по този начин една възможност за демонстриране на тяхната сила и влияние[184]. Без тази констатация да отрича готовността за борба у противниците на Отечествения фронт и твърдостта за понасяне на някои неблагоприятни за тях тенденции в политическия живот на страната, както и факта, че опозиционните поддръжници са значителни на брой, все пак 1947 г. ще покаже, че когато натискът е упражняван безкомпромисно, под въпрос се поставя самото съществуване на опозицията, да не говорим за възможностите за укрепване и разширяване на позициите ѝ. Бозуел изглежда е обаян твърде силно от перспективата силите, в подкрепа на които той пледира пред Форин офис, да се наложат като водещи в страната, тъй като на 8 юни пише до Лондон: „Може би ние сме по-близо до победа тук, отколкото когато и да било в продължение на последните двадесет месеца."[185]

---

[183] F. O. 371/58519.
[184] Ibidem.
[185] Ibidem.

Подобни схващания обуславят предложенията, които той прави в своята кореспонденция от София — демонстриране на твърдост от страна на Лондон, категорични официални декларации, че англичаните не ще признаят режима в България, докато той не претърпи известни промени. Целта на подобни идеи е ясна: трябва да се въздейства окуражаващо и стимулиращо върху опозицията. Успоредно с това пред министъра на външните работи Г. Кулишев Бозуел подчертава: ... Ако сегашното събрание (избрано през ноември 1945 г. — б. а.) бъде разпуснато и бъдат проведени нови свободни избори, след като Великото народно събрание свърши своята работа, би съществувала известна надежда за подобрение в отношенията между нашите правителства."[186] Вече бе посочено кои са авторите на подобна идея.

Непримиримостта и борбеността, срещащи се в телеграмите на Бозуел, като че ли липсват у Форин офис. Инструкциите оттам продължават да включват в себе си сдържаност и внимателен подход както към призивите на Бозуел, така и към политическите събития в България изобщо. След формирането на второто отечественофронтовско правителство тези елементи стават все по-ясно изразени. Нещо повече, започват да се прокрадват констатации от рода на: „Ако можем да приемем съдържанието на меморандума на Петков за вярно (става дума за протестно писмо, публикувано в „Народно земеделско знаме" на 5 юни, чийто текст е изпратен до британското външно министерство — б. а.), той е много строго осъждане на сегашното правителство в България и показва как ситуацията бързо се влошава, както и разкрива на какво е способна милицията. В тази връзка можем да направим малко, тъй като сме съгласни, че трябва да отлагаме предприемането на каквото и да е директно действие, а и както изглежда, сме твърде неспособни да предизвикаме загриженост в пресата относно съдбата на българската демокрация[187]. А по повод бъдещето на генерал Дамян Велчев, за когото от София пристига информация, че се подготвя политическото му елиминиране, коментарът е още по-недвусмислен: „Страхувам се, че комунистите ще постигнат своето в тази кампания и ще се отърват от Велчев."[188]

Подобни идеи не водят все още до изоставяне на подкрепата, оказана от опозиционните кръгове в страната чрез непризнаване на

---

[186] Ibidem.
[187] Ibidem.
[188] Ibidem.

правителството, като не се изключва възможността становището на Лондон отново да бъде потвърдено чрез отговори на запитвания в парламента; Бозуел също така е оторизиран да го декларира при необходимост[189]. А в разменената кореспонденция при посредничеството на последния между Н. Петков, К. Лулчев и П. Стоянов и английския външен министър Бевин от края на май и началото на юни за пореден път е потвърдена линията на не признаване на режима в София като последица от неизпълнението на московското решение за България[190]. На подобна кореспонденция не се дава гласност. Това се дължи на молбата на Н. Петков и останалите да не се разкрива фактът, че са влезли в директна връзка с английския външен министър, тъй като и без това са обвинявани, че са външни агенти и зависят единствено от англо-американската подкрепа[191]. Не след дълго обаче посредникът при посочената размяна ще бъде поставен в твърде неудобно положение, и то от своите ръководители във Форин офис.

Междувременно през лятото на 1946 г. продължава подготовката на текстовете на мирните договори, като по някои от клаузите се стига до съгласувани постановки между трите главни заинтересовани страни. Това прави необходимостта от решаване на въпроса за признаването от страна на Лондон все по-належаща. До този момент подобен дипломатически ход се поставя в зависимост главно от включването на опозиционни представители в правителството на базата на приемливи за тях политически условия. Прогресът в работата по изготвяне на мирните договори поставя постепенно на преден план нуждата от изясняване на зависимостта: подписване на мирен договор — признаване (или непризнаване) на правителството в София. Конкретен повод за поредната размяна на мнения между политическото представителство в София и Форин офис в края на юни 1946 г. е постигнатото от тримата външни министри решение за изтегляне на съответните войски от Италия (англо-американски) и от България (съветски) в деветдесетдневен срок след влизането в сила на мирните договори[192]. Бозуел предвижда една твърде неприятна ситуация за английската дипломация, тъй като „за да се избавите от руската армия, може да се видите принудени, противно на вашите принципи, да признаете правителство, което вероятно не

[189] Ibidem.
[190] Ibidem; F. O. 371/58518.
[191] F. O. 371/58519.
[192] F. O. 371/58520.

бихте могли да одобрите“[193]. Той предлага, естествено с американско съдействие, да се направи нов опит за убеждаване на В. Молотов в необходимостта от по-нататъшни усилия за прилагане на московското решение. Подобен опит би бил улеснен от обстоятелството, че опозиционните лидери показват готовност да влязат в правителството при сравнително по-умерени условия, ако съветските войски бъдат изтеглени от България. „Нито те, нито ние храним някакви илюзии, че изтеглянето на руските войски ще означава каквото и да е разхлабване на руския контрол. Но след като мирният договор бъде подписан, вероятно всички оплаквания по отношение на българските вътрешни работи ще трябва да се разискват в ООН, както например случаят с Испания“ — продължава изложението си Бозуел, добавяйки и още нещо по повод на оръжието, на което той възлага надежди — публичността[194]. „Генерал Оксли и аз считаме, че е дошъл психологическият момент за влизане на някои опозиционни лидери в правителството... И ако те подадат оставка пред лицето на някои особено нечестни действия на русите или комунистите, цялостната ситуация ще получи широка гласност.“[195] Струва си да се отбележи, че Бозуел може би надценява ефикасността на публичността като средство за оказване давление върху българското правителство и най-вече за оказване на известна подкрепа на опозиционните сили в страната. Защото по повод на процеса срещу социалдемократа Кр. Пастухов, един от висшите служители във Форин офис Уилиям Хайтър пише следното: „Трябва да кажа, че намирам спокойствието, с което този въпрос е третиран в страната (Англия — б. а.), за особено удивително. Ветеран-социалдемократ е арестуван и осъден на основата на чисто политически обвинения на пет години затвор... Ако това се беше случило в Испания, врявата у нас би била страхотна. Но понеже става в България, реакцията е нулева.“[196]

Подобен частен случай естествено не може да служи като илюстрация за поведението на английската преса и радио, за английското обществено мнение изобщо през разглеждания период. Но той все пак показва, че дори такова сравнително слабо оръжие като публичността може да влезе, но може и да не влезе в действие, т. е. да се залага на него е твърде несигурно. А по повод на написаното от Хайтър е нужно да се отбележи, че даването на гласност на едно или

[193] Ibidem.
[194] Ibidem.
[195] Ibidem.
[196] F. O. 371/58521.

друго събитие в английските средства за масова информация едва ли е въпрос само на издателска и редакторска политика. Тук възниква въпросът възможно ли е правителството да е толкова безсилно, че да не може да провокира интерес към дадено събитие, ако сметне такава стъпка за необходима.

Този път във Форин офис взимат предвид предупреждението на Бозуел, тъй като там отчитат възможността от продължаване престоя на съветските войски в България като последица от придържане към постановката за невъзможността да се подпише мирен договор с непризнато правителство. На английския политически представител е наредено да проучи какви са условията на опозицията за участие в кабинета в момента (много тънко е загатната и възможността за известни внушения за умереност), за да могат да бъдат направени препоръки до делегацията начело с външния министър Бевин, която се намира в Париж[197]. Бозуел провежда среща и разговори с опозиционните лидери и на 29 юни 1946 г. в телеграма № 578 съобщава, че от предишните условия на опозицията за участие в правителството е отпаднало искането за нови парламентарни избори. Претенциите за министерството на правосъдието и за заместник-министерски постове в министерството на вътрешните работи, наред с искането за амнистия на политическите затворници, продължават да бъдат в сила[198].

Като обсъждат по-нататъшната линия по отношение на България, във Форин офис са съгласни, че „е време съветското правителство да направи нов опит да убеди българското правителство, върху което, както Молотов ни каза, съветското влияние не е слабо, да приложи московското споразумение. Това ще даде възможност на английското и американското правителство да признаят кабинета в София и да сключат договор за мир с него."[199] В тази насока са и разговорите, проведени от Бевин във френската столица.

На 28 юни 1946 г. английският външен министър се среща с В. Коларов, министър на външните работи. Първоначално от някои негови приближени сътрудници е изказано мнението, че подобна среща няма да донесе полезни резултати и ще предизвика отрицателна реакция у гърците. В разменената преписка между делегацията в Париж и Форин офис се посочва, че Бевин по принцип е дал съгласие за разговор с В. Коларов преди горните възражения да

[197] F. O. 371/58520.
[198] F. O. 371/58521.
[199] F.O. 371/58520.

стигнат до неговите съветници във френската столица. Идеята за отказ от среща с българския представител не е подкрепена докрай, но от Форин офис настояват английският външен министър да възприеме възможно най-твърдата линия на поведение, като освен това изрично подчертава, че българските претенции към Гърция са неудовищни[200]. Обърнато е внимание и върху необходимостта от предоставяне на информация за хода и насоките в разговора на гръцкото правителство, уведомено предварително за подготвяната среща. По време на беседата Бевин не внася съществени изменения в следваната до този момент от Лондон линия по въпроса за дипломатическото признаване на режима в България. Нещо повече, той предлага английският политически представител в София да играе своего рода посредническа роля между правителство и опозиция за постигане на споразумение между тях. Бевин обръща внимание върху обстоятелството, че в страната съществуват настроения срещу двете големи западни сили, факт, който не предразполага към сътрудничество, и в тази връзка настоява за еднакво отношение към трите страни, подписали споразумението за примирие с България и участващи в неговото привеждане в действие. Успоредно с това Бевин (съдържанието на телеграма 578 по понятни причини все още не е стигнало до него) поставя и по-конкретни въпроси като например възможно ли е започването на нови преговори по изпълнение на московското решение, ако предвид планираните за есента избори опозицията оттегли искането си за разпускане на функциониращия в момента парламент. Английският външен министър не забравя и препоръките на Форин офис по отношение на българо-гръцките проблеми[201]. Позицията на В. Коларов по очертаните проблеми от вътрешнополитически характер е в съответствие със съществуващите до този момент възгледи на съветското и българското правителство. В обобщен вид смисълът на неговите реплики е, че на опозицията е било предложено участие в правителството, но тя предявила искането избраният през 1945 г. парламент да бъде разпуснат. Подобно условие изобщо не би могло да бъде прието, тъй като би влязло в противоречие със свободно изразената народна воля. Но ако опозицията е готова да сътрудничи, правителството би потърсило решение на базата на московските договорености[202].

---

[200] Ibidem.
[201] Ibidem.
[202] Ibidem.

Като се съгласяват на среща с В. Коларов, англичаните не хранят кой знае какви надежди за положителен резултат. В британското външно министерство много добре знаят, че въпросът за привеждане в сила на московското решение зависи най-вече от позицията на Съветския съюз. С основание се смята, че следващата стъпка, която англичани и американци трябва да предприемат, е нова дискусия със съветската делегация в Париж, където в момента се провежда сесия на Съвета на външните министри. При евентуална среща с Молотов и Вишински Южният департамент към Форин офис препоръчва от английска страна да бъде подчертано, че след като е насрочена датата за мирната конференция може да се очаква, че договорът за мир ще бъде съгласуван в близко бъдеще. Тъй като е добре известно, че Лондон няма да подпише мирен договор с българското правителство, докато то не бъде реорганизирано, в интерес на всички заинтересовани е това решение да бъде изпълнено колкото се може по-скоро. Известни различия възникват по това кой трябва да въздейства върху българското правителство за постигане на съгласие между него и опозицията. Един от най-близките сътрудници на външния министър — О. Сарджънт е на мнение, че инициативата трябва да бъде предоставена на съветската страна, докато Бевин е склонен да мисли, че при възможност и западните съюзници трябва да се обърнат към двата политически лагера в България[203]. Изготвени са и съответните инструкции до Бозуел, но в края на краищата, изглежда е надделяло съображението, че ще бъде безсмислено да се изпращат подобни инструкции, преди проблемът да бъде обсъден със съветските представители и да бъде постигнато някакво съгласувано решение.

На 12 юли Бевин се среща с Молотов и Вишински и отправна точка в разговора му със съветските дипломати са разменените между него и В. Коларов мисли за постигането на компромис между правителство и опозиция. Бевин информира партньорите си, че последната е оттеглила искането за разпускане на избраното през 1945 г. Народно събрание, като се спира и на другите нейни условия. Когато обаче става дума за министерството на правосъдието или по-точно за преминаването му под ръководството на опозиционните сили, Молотов направо заявява, че те трябва да участват в правителството, без да поставят условия, защото нямат право на това. Бевин не успява да постигне успех и по друг един от засегна-

[203] F.O. 371/58521.

тите в разговора въпроси — този за милицията и използването ѝ от Отечествения фронт като инструмент за укрепване на своите позиции в страната. И този път съветският външен министър е категоричен в отговора си — милицията е използвана от Петков и Лулчев само като претекст за предизвикване на трудности; нищо не пречи на опозицията да участва в изборите за Велико народно събрание[204].

С Молотов и Вишински разговарят и американците. И тъй като до този момент се прави връзка между политическото положение в България и подписването на мирния договор с нея от страна и на Лондон, и на Вашингтон, съветският външен министър иска от държавния секретар отговор на въпроса: дали непризнаването би се отразило върху изготвянето и подписването на въпросния договор. Отговорът на Бърнс показва, че във Вашингтон нямат такива намерения — договорът ще бъде изготвен и подписан, но може би ще възникнат трудности по отношение на ратифицирането му от Сената, ако московското решение не бъде изпълнено[205]. Този факт трябва да се има предвид и когато се прави оценка на казаното от Бърнс на българския министър-председател само месец по-късно, по време на тяхна среща в Париж.

В края на юли 1946 г. във Форин офис назрява идеята за промяна в политиката към режима на народна демокрация в България. Симптоми за такава промяна се наблюдават още от април същата година, но изглежда срещата с Молотов и Вишински, позицията на Вашингтон, като и цялостното разглеждане на отношението към България в светлината на изготвянето и подписването на мирния договор и неговото влизане в сила са довели до промяна в досегашната английска линия. В телеграма от 31 юли 1946 г. Бозуел е информиран от Форин офис, че съществуващият режим в България ще бъде признат при подходяща възможност — перспектива, която предизвиква дълбоко огорчение у английския политически представител, намерило израз в писмо до У. Хайтър от Южния департамент на британското външно министерство[206]. В него се преплитат и песимизъм относно английските интереси в Близкия и Средния изток, и недоволство от това, че пред света се говори едно, а се подготвя нещо съвсем друго, и съжаление, че докладите му до Лондон са

[204] Ibidem.
[205] FRUS 1946. V. VI. p. 125.
[206] F.O. 371/58523.

били оценявани като „преувеличени и пристрастни", факт, който го кара да се чувства „безполезен и безсилен"[207].

Отговорът на Хайтър заслужава да бъде предаден по-подробно, защото в него са разкрити ако не всичките, то поне известна част от съображенията, от които в случая се ръководи английското правителство. Впрочем някои от тях се срещат и в други коментари, написани по повод евентуалното дипломатическо признаване на българското правителство още от началото на 1945 г. — подписването и ратифицирането на мирния договор с България ще даде възможност за изтегляне на съветските войски от страната[208]. И тъй като малко преди размяната на писма между Бозуел и Хайтър в Съвета на външните министри е решено изтеглянето на съветските войски да се извърши в тримесечен срок след въпросните процедури, тяхното отлагане би удължило престоя на частите на съветската армия в страната. „Както можете да си представите — продължава Хайтър, — ние не сме по-щастливи от вас, че ще трябва да приемем сегашното положение в България. Но честно казано, не виждаме как то може да се промени. Предложението за комисия (параграф 3 от вашата телеграма № 679), както сам признавате, по никакъв начин няма да измени съществуващата ситуация. В действителност подобна комисия никога няма да бъде назначена и комунистическата доминация над България ще остане както преди. По същия начин отказът от признаване не само няма да разклати комунистическия контрол в страната, но както е обяснено в параграф 4 от ваша телеграма № 475, ще бъде от подчертана изгода за русите. Единственият смисъл на тези маневри би бил да обезпечи възможности за публично изразяване на нашето неодобрение на сегашното положение в България, но след като е напълно възможно да постигнем това без тези сложни и в някои случаи затруднителни ходове и след като в действителност те, както сами признавате, няма да имат за ефект отслабване на комунистическия контрол, не виждаме смисъл да ги предприемаме."[209]

Тръгвайки все по-определено по пътя на дипломатическото признаване на българското правителство при подходяща възможност, англичаните имат намерение да запознаят и Вашингтон с тази идея, за да се избегне предприемането на действия, които, в случай че подобна постановка бъде възприета, биха затруднили нейното

[207] Ibidem.
[208] Ibidem.
[209] Ibidem.

рилагане на практика. За тази цел във Форин офис е приготвен роект за писмо, което, ако Бевин реши, би могло да бъде изпрате- о до американския държавен секретар. В него признаването на ългарското правителство е аргументирано твърде подробно. Въп- осното писмо по причини, които ще бъдат посочени по-долу, така остава неизпратено, но идеите и разсъжденията, намерили място ного, са интересни от гледна точка на обяснението на английското амерение за дипломатическо признаване на режима в България без редварителни условия.

В началото на проекта е подчертано, че разговорите между Бе- ин и Бърнс, от една страна, и В. Молотов, от друга, са останали езрезултатни, като подобна участ е имал и опитът на американ- кия посланик в Москва Бедел Смит, който малко след встъпването и в длъжност настоява пред съветското правителство за реорганиране на кабинета в София. От друга страна, англичаните признават безперспективността на директен и несъгласуван с Москва на- иск в българската столица и в резултат на всичко това се стига до ключението, че ако се настоява за включване на опозиционни редставители в правителството като условие за неговото признаване, последният акт би могъл да бъде отсрочен за твърде продължителен срок. И тук отново се използва познатият вече аргумент — ко договорът не бъде подписан и ратифициран, частите на Чер- ената армия ще останат за неопределен срок в страната. Освен ова, ако България не получи дипломатическо признаване от стра- а на Англия и Съединените щати, преди мирния договор да е го- ов за подписване, това трябва да стане преди неговото ратифициране, т. е. влизането му в сила. А щом така или иначе ще се стигне до признаване, безсмислено е свързването на ръцете на двете западни дипломации с публично настояване за изпълнение на московското решение или с поставянето на допълнителни условия от подобен род[210].

На 27 август американският държавен секретар се среща с . Георгиев. В разговора Бърнс изразява недоволството си от вътрешната политика на отечественофронтовското правителство и еднократно подчертава, че „...по-важно от това, което договорът е съдържа или няма да съдържа, е дали състоянието на нещата в ългария ще бъде доведено до такова, което би му позволило да одпише договор. Той напомни на министър-председателя, че договорът трябва да бъде ратифициран и в тази връзка каза, че ако

[210] F.O. 371/58524.

бъде попитан в Сената дали счита сегашното правителство на България като съответстващо на това, което Рузвелт и Чърчил са имали предвид в Ялта, ще трябва да отговори отрицателно."[211]

Предвид въпросната среща авторите на идеята за изпращане на писмо от Бевин до Бърнс предлагат то да не бъде изпратено. Това съвсем не означава, че постановките в него са отхвърлени или претърпели изменение. Те продължават да се споделят от ръководителите на британската дипломация и малко по-късно ще намерят място в паметна записка до Държавния департамент.

Междувременно американската страна прави нова крачка в съответствие с репликите на Бърнс по време на разговора му с К. Георгиев в Париж. По идея на американския политически представител Барнс, който подготвя за целта специален меморандум до държавния секретар, ръководителят на американската военна мисия в София генерал Робертсън е инструктиран да връчи на С. Бирюзов писмо, в което са изложени американските претенции по въпроси, които и друг път са били обект на внимание от страна на Вашингтон. Става дума за набелязани от Барнс и Държавния департамент мерки, които трябва да осигурят свободното провеждане на изборите за Велико народно събрание, насрочени за 27 октомври 1946 г. Между тях по-важни са свободата на печата и събранията и равен достъп до радиото, а дейността на милицията се предвижда да бъде сведена единствено до поддържане на реда и законността. Робертсън трябва да настоява за освобождаване на всички политически затворници и за елиминирането на всяка възможност за преследване по политически причини след провеждането на изборите[212].

Научавайки за подготвения от Барнс меморандум, Форин офис уведомява Вашингтон за намерението си да обсъди цялостно въпроса за бъдещите отношения с България и се предвижда възможността той да стане обект на разговор между английския външен министър Бевин и американския държавен секретар.

На 1 октомври, без да бъде изчакано изясняването на английската позиция, Робертсън връчва в Контролната комисия писмото с известното от предходните редове съдържание. На генерал Оксли е наредено да поддържа по принцип американския си колега поради известна изгода от обединен фронт между англичани и американци, но наред с това той получава и допълнителна информация: „Аз ще изясня обаче на г-н Бърнс, че какъвто и да е резултатът от това

[211] FRUS 1946. V. VI, p. 137.
[212] Ibidem, p. 144.

действие в Съюзната контролна комисия, не възнамерявам да допусна въвличането ми в ситуация, която да направи невъзможно подписването на мирния договор веднага след като той е готов, или принуждаваща ме да изтегля военната мисия преди влизането на договора в сила."[213]

Както би могло да се очаква, С. Бирюзов отхвърля исканията, изложени в писмото на Робертсън и подкрепени с известно закъснение от Оксли, излизайки с твърдението, че Контролната комисия не може да се меси във вътрешните работи на страната. В реч, произнесена на 12 октомври в Париж, Вишински на свой ред също отправя критика срещу американската инициатива; критически статии са публикувани и в съветската преса[214].

Успоредно с американските действия в Комисията, на 2 октомври американският политически представител Барнс след завръщането си от Париж връчва писмо от държавния секретар до К. Георгиев. В него се предлага включването на двама опозиционни представители в кабинета преди провеждането на изборите за Велико народно събрание, насрочени за 27 октомври 1946 г. И този демарш завършва с неуспех. Когато получава отговор на изпратеното до К. Георгиев писмо, Барнс е принуден да чуе, че въпросите от вътрешнополитическо естество засягат единствено българското правителство. Главният секретар на външното министерство, който всъщност е натоварен да предаде отговора, в хода на кратка беседа добавя, че американците са „безсилни да направят нещо повече освен писането на писма и ноти".[215]

Тъй като и двете акции на американците завършват с неуспех, западните представители в София настояват разменените документи между тях и С. Бирюзов, както и тези между Бърнс и К. Георгиев, да бъдат публикувани в пресата. Една от целите на подобна публикация е оказване на морална подкрепа на опозицията, особено нужна ѝ преди изборите на 27 октомври.

По времето, когато се развиват тези събития, опозицията разгръща активна дейност. Твърде често нейните ръководители се срещат с представители на западните мисии в София, съобщават информация за политическия живот в страната, правят оценки и прогнози, търсят подкрепата на англичани и американци за постигане на своите политически цели. В тази връзка в някои телеграми на бри-

[213] F.O. 371/58525.
[214] Советско-болгарские отношения 1944—1948..., 250—251.
[215] FRUS 1946. V. VI. p. 155.

танското политическо представителство до Форин офис се намеква за обещанието, дадено чрез Бозуел на тримата опозиционни лидери от 28 май 1946 г., чието съдържание е разкрито по-горе[216]. Но предложението на заместника на Бозуел, Бойд Толинтън, за отказване на дипломатическо признаване в случай че изборите не бъдат свободни, не се възприемат във Форин офис. Там са възприели именно курс към признаване и не намират за възможно да обърнат политиката си. Междувременно в плановете на външния министър Бевин относно обсъждането на българския въпрос с американския държавен секретар настъпват известни изменения. Във френската столица, където двамата се намират във връзка с подготовката на мирните договори с бившите съюзници на Германия, се натрупват твърде много теми за дискутиране и той препоръчва на своите подчинени във Форин офис да отнасят някои въпроси до Държавния департамент чрез английското посолство във Вашингтон. Бевин се отказва да засяга в разговор с Бърнс дипломатическото признаване на българското правителство и този проблем е причислен към горната категория. На 9 октомври британското посолство в американската столица изпраща паметна записка до Държавния департамент. В нея освен акцентуването върху неизбежността от признаването на режима в София се настоява за оставане на военните мисии на Англия и Съединените щати до влизане в сила на мирния договор с България[217].

Последното обстоятелство може би изглежда малко странно, като се имат предвид докладите на ръководителя на английската част от Съюзната контролна комисия за положението, при което англичаните са принудени да работят в страната. И най-вече в светлината на един факт, подчертан от Оксли с особена острота — невъзможността на западните представители в българската столица да направят каквото и да било в подкрепа на опозиционните сили, както и създалото се впечатление за мълчаливо съгласие с политиката на съветските военни власти и отечественофронтовското правителство независимо от английските и американските дипломатически действия на различно ниво[218]. Във Форин офис са съгласни с Оксли, но не са склонни да изтеглят английската част от Съюзната контролна комисия преди влизането на договора в сила. Една от основните причини, изтъкната в дискусия по този повод между неколи-

[216] F.O. 371/58525.
[217] FRUS 1946. V. VI, 152-153.
[218] F.O. 371/58524.

цина висши чиновници в британското външно министерство, е, че със закриването на английската мисия в София Лондон ще се лиши от важен източник на информация, и то в един напрегнат за неговите интереси на Балканите момент. Освен това подобно изтегляне би изглеждало като открито предизвикателство към Съветския съюз, чиито представители ръководят комисията, и като бойкотиране на нейната дейност[219].

Информация за английската паметна записка достига до американския държавен секретар, но той нарежда да не се изпраща отговор, а да се изчака завръщането му във Вашингтон. От разговор с един от експертите по българските въпроси в американската делегация в Париж негов английски колега получава, макар и като предварителна, информация за оценките на Вашингтон по някои постановки, съдържащи се в паметната записка. Преди всичко там не са убедени в необходимостта от спешно изтегляне на съветските войски от България (основен английски аргумент), тъй като подобен акт няма да доведе до някакви съществени промени на политическите условия в страната. Репликата на англичанина е повече от показателна — той свързва изтеглянето на съветските войски с двете южни български съседки. „Изтеглянето на руската армия ще притъпи страховете на Гърция и ще отслаби натиска върху една от границите на Турция точно по времето, когато въпросът за Проливите ще бъде раздухван с пълна сила."[220]

На 23 октомври 1946 г. американците връчват официален отговор на паметната записка от 9 октомври. В него се уточнява, че в светлината на неизпълнението на московското решение за България и недостатъчната демократизация на политическия живот в страната Вашингтон има отрицателно отношение към признаването на българското правителство. А декларацията, изразяваща несъгласие с вътрешната политика на София, с която англичаните възнамеряват да придружат акта на дипломатическото признаване, не би могла според Държавния департамент да прикрие противоречията между думи и дела. С информацията, че се обсъждат варианти, чрез които мирният договор с България би могъл да влезе в сила и без официално признаване на българското правителство, се дава отговор на английските аргументи в подкрепа на подобен ход. Отхвърляйки идеите в английската паметна записка, американската страна не предлага свой подход за излизане от ситуацията. На англичаните

[219] Ibidem.
[220] F.O. 371/58525.

е съобщено, че когато бъде изготвен окончателно мирният договор, американското правителство ще се консултира с тях относно понататъшните действия. Само по един пункт от предложенията с дата 9 октомври се постига единомислие между Форин офис и Държавния департамент: решено е да не започва изтеглянето на западните военни мисии от България, преди да бъдат спазени всички формалности по мирното урегулиране[221].

По всяка вероятност американският отговор от 23 октомври е причина в Лондон да направят, поне на теория, известно отстъпление от своите възгледи. Ако приблизително до ноември 1946 г. е налице схващането, че признаването де юре трябва да стане преди ратифицирането на договора, то в края на същия месец е възприета идеята, че е възможно подписване и ратификация и без да се стигне до юридическо признаване. Това обаче не води до практически промени във вече набелязания план. Признаването трябва да бъде извършено по време на подписването на мирния договор или най-късно при неговата ратификация, като успоредно с това се предвижда да бъде направена декларация в смисъл, че подобна стъпка не трябва да се възприема „като извинение за недемократичните действия на българското правителство". В телеграма от Форин офис до английската делегация начело с Бевин, участваща в работата на нюйоркската сесия на външните министри на Съветския съюз, Съединените щати, Англия и Франция, предимствата на вече възприетия курс се аргументират между другото и с постановката, че ако не се признае българското правителство след подписването на мирния договор, „ние трябва да оттеглим дипломатическото признаване от испанското правителство и в случай че не сме удовлетворени от изборите в Румъния — от румънското правителство".[222] В телеграмата освен това се предлага при евентуална възможност членовете на английската делегация да обсъдят този въпрос с американските си колеги и да настояват той да бъде решен в светлината на очертаните по-горе положения.

На 27 октомври 1946 г. се провеждат изборите за Велико народно събрание, в които кандидатите на Отечествения фронт получават около 300 места, а опозиционерите — около 100. Информациите от София, пристигащи до британското външно министерство, гово-

---

[221] FRUS 1946. V. VI, p. 160.

[222] F.O. 371/58526. Във файловете на Форин офис има немалко изказани мнения по техническата страна на дипломатическото признаване на българското правителство.

ят, че (ако използваме някои изрази от тях) избирателните условия
а били относително задоволителни, във всеки случай не по-лоши
г обичайните за подобни събития на Балканите. Но общата оценка
че резултатът от изборите не може да се счита като отговарящ на
олята на българския народ поради мерките, които са взети от пра-
ителството преди 27 октомври за осигуряване на изборна победа
а Отечествения фронт[223].

В британското външно министерство не дават еднозначна оцен-
а на проведените избори. Естествено на първо място е поставен
актът, че опозицията е спечелила значителен брой места в парла-
ента. По повод на този успех се изказват и нелишените от реали-
ъм предположения, че такъв резултат може би се дължи както на
нгло-американския интерес към политическите условия в Бълга-
ия, така и на осъзнаването от страна на правителството, че сто
роцента изборна победа няма да бъде убедителна пред външния
ят. Във връзка с последното дори се допуска, че подобен изход от
борната борба е бил търсен съзнателно от кабинета в София, за
а може да демонстрира своята толерантност към политическите
а опоненти и така да затрудни линията на непризнаване, следвана
о този момент от Англия и Съединените щати[224].

Резултатите от изборите не предизвикват промяна в приетия от
ондон курс по отношение на България. Ако те не дават възмож-
ост за едно незабавно признаване, то и не създават допълнителни
удности пред подобна стъпка, която би могла да бъде предприе-
а по-късно — се чете в меморандум от британското посолство в
мериканската столица до Държавния департамент, датиран 14 но-
ври 1946 г.[225].

Във връзка с изборите обаче англичаните запознават Департа-
ента с една своя идея, която трудно би се вместила в очертаната
о този момент схема на избягване на жестове, които биха могли да
атруднят признаването на българското правителство едновремен-
о с подписването на мирния договор, независимо че е поднесена в
ъвсем уклончива форма. Става дума за предложение пред Съюзна-
а контролна комисия за провеждане на анкета относно подготов-
ата и провеждането на изборите от 27 октомври[226]. На пръв поглед
елта на подобно предложение е ясна — израз на неодобрение към

[223] Ibidem.
[224] Ibidem.
[225] FRUS 1946. V. VI, p. 171.
[226] F.O. 371/58524.

въпросното събитие и неговите резултати. По всяка вероятност тази идея се е породила във връзка с работата на нюйоркската сесия на външните министри, проведена в края на 1946 г., т. е. да се разглежда като средство, макар и твърде ограничено, за изтръгване на известни отстъпки от съветската страна в хода на преговорите. Американците отхвърлят внушението на Форин офис, като се аргументират със съдбата на предложението на генерал Робертсън от 1 октомври 1946 г., което както е известно, не води до положителен резултат. Нещо повече, те смятат, че това не би улеснило западните представители в разговорите с Молотов и Вишински по изготвянето на окончателните текстове на мирните договори с бившите страни-сателити. А Барнс в София е информиран от временно изпълняващия длъжността държавен секретар Ачесън, че американската делегация в Съвета на министрите счита за крайно нежелателно в момента поставянето на българския въпрос пред съветските им колеги[227].

В края на януари 1947 г. вече е уточнено, че англичаните ще признаят де юре българското правителство веднага след подписването на мирния договор. Във Форин офис се надяват, че Вашингтон ще гарантира дипломатическо признаване почти едновременно с Лондон. На дневен ред излиза и подготвянето на официална нота, която трябва да бъде връчена на българското правителство и публикувана в печата след подписването на договора. След дискусия в британското външно министерство е подготвен проектотекст, изпратен на 25 януари 1947 г. до политическото представителство в София за мнение и евентуални препоръки. Според замисъла на авторите основното, което трябва да бъде подчертано в документа, е, че целта на признаването е да се сложи край на формалното състояние на война, без това да означава, че английската страна одобрява както състава на българското правителство, така и методите, с които то си служи при управлението на страната. Подчертана е и необходимостта да се потърси разграничаване между неодобрението към управляващите кръгове в България и отношението на Лондон към българския народ като цяло[228].

Междувременно, на 29 януари 1947 г. Форин офис е информиран за окончателното становище на Вашингтон по признаването на българското правителство. Американците смятат да уведомят София

[227] FRUS 1946. V. VI, p. 172.
[228] F.O. 371/66912.

за намерението си да установят дипломатически отношения между Съединените щати и България след ратифициране на мирния договор от Сената и преди размяната на ратификационните грамоти, но при условие, че политическата ситуация в страната по това време не се е влошила. Едновременно с това се предвижда да бъде напомнено на българското правителство за задълженията, които то има според съдържанието на чл. 2 от мирния договор. Въпросната клауза е формулирана така, че дава гаранция за защита на човешките права на населението в страната[229]. Тези идеи заслужават да бъдат изведени на по-преден план в общия фон на изложението, тъй като през лятото на 1947 г. някои от тях, и по-специално тази за връзката между дипломатическото признаване и вътрешнополитическото положение, ще бъдат подложени на сериозна проверка. Тогава именно ще се види доколко сериозна е била тази зависимост и доколко тя подобно на други американски намерения няма да се окаже в края на краищата обикновена празна фраза.

В последните дни на януари и началото на февруари от София пристигат коментарите на Бойд Толинтън по предложения от Форин офис проектотекст на декларацията или по-точно на нотата, която трябва да придружава английското дипломатическо признаване.

В разговори с Барнс и Н. Петков Толинтън е информиран, че американският дипломатически представител е подчертал пред Държавния департамент необходимостта в съответната американска нота да бъде упоменат изрично чл. 2 на мирния договор (правата на човека). От друга страна, интересът на Н. Петков се обуславя и от съображението, че по този начин ще се даде възможност на опозицията да отправя критики или обвинения към правителството, ако то със своите действия нарушава тази клауза[230]. В Лондон не възприемат напълно предложенията на Толинтън. Там не са съгласни както с изпращането на нота успоредна на американската, така и с изричното ангажиране в подкрепа на опозицията, но възприемат позоваването на чл. 2[231]. В крайна сметка основните идеи, които намират място в английската нота, имат следния вид. Изразено е неодобрение към методите на отечественофронтовското правителство, използвани в политическия живот на страната, и в тази връзка изборите за Велико народно събрание от 27 октомври се считат за

[229] FRUS 1947. V. IV, 140-144; Charles Moser. Dimitrov of Bulgaria. USA, 1979.
[230] F.O. 371/66912.
[231] Ibidem.

непредставителни. Българският народ не трябва да бъде държан отговорен за греховете на своите управници, а бъдещото отношение на английското правителство към кабинета в София ще зависи от неговата по-нататъшна дейност[232].

Толинтън съобщава и друга, много интересна информация. До него достигат сведения, че от ръководителите на БРП (к) е изработен план за ликвидиране на опозицията във Вел кото народно събрание в продължение на няколко месеца, а като първа стъпка в този процес е предвидено осъждането на Н. Петков и други опозиционни лидери. Информаторът на английския представител освен това е посочил, че е набелязана и ликвидацията на „Звено" и Радикалната партия като самостоятелни политически групировки[233]. Имайки предвид тези данни, Толинтън предлага Форин офис да отклони за момента признаването на българското правителство, още повече че и носителят на информацията оценява този ход като съдбоносен за бъдещето на опозицията[234]. Подобни прогнози не са лишени от основание, като се имат предвид редица факти от вътрешнополитическия живот на страната от последната третина на януари 1947 г. На 22. I. 1947 г. започва процесът (процесите срещу военните трябва да бъдат отново обект на задълбочено изследване — б. а.) срещу разкритата през 1946 г. нелегална организация „Неутрален офицер". По време на съдебното дирене наред с изясняването на целите, състава, плановете, методите и други детайли от дейността и структурата на организацията много внимателно са проследени и контактите между нейни членове и опозицията. Твърде често в тази връзка се споменава името на Петър Коев, член на Постоянното присъствие на БЗНС—НП. Това не вещае нищо добро за него и неговите съидейници, защото публикуваните в „Работническо дело" материали с информация за хода на процеса изобилстват с оценки от рода на „военно-фашистка организация", „реставраторска и реакционна фашистка група" и пр. В този смисъл на 29 януари с уводна статия недвусмислено се напомня за съществуването на Закона за защита на народната власт, а изводът, до който се стига във въпросната статия, озаглавена „В пътя на престъплението", е повече от ясен: „Нашият народ не може да не потърси пълна отговорност за престъпните дела на опозиционните водачи."[235] Съвсем не на последно мяс-

[232] Ibidem.
[233] Ibidem.
[234] Ibidem.
[235] Работническо дело, 29 януари 1947 г.

го трябва да се разглежда и обстоятелството, че в своите коментари радио Москва квалифицира опозиционните групи в България, Полша, Унгария и Югославия като банди от диверсанти, терористи и шпиони, поставили си за цел да реставрират старите банкрутирали режими в тези страни[236]. Британското външно министерство не споделя тревогата на Толинтън, а отговорът до София е ясен и лаконичен: „Не съм убеден, че съгласието за признаване ще направи подобна дейност (ликвидиране на опозицията — б.а.) по-вероятно. Ако договорът бъде подписан и ратифициран, българското правителство ще е постигнало своите главни искания. Ако, от друга страна, правителството на Негово Величество откаже признаването, за него ще бъде по-трудно да интервенира в подкрепа на демократичните свободи, да упражни най-пълно своя дял от права в обезпечаване изпълнението на договора и да запази каквото е останало от влиянието му в България."[237]

В този отговор звучат познати мотиви, срещащи се и преди в документи от подобен род. Възниква обаче въпросът: на какво се надяват във Форин офис, след като англичаните, пък и американците в продължение на повече от две години не успяват да постигнат реално удовлетворяване на своите претенции относно политическите условия в България. До този момент те аргументират своите действия (друг е въпросът доколко сериозни са те) с постановки от такива важни документи като съглашението за примирие, Ялтенската декларация, московското решение за България от края на 1945 г. Трудно е да се видят някакви моменти в мирния договор (включително и чл. 2 от него), които дават по-големи, в сравнение със споменатите документи, предимства на Лондон и Вашингтон в опитите им да окажат влияние върху политическото развитие на България в посока, съответстваща на западните стандарти. Редица факти, изложени дотук, дават основание да се твърди, че бъдещето на опозицията, а заедно с това и възможността за демократизация в духа на западните политически ценности не са в състояние да предизвикат сериозна загриженост в Лондон, така че и поредното споменаване на защитата на демократичните свободи в България, срещащо се в телеграмата на британското външно министерство от 10 февруари, спокойно може да се постави под въпрос. Разбира се, при тази констатация се има предвид една действена, ефективна защита, а не само писане на ноти и пропаганден шум. Добра илюстрация за за-

[236] F.O. 371/66913.
[237] Ibidem.

интересоваността от съдбата на опозицията е откъсът от документ за вътрешна консумация във Форин офис, носещ дата 24 януари 1947 г.: „Признаването де юре не дава съществена изгода на българското правителство и е без стойност като средство за пазарлък. С изключение на факта, че отказването му окуражава опозицията в България. Ние не можем да възприемем едно напълно анормално поведение просто за да окуражаваме опозицията. (Освен това има други пътища да покажем ясно, че не одобряваме нито състава, нито методите на сегашното българско правителство.) Твърде вероятно е отказването на признаване де юре да бъде използвано от правителството като извинение за спъване работата на мисията ни в София и за разрушаване и на малката опора, която ни е останала в тази страна."[238]

Към горните съображения Форин офис добавя и други. Непризнаването ще затрудни действията на англичаните за привеждане в сила на мирния договор (и сега се подчертава плащането на репарации за Гърция) и за защита на британските интереси в страната. Не е убягнала — необходимо е все пак да се подчертае — и възможността английската страна да отзове своя пълномощен министър от българската столица, ако срещу опозицията в България бъдат предприети мерки, влизащи в остро противоречие с принципите и нормите на западната демокрация[239]. Разбира се, доколко подобна постановка ще влезе в сила, ще се види в хода на изложението, защото политическият живот в България ще предостави няколко месеца по-късно богати възможности за нейното прилагане на практика. Но още отсега може да се предположи, като се имат предвид и другите съображения, които оказват влияние при формирането на английската политика спрямо България, че защитата на опозицията едва ли ще стане фактор от първостепенно значение при определянето на тази политика.

Когато се изучава еволюцията на английската политика към България през 1947 г. е нужно да бъде обърнато внимание и на една друга, макар и сравнително слабо изразена тенденция — в британското външно министерство не се ограничават единствено с решенията и постановките, изложени по-горе. В документ от август 1947 г., използван от шефа на Южния департамент Уолинджър, заел този пост на 23 юни 1947 г., се посочва, че през февруари с.г. линията е била да се прекратят негативните оценки по отношение на из-

[238] F.O. 371/66912.
[239] F.O. 371/66914.

борите за Велико народно събрание от 1946 г., да се спрат действията, които биха могли да бъдат преценени като предприети от фактически представители на опозицията и да се изградят по-добри отношения с правителството. Целта на тази линия е да бъде разширено британското влияние в България, като пътищата за това са контактите с кабинета в София, използване възможностите на културната институция Британски съвет и търсенето и разкриването на възможности за търговия. Всичко това в края на краищата трябва да привлече България към Запада и да отложи нейното абсорбиране в съветския блок[240].

Взети сами по себе си, тези постановки звучат твърде ангажиращо, още повече в сравнение с досегашната английска политика. Това налага те да бъдат проследени в развитие, да се видят техните резултати и тъй като това е процес, траещ няколко месеца, налага се известно нарушаване на хронологията на изложението.

При изготвянето на подобни планове англичаните не губят чувството си за реалност, тъй като във Форин офис ясно съзнават, че такива действия имат слаби, неясни шансове за успех. Една от причините е, че средствата за постигане на посочената цел са твърде скромни — обстоятелство, което не остава неотчетено от англичаните и недвусмислено е потвърдено от следните редове: „Единственият начин, по който можем да привлечем българското правителство, е да му дадем това, което иска, а именно: а) кредити без политически условия; б) излаз на Егея; в) други договорни облекчения.“[241] Друг е въпросът доколко и тези ходове биха осигурили привличането на страната към Запада, но те са с несравнимо по-голяма стойност, отколкото развитието на търговските и културните взаимоотношения. Във Форин офис обаче са категорични — подобна цена е твърде висока за да бъде платена, и там нито искат, нито биха могли да я платят[242]. Друга, и то много по-съществена причина е, че през 1947 г. в обществено-политическия живот на някои страни от Европа са в ход процеси с диаметрално противоположна насоченост. Всъщност тези процеси започват и се развиват много по-отрано, но от началото на годината се забелязва увеличаване на тяхната острота и интензитет. С известни различия в страните от Източна Европа, групирани около Съветския съюз, все по-ясно се проявява ръководната роля на компартиите в обществото, все по-осезаемо е

[240] F.O. 371/66920.
[241] Ibidem.
[242] Ibidem.

присъствието на социалистическите елементи в икономиката, все по-твърди стават мерките срещу опозиционните сили, или казано по-общо, на преден план в тяхното развитие започва да излиза социалистическата перспектива. Обратно, в държави като Франция, Италия, Гърция се полагат усилия и отвътре, и отвън (доктрината „Труман", планът „Маршал") за ликвидиране на възможностите подобни перспективи да станат реалност и в тях. Излишно е може би да се подчертава, че при подобни условия опитите от страна на Съединените щати и Англия за икономическо и културно проникване и чрез него за влияние върху вътрешнополитическия живот и външнополитическата ориентация на страните от Източна Европа едва ли ще се увенчаят с успех. Още повече че от страна на Сталин ясно е дадено да се разбере, че икономическите и културните отношения не трябва да се използват за постигане на политически цели.

Новият елемент в английската политика се проявява приблизително до средата на юли 1947 г., т.е. до времето, когато Съветският съюз и останалите страни от Източна Европа отказват да приемат плана „Маршал". Всъщност неговият практически израз е много скромен. Английската страна се въздържа от остри и публични нападки по отношение на политическите условия в България, без обаче да престава да демонстрира загриженост за съдбата на опозицията. Освен това тонът на разговорите на английските представители в София — Толинтън, а по-късно и Бенет, с български ръководни дейци е твърде умерен, а атмосферата — на моменти дори сърдечна. В по-сетнешните редове на изложението някои от тези беседи ще бъдат разгледани по-детайлно, тъй като дават ценна информация и за поведението на българското правителство през този неколкомесечен период, защото то демонстрира желание за подобряване на англо-българските отношения, но подобряване, базиращо се на по-друга основа.

В края на краищата по-различната английска политическа линия, очертана по-горе, дава резултати още по-ниски и от предварително очакваните, за които не може да се каже, че са изпълнени с оптимизъм. Това, ако се върнем на използвания документ, се дължи на „отлагане на ратификацията (на мирния договор — б.а.), кампанията за елиминиране на опозицията преди изтеглянето на руските войски, липсата на каквато и да е възможност за търговия, отхвърлянето на плана „Маршал", поведението на България по отношение на Гърция и към Съвета за сигурност (на ООН — б.а.). Резултатът е, че отношенията с правителството са стеснени и полувраждебни; ние отново бяхме принудени да поддържаме опозиция-

та и не можем да следваме друга линия, без да компрометираме нашите принципи, без загуба на респект и следователно на нашето влияние."[243]

По посочените причини могат да възникнат немалко въпроси, но в случая е по-интересно друго. Точно по същото време, февруари—юли 1947 г., политическите условия в други държави, като Полша и Югославия например, са близки до тези в България. И Полша, и Югославия не приемат плана „Маршал"; и двете се обявяват против решенията на Съвета за сигурност по отношение на Гърция, според които причините за съществуващата, достигнала до крайни форми политическа криза в страната трябва да се търсят в северните ѝ съседи. Но англо-полските и англо-югославските отношения са далеч по-добри в сравнение с англо-българските, така че в края на краищата въпросът явно опира не до принципи, а до това — има ли Лондон интерес да се абстрахира в някаква степен от обществено-политическите промени в дадени държави и да търси подобряване на отношенията с техните правителства, или няма. Постановка, стара колкото и самата политика и по силата на която България е причислена към втората категория.

На 11 февруари 1947 г. Толинтън връчва на Г. Димитров нотата с дипломатическото признаване на българското правителство. Не след дълго е получен и отговор, в който наред със задоволство от полученото признание се отхвърля и изразеното неодобрение към действията и методите на режима в сферата на вътрешната политика. На въпросната кореспонденция е дадена гласност в пресата. Държавният департамент също е информиран за съдържанието на английската нота. Оттам не възразяват нито срещу нейното връчване, нито срещу изразеното намерение за даване публичност на подобен акт. В Лондон е решено като нов политически представител в България да бъде изпратен Стърндейл-Бенет, който ще изпълнява тази функция до влизането в сила на мирния договор, а след това е предвидено да бъде акредитиран като пълномощен министър в българската столица[244].

[243] Ibidem.
[244] F.O. 371/66913.

Епилог

Връчването на нотата по признаването е повод от българска страна да бъде показано желание за подобряване на отношенията между двете държави. Това проличава в разговора между Толинтън и Димитров на 11 февруари 1947 г., протекъл в подчертано сърдечна атмосфера. Последният изразява готовността на българската страна да развива културни и търговски връзки с Англия. По думите на английския представител поведението на Г. Димитров е умерено що се отнася до англо-българските отношения. По време на разговора е засегнато политическото положение в страната и по-специално отношението на правителството към опозицията. Лидерът на българските комунисти подчертава, че поведението ѝ е поведение на саботьори, които не показват и най-малкото желание да сътрудничат при изпълнението на редица общонародни задачи. Въпреки това Г. Димитров подчертава, че българското правителство е готово да се вслуша в приятелски съвети от страна на Лондон, но само ако те нямат формата на ултиматум или диктат. Като доказателство за добра воля по отношение на опозицията непосредствено след срещата си с Толинтън, Димитров произнася реч във Великото народно събрание, която по преценка на английския дипломат е твърде сдържана. В речта се изтъква, че известно сътрудничество между двата главни политически лагера в страната е възможно и необходимо, че от милион избиратели, гласували в изборите от октомври 1946 г. за опозицията не всички са фашисти и реакционери, че слуховете за предстоящо изгонване на опозиционните земеделски и социалдемократически лидери от парламента са неоснователни и пр. Заедно с това обаче Г. Димитров подчертава, че интересите на страната поставят задължението опозицията да бъде обуздана[1].

Приблизително подобен по изложените идеи и схващания от българска страна е и разговорът между Г. Димитров и новия английски политически представител Стърндейл-Бенет, проведен на 5 май 1947 г. Освен това Г. Димитров подчертава, че в Англия съществува неразбиране на промените, настъпили в България, и причина-

[1] F.O. 371/66913.

та за това е, че до Лондон е стигала главно едностранчивата и тенденциозна информация от страна на бившия английски политически представител Хаустон-Бозуел[2]. В случая е нужно да се отбележи, че тази реплика на Димитров едва ли отразява действителното състояние на нещата. Съвсем ясно е, че в Лондон не получават информация единствено от Бозуел и едва ли негативното отношение към съществуващия режим се дължи на непознаване и неразбиране на настъпилите промени, пък и информацията на Бозуел не е до такава степен некомпетентна, че да въвежда в тотално заблуждение. В случая Г. Димитров, изглежда, е имал предвид нещо друго. Смяната на Бозуел с Бенет е подходящ повод да се предложи на англичаните удобен, запазващ престижа им начин, за нормализиране на отношенията между двете страни. По-точно казано, да се стовари главно върху Бозуел вината за съществуващите лоши отношения между двете правителства, а след като той вече не е политически представител в България, няма основание тези отношения да не се нормализират. Бенет отхвърля внушението на Г. Димитров и не поставя под съмнение достойнствата и дейността на своя предшественик в София[3]. Като се има предвид английската политика към режима на народна демокрация още от началото на 1945 г., съвсем ясно е, че и в Лондон не биха приели подобно обяснение за съществуващите напрегнати отношения между Англия и България за такъв дълъг период, което по същество е обвинение срещу самите тях. Когато се говори за това, че българският министър-председател демонстрира желание за подобряване на англо-българските отношения, това не означава, че той е склонен да забрави поведението на Англия по такива важни въпроси, като признаване правото на съвоюваща страна, репарациите за Гърция, категоричната съпротива срещу евентуален излаз на България на Егейско море и др. Впрочем твърде откровени в този смисъл са неговите изявления пред члена на английския парламент Хю Молсън, с когото Г. Димитров разговаря на 29 април 1947 г.[4]. Подобно желание не означава също така, че единствено България трябва да предприеме стъпки за подобряване на отношенията си с Англия. Напротив, Г. Димитров смята, че това зависи главно от последната. Ако тя покаже доверие към новия демократичен режим, ако уважава българския държавен суверенитет, няма да има непреодолими прегради за пълно нормализиране на връзките между двете държави. Наистина по-късно в разговор с Бе-

[2] F.O. 371/66914.
[3] Ibidem.
[4] Ibidem.

нет той приема постановката, че добрите отношения зависят поравно и от двете страни, но това по-скоро е дипломатическа куртоазия, отколкото реална готовност за поемане на половината от трудностите по нормализацията. В тази светлина и отношението към опозицията, показано от Димитров, не надхвърля по същество постановките на московското решение от декември 1945 г., т.е. ако тя сътрудничи лоялно, ще има право на съществуване; в противен случай срещу нея ще се вземат строги мерки.

Всъщност подобна дейност е в ход още от март 1947 г. Ограничават се възможностите за обществена изява на опозицията, нейни членове са мобилизирани за стопанска и строителна дейност, а през май с.г. са спрени вестниците „Народно земеделско знаме" и „Свободен народ". Официално мобилизацията е обявена като борба срещу безделниците, а спирането на вестниците се свързва със стачки на печатарските работници, отказващи да печатат опозиционните пропагандни органи[5].

При тези условия естествено е Н. Петков и К. Лулчев да търсят съветите и подкрепата на западните представители в София. И те действително правят това, като осъществяват и други предоставени им възможности за контакти. В самия край на април Н. Петков, К. Лулчев и П. Стоянов се срещат със споменатия член на английския парламент Молсън. К. Лулчев и П. Стоянов (Н. Петков не присъства в началото на разговора — б.а.) недвусмислено свързват надеждите за успех на своята кауза с английска и американска помощ, посочвайки, че западните съюзници могат да интервенират в комитета на трите пълномощни министри (на Съединените щати, Съветския съюз и Англия), предвиден да се създаде на основание на чл. 35 от мирния договор, като подобни действия биха могли да бъдат предприети и на основание на друга клауза от договора — за правата на човека. Английският парламентарист е направо обезкуражаващ с думите си, че Лондон и Вашингтон не могат да направят нищо срещу съветското влияние, докато съществува Контролната комисия, но е много съмнително, че и след ратификацията на мирния договор подобна активност би се увенчала с успех. Следващата реплика на Молсън е още по-категорична — нищо друго освен англо-американската окупация не ще осигури в пълна степен подкрепата, за която опозицията в България мечтае, но няма изгледи да се стигне до война между трите велики сили заради българите. К. Лулчев и П. Стоянов, изглежда, са се слисали твърде сил-

[5] И с у с о в, М. Политическите партии в България 1944—1948. С., 1978. с. 348.

но, тъй като заявяват, че ако не могат да разчитат на Англия и Съединените щати, няма смисъл от продължаващото им стоене в опозиция. Събеседникът им естествено оставя на тях самите да решат това, но дава да се разбере, че не би желал да подхранва преувеличени надежди или поне такива, които лично той смята за неосъществими[6]. Реакцията на английския политически представител към тези откровени и най-вече съдържащи голяма доза истина думи на парламентариста е в диаметрално противоположна посока. „Оказа се може би, че студеният душ не е имал лош ефект. Разбира се, аз ще сондирам Петков при следващата наша среща и ще се опитам, ако намеря за нужно да поставя цялата работа в перспектива, която намирам за правилна" — обобщава Бенет в информация до Форин офис[7].

През май и юни мерките срещу опозицията стават все по-строги. И телеграмите на новия политически представител в София до английското външно министерство започват да се приближават по факти, оценки и препоръки, съдържащи се в тях до тези на предшественика му Бозуел. Особено активни стават действията на англичани и американци след арестуването на Н. Петков на 5 юни 1947 г. Два дни след това Бенет се среща с Г. Димитров, пред когото излага безпокойството и загрижеността на своето правителство за съдбата на най-изявения опозиционен водач[8].

Английският дипломат е убеден, че арестът на Н. Петков, спирането преди това на опозиционните вестници, мобилизирането на безделниците, акт, насочен според Бенет срещу лица, които не подкрепят политиката на правителството, са елементи от общ план, насочен към ликвидирането на опозицията в България. Нещо повече, той вижда връзка между задържането на Н. Петков и действията срещу опозицията в Унгария от лятото на 1947 г. Бенет предупреждава, че задържането на Н. Петков и спирането на вестниците ще предизвика сериозен отзвук в Лондон, тъй като това неминуемо ще се прецени като сериозно нарушение на човешките права[9]. Ако се обърне по-сериозно внимание на аргументите на Бенет ще се види, че по своята същност те не се отличават от тези, използвани както от Бозуел, така и от английското правителство още в годините 1945 и 1946. От своя страна и отговорът, който Бенет получава, не може да бъде различен от отговорите, които английските инициативи по-

[6] F.O. 371/66914.
[7] Ibidem.
[8] Ibidem.
[9] Ibidem.

лучават през посочените две години. Г. Димитров отхвърля обвиненията и декларира, че арестуването на Н. Петков няма нищо общо с унгарските събития: то е извършено при спазване на законните процедури, а причина за неговото прилагане е подготвяният от Н. Петков държавен преврат[10].

Оценките на тези събития в Лондон естествено не се различават от тези на Бенет, изложени пред представители на българското правителство. Нещо повече, неведнократно в папките на Форин офис, в които се подреждат документите за България, се среща оценката, че в сравнение с другите бивши сателити Румъния и Унгария, политическият режим в нея се отличава с най-голяма строгост, като в интерес на истината трябва да се добави, че точните изрази са далеч по-силни[11].

Върху характеристики от подобно естество, без разбира се да се пренасят буквално в пропагандната сфера, се базират действията, чрез които преди всичко се дава публичност на събитията в тази балканска страна. Не по-малко важен е и въпросът за мерките, които англичаните се готвят да предприемат не само за прокламиране на собствените си обществено-политически принципи, но и за оказване на подкрепа на онези, които изповядват същите тези принципи в България. Това е особено важно за възможно по-пълното разбиране и по-цялостното осветляване на английската политика към политическите промени в България, тъй като не е достатъчно да се видят само думите в подкрепа на дадени политически ценности, но и действията в същата посока. Струва си да се припомни, че в английската нота по признаването от 11 февруари 1947 г. изрично се подчертава, че отношенията между двете правителства ще зависят до голяма степен от спазването на човешките права. В коментарите по признаването във Форин офис се споменава и възможността за изтегляне на британския дипломатически представител в случай на действие от страна на българското правителство, преценени от Лондон като несъвместими с демократичните принципи, като потъпкващи свободата в България. Ето какви редове обаче могат да се срещнат в направения във Форин офис коментар от 6 юни по повод арестуването на Н. Петков: „Петков се показа като човек със забележителен кураж, макар и не винаги със забележителна мъдрост. Той никога не се страхува да атакува правителството в Народното събрание въпреки отправените срещу него заплахи и въпреки съд-

[10] Ibidem.
[11] F.O. 371/66915.

бата, която вероятно е знаел, че го очаква, ако бъде предаден на милицията ... Арестът на Петков, съчетан със спирането на двата опозиционни вестника, за което ние протестирахме, трябва да означава края на малкото количество свобода, която все още бе разрешавана от Димитров. Разбира се, ще има обичайните доказателства, че той е замесен в заговор срещу държавата и протестите от нас и американците до Съюзната контролна комисия или до българското правителство няма да имат никакво въздействие. Не мисля, че трябва да допуснем това потискане на свободата в България да мине без коментар, дори ако той би бил от малка полза за Петков освен посмъртно. Предлагам да инспирираме въпрос в Камарата на общините, ако такъв не бъде поставен по естествен път, и да използваме възможността да привлечем вниманието върху действията на българското правителство."[12] По-нататъшните английски действия са в духа на размишленията, съдържащи се в цитирания документ, т.е. търси се и се дава широка публичност на случая Н. Петков. В разговора от 7 юни с Г. Димитров около арестуването на опозиционния лидер Бенет настоява за свободен достъп на представителите на западните средства за масова информация на процеса[13]. Към тези искания, насочени предимно към публичността на бъдещия съдебен акт, може да се отнесе и изпратеното искане до ръководството на Съюзната контролна комисия за издаване на входна виза на английски парламентарист, който по внушение на Форин офис възнамерява да присъства на заседанията на съда в София[14]. Съветските ръководители на Контролната комисия не уважават това искане и Унго-Томас (така се казва членът на английския парламент) не получава възможност да посети българската столица.

В края на юни и началото на юли 1947 г. в британското външно министерство се обсъждат и други мерки, които биха могли евентуално да бъдат приложени към режима в България. Отказът от възстановяване на пълни дипломатически отношения, както и прекратяването на всички връзки с България са отхвърлени[15]. Като малко перспективно е оценено и осъждането на българското правителство в Обединените нации. Закриването на достъпа за България в тази организация в дадения момент се преценява като най-приложимо, заедно с друго едно ново познато средство — публичността[16]. Но и

---

[12] F.O. 371/66914.
[13] F.O. 371/66915.
[14] F.O. 371/66916.
[15] F.O. 371/66915-66916.
[16] Ibidem.

отказването на входна виза за Организацията на обединените нации на България се пречупва през призмата на английските интереси, тъй като ако Англия блокира българската кандидатура, Съветският съюз би могъл да предприеме реципрочна стъпка към някои английски протежета[17]. Видно е, че използването и на този вид оръжие се поставя в зависимост от много странични, чисто външни условия и вътрешният фактор, или казано по-точно политическото положение в България трудно издържа на тяхната конкуренция. За сметка на това, когато става въпрос за даване гласност на английското неодобрение към действителността в страната, в коментарите на редица отговорни служители на Форин офис се срещат изрази като: „Казано обобщено, мисля, че известна публичност за българските жестокости би имала добър ефект за възпитаването на обществеността относно живота и нравите на комунистите и може да отнеме вятъра от платната на симпатизантите“[18] и „Признавам, че може да не сме способни да следваме тази политика до нейното логическо заключение на изключване на България (от кандидатиралите се за приемане в ООН — б.а.) ... Във всеки случай ще сме избрали най-широката сцена, на която да декларираме нашето неодобрение към действията на администрацията на Димитров.“[19] В това отношение не по-различни са и възгледите на Държавния департамент.

От английска страна е проявен изключително голям интерес към процеса срещу Н. Петков, започнал в началото на август 1947 г. Западните представители получават достъп в залата и Бенет изпраща дълги и подробни информации за начина, по който се води съдебното дирене. Дават се сведения за поведението на съдиите, за състоянието на обвиняемия, обърнато е внимание на факта, че не всички адвокати, посочени от Н. Петков за защитници, са допуснати да се явят пред съда в това си качество; особен интерес предизвикват свидетелските показания. От английското представителство в София търсят противоречие в думите на свидетелите, стремят се да разберат дали върху тях не е оказано давление по време на предварителното следствие и в тази връзка централна фигура е генерал Иван Попов, един от главните обвиняеми по делото на организацията „Неутрален офицер“. За нея се твърди, че е предприемала нелегални действия за сваляне на съществуващия режим[20]. Всъщност във

[17] Ibidem.
[18] Ibidem.
[19] Ibidem.
[20] F.O. 371/66917-66918. Във втория файл се намира информация за процеса, подготвен от втория секретар г-н Симпсън.

връзка с разкритията по това дело, както и по процеса срещу „Военен съюз" (друга нелегална военна конспирация) е арестуван и Н. Петков, обвинен, че е поддържал връзки с дейци на въпросните организации и е подготвял извършването на държавен преврат[21].

Вече бе посочено, че още на 6 юни във Форин офис е изказано предположението, че на процеса ще бъдат осигурени показания, с помощта на които ще бъде доказана вината на Н. Петков. В изпратените от София до Лондон телеграми Бенет също така е на мнение, че в свидетелските показания има немалко нагласени моменти, т. е. дава възможност оформилите се до този момент подозрения да преминат в пълна увереност у неговите шефове[22]. В докладите на английския политически представител има и много други подробности: в някои от тях (тези за отношението на властите към Н. Петков по време на престоя му в затвора и по време на процеса) се съдържат и положителни оценки[23]. Това обаче не е достатъчно да промени общото впечатление от процеса. Още от неговото започване той е възприеман от англичаните като начин за разправа с опозицията и нейния най-изявен лидер. Дори нещо повече, в Лондон са уверени, че събитията в България са само част от много по-широка акция срещу дейци с подобни политически убеждения и в други страни от Източна Европа. Англичаните правят подобни предположения въз основа на факта, че почти по същото време, когато е арестуван Н. Петков, в Унгария са обвинени в заговор срещу държавата министър-председателят, министърът на външните работи и други видни дейци от партията на дребните селски собственици, която най-общо казано прокламира политически идеи, близки до тези на БЗНС (НП), а в Румъния се намира в затвора и известният опозиционен деец Юлиу Маниу[24].

Англичани и американци започват особено интензивна кампания в защита на Н. Петков, след като на 16 с.м. смъртната присъда над него е вече произнесена. Отношението на официален Лондон

---

[21] И с у с о в, М. Политическите партии в България 1944—1948. С., 1978. с. 363.

[22] F.O. 371/66917. Бенет отсъства през по-голямата част от процеса и информациите за съда над Петков са в по-голямата си част подписани от неговия заместник Бойд Толинтън. Виж тел. № 974 от август 1947 г. от София до Форин офис.

[23] F.O. 371/66917.

[24] F.O. 371/66920. Трябва да се подчертае, че във Форин офис не поставят на една плоскост България, Румъния и Унгария, когато става въпрос за политическото положение в тях. Недоволството в британското външно министерство е насочено към България и Румъния, докато (поне в средата на септември 1947 г.) за Унгария е преценено, че условията в нея са сравнително по-приемливи от тези в първите две.

към този факт, или по-точно към цял комплекс от факти както от съдебното дирене, така и от политическите условия в страната намира израз в писма до ръководителите на Съюзната контролна комисия, в ноти до Москва, в разговорите на Бенет с В. Коларов, Трайчо Костов и други представители на правителството, в декларация, направена пред българския политически представител в Лондон проф. Долапчиев (пристигнал там малко преди започване на процеса срещу Н. Петков)[25]. И тук особено важно е да бъде направено малко отклонение, тъй като фактът, че англичаните приемат български политически представител в такъв момент, заслужава да бъде отбелязан.

Това е достатъчно ясен отговор на въпроса до каква степен англичаните ще се ангажират в защита на Н. Петков и на опозицията като цяло тогава, когато се решава тяхната съдба.

Вече бе обърнато внимание, че във Форин офис се обсъждат възможности и за по-твърди действия срещу българското правителство, ако положението на опозиционните сили се усложни. Съдено е обаче подобни възможности така и да си останат в папките на британското външно министерство.

Пред съветските власти в София и Москва англичаните настояват изпълнението на смъртната присъда да бъде спряно, докато не бъде постигната съгласуваност по този проблем между Москва, Вашингтон и Лондон, като за подобна процедура се настоява на базата на чл. 2 от мирния договор с България и на почти напълно загубилата вече всякаква реална стойност „Декларация за освободена Европа".[26] Пред българските ръководни дейци тонът и аргументите са много по-остри: твърди се, че процесът срещу Н. Петков е обикновена политическа маневра, кулминационна точка в продължаващото настъпление срещу политическите свободи в България, че етикетът „фашист" се поставя на всеки, който има свои политически схващания, различни от тези на режима[27]. В декларацията, направена по време на срещата между проф. Долапчиев и бивши служители на Форин офис, акцентът е поставен върху начина, по който е проведен процесът[28]. В английското външно министерство обръ-

---

[25] F.O. 371/66917-66920.

[26] F.O.371/66917-66920.

[27] F.O. 371/66919.

[28] F.O. 371/66918; Поне в този дух е подготвено изложението, което трябва да бъде направено пред Долапчиев при визитата му във Форин офис. На 21 август 1947 г. той се среща с трима висши служители от това министерство — Сарджънт, Мехю и Уорнър.

щат внимание на обстоятелството, че тримата съдии и двамата прокурори са комунисти, а повечето от половината от речите на обвинителите са политически нападки срещу Н. Петков и неговата партия, че дори съобразно с постановленията на Закона за защита на народната власт не могат да се намерят истински доказателства, които да оправдаят произнасянето на смъртна присъда. В случая е интересно и нещо друго. Самата среща и смисълът на изявлението са инспирирани от самия Долапчиев, а от английска страна, без да хранят особени надежди за резултата от подобен ход, приемат и осъществяват неговото предложение. Обяснението за тези действия на българския политически представител в английската столица може би се крие във факта, че той е един от адвокатите, първоначално избрани от Н. Петков за защитници по време на процеса[29].

Както би могло да се очаква, английските и американски инициативи не дават резултат. Бенет пише след проведените срещи, че постигнатото е много скромно с изключение на намеците, че смъртната присъда може да не бъде приведена в изпълнение, ако западните сили се въздържат от намеса (Тр. Костов) и покажат доверие в българското правителство (В. Коларов)[30]. А служителят от английското посолство в Москва Франк Робертс информира Форин офис, че съветската преса е публикувала писмата на английския и американския представители в Съюзната контролна комисия до генерал Черепанов и, както ще се окаже по-късно напълно оправдано, изразява опасения от такава широка публичност. Известно време след това, на 26 август, същият Робертс пише следното до Кристофър Уорнър: „Трябва да призная, че се чувствам малко нещастен от начина, по който действаме по въпроса, ако действително нашата главна цел е спасяване живота на Петков. Правейки официални постъпки тук и в София и давайки им гласност, ние ясно повдигнахме въпрос, засягащ престижа на съветското правителство и за него ще бъде трудно да отстъпи, още повече че сега то е склонно да покаже своята сила в Източна Европа и да ни даде урок, че нашата намеса е не само ненужна, но и гибелна за тези, в полза на които е упражнена. Не мога следователно да не смятам, че вероятно щеше да бъде по-ефикасно, ако процедирахме с Димитров зад кулисите, оставяйки на него да упражни прерогативите на помилване, което би могъл да направи, без самият той да губи престижа си или да замесва съветското правителство."[31] Робертс не пропуска случая да

[29] F.O. 371/66917-66918.
[30] F.O. 371/66919.
[31] F.O. 371/66920.

направи и едно важно допълнение — американският посланик в Москва Бедел Смит също е склонен да мисли, че англичани и американци сами затягат примката около шията на Н. Петков, заемайки се с неговия случай с толкова енергия и показност. Но и за автора на тези размишления е съвсем ясно, че аргументите, съдържащи се в тях, се обезсилват до голяма степен, защото, както самият той подчертава, западните съюзници са заинтересо ани не само от спасяване живота на Н. Петков, но и от разкриване пред световното обществено мнение на силите, срещу които те се борят в Източна Европа. И за да не изглежда като човек, който се вайка над счупеното гърне, Робертс препоръчва случаят с Н. Петков да се анализира внимателно с мисълта за предприемане на точни и резултатни действия в защита на друг деец, известен с борбата си срещу комунизма в своята страна в случай, че и той попадне в аналогична ситуация. Става въпрос за Станислав Миколайчик в Полша, за когото (по думите на Робертс) „ние имаме по-голяма морална отговорност... отколкото тази, която сме имали за Петков“[32], т.е. случаят с българския опозиционен деец вече се разглежда като своего рода репетиция преди евентуална „премиера“ в Полша.

В своя отговор Уорнър до голяма степен е съгласен с мнението на британския дипломат в Москва, но същевременно прави и опит да прехвърли отговорността за действията на Лондон и Вашингтон върху американската дипломация, която по негово мнение много често, и то без достатъчно мислене поставя англичаните пред свършен факт и само висшите съображения за англо-американско единство принуждават последните да се солидаризират с отвъдокеанските си колеги. Уорнър подчертава и нещо друго — каквито и други действия да са предприети за спасяването на Н. Петков от страна на двете западни сили, те не биха имали за резултат промяна в хода на събитията[33].

Спирайки се на въпросната кореспонденция, която до голяма степен се явява своеобразна равносметка на плюсовете и минусите на двете линии (едната само хипотетична) за действие в защита на българския опозиционен лидер, е нужно да се посочи, че не всички схващания в нея и особено в писмото на Уорнър звучат убедително. Преди всичко неубедителна е постановката за предприемане на действия от американска страна, които носят белега на прибързаност, на липса на зряло обмисляне. С други думи действията на Ва-

[32] Ibidem.
[33] Ibidem.

шингтон в случая с Н. Петков и най-вече широката гласност, която той получава, е преценена като обикновено недооценяване на конкретната обстановка. Всъщност става въпрос за последователно провеждана политика на даване публичност на събития и факти от политическата действителност в България, или както се чете в документ на Държавния департамент, в който са фиксирани решения от заседание на висши служители в това ведомство, проведено на 9 юни 1947 г.: „Публичните протести при всеки случай на недемократичен акт, нарушаващ международни споразумения, са полезни не толкова с надеждата за поправяне на положението или само за регистриране, но поради ефекта върху лидери от двете страни (на политическата демаркационна линия — б.а.) в други държави в подобно положение и като част от нашата „война на нерви"[34].

Вече беше посочено, че в началото на юни подобни идеи се срещат и във Форин офис, така че по-сетнешните английски действия не могат да се обяснят, както прави Уорнър, единствено с висши съображения за англо-американско единство. Неведнъж до този момент Лондон се е дистанцирал, макар и внимателно от редица американски инициативи спрямо България и едва ли би било много трудно да направи това и сега, ако не ставаше дума и за нещо друго. „Ние не подкрепяме опозицията като такава. Ние подкрепяме известни принципи. Въпросът е дали имаме право да правим това и да се опитваме да разпространяваме нашите собствени идеи за демокрация. Ако това, което става в България, се ограничаваше само до България, може да има известни колебания за положителен отговор на този въпрос; но паралелни действия в други страни показват, че това е замислен план за консолидация на славянския блок на комунистическа основа. Би могло да се каже, че дори това не е наша работа. Но то е. Комунизмът е войнстващ и в България е близък до иредентизма. Това, което се върши в България днес, поставя основите на бъдещ конфликт, външен и вътрешен. Да продължаваме ли да разобличаваме сегашното положение, или да го приемем? Ние не можем да го приемем без загуба на престиж и влияние. Ако продължим с демаскирането, трябва да сме готови да го доведем докрай или до степен на блокиране на българското приемане в ООН. Ако не направим това, ще бъде трудно да се види какъв лост ще имаме за изпълнението на мирния договор; и ако изоставим защитата на свободата и изпълнението на договора, трябва да се изправим пред перспективата за редуциране на нашата мисия в България

[34] FRUS 1947. V. IV, p. 163.

до положението на обикновен информационен пост“[35] — това са редове от документ от началото на август 1947 г., част от който е цитиран по-горе.

Подобни мисли не трябва да навеждат към заключението, че в търсенето на факти, които могат да бъдат използвани за дискредитиране на режима в България, англичани и американци в абсолютна степен игнорират съществуването на Н. Петков. По време на процеса (4—16 август) и Лондон, и Вашингтон проявяват известна сдържаност, за да не усложнят и без това тежкото му положение. Но действията на двата западни съюзника след произнасянето на смъртната присъда може би действително не са най-правилните от гледна точка на спасяването на Н. Петков. Интересното в случая е, че западните политически и военни представители в София са на мнение, че отнасянето на въпроса до Контролната комисия не ще има никакви шансове за успех, но от Държавния департамент и по-късно от Форин офис пристигат инструкции именно в този смисъл. В такава светлина могат да се разглеждат и директните действия пред съветското правителство в Москва. И изглежда в този момент акцията на американци и англичани затяга примката, тъй като прави невъзможно, както подчертава Робъртс, евентуално демонстриране на снизхождение към опозиционния водач и заменянето на смъртната присъда с друго наказание, а за това поне загатват и В. Коларов, и Тр. Костов. Може би е било по-разумно да бъде прекратена съпътстваната с широка публичност активност в защита на лидера на опозицията и търпеливо и без шум да се изчака четиринадесетдневния срок за обжалване на присъдата, поведение, което не гарантира сто процента отмяна на смъртното наказание, но поне оставя известни шансове в това отношение. Подобни разсъждения, намират подкрепа в кореспонденцията между Тр. Костов и Г. Димитров от август и септември 1947 г. На 9 август, седмица преди още да е прочетена присъдата срещу Н. Петков, Г. Димитров нарежда на Костов и Червенков от Москва: „На главния обвиняем следва да се даде висшата наказателна мярка при условие, че тази мярка бъде потвърдена от върховния касационен съд. След потвърждението тази присъда да се замени от председателството с доживотен затвор.“[36] В средата на септември Тр. Костов информира лидера на българските комунисти: „Днес поставих пред Съвета на министрите въпроса за съдбата на Никола Петков в случай че касационния съд потвърди смъртната присъда. Почти всички министри се изка-

[35] F.O. 371/66920.

[36] ЦПА ф. 1, оп. 7, а.е. 896.

заха в смисъл, че съдбата на Петков се намира в неговите собствени ръце. Ако се разкае и разоръжи, може да му се замени смъртната присъда с доживотен затвор. В противен случай отмяната на смъртната присъда ще бъде изтълкувана като отстъпление пред англо-американския натиск и ще се отрази вредно."[37] А на 17 септември, чрез писмо на Димитров до Тр. Костов и В. Коларов, съдбата на Н. Петков е решена окончателно: „След като Англия и Америка (англо-американците) се намесиха и предявиха категорични искания за отмяна на смъртната присъда, въпросът вече получава за нас особено вътрешно- и външнополитическо значение и предизвиква необходимостта от промяна на нашето първоначално намерение. Засяга се непосредствено суверенитетът на България и се дава възможност за ново поощрение на реакцията в страната. Ако присъдата не бъде изпълнена, това ще бъде преценено вътре в страната и зад граница като капитулация пред външното вмешателство и без съмнение ще поощри интервентите за нова намеса. Тъкмо в настоящия момент е нужно да се даде нагледен здрав урок на всеки, който се опитва да подрива народната власт и да се вмесва в нашите вътрешни работи. Неизбежните неприятни последствия в резултат на изпълнение на присъдата ще бъдат временни и при това значително по-малки, отколкото при нейното неизпълнение. Трябва да се обезпечи потвърждаване на присъдата от Касационния съд. Присъдата трябва да бъде изпълнена независимо от декларациите, които осъденият би направил, каквито и да са те. Всякакви колебания по този въпрос от гледна точка на сегашната вътрешна и международна обстановка могат да ни донесат само вреда. Действувайте твърдо с далечен държавнически прицел. Такова е мнението на нашите приятели"[38].

Фрагментите от разменената кореспонденция между най-първите ръководители на българските комунисти по това време дооформят впечатленията и по два съществени момента от процеса срещу видния земеделски деец. Първо, Н. Петков попада между буферите на интересите на Съветския съюз, от една страна, и на Съединените щати и Англия, от друга, когато студената война започва да набира скорост. И второ, осъждането му е извършено далече от съдебната зала. Защото едва ли някой, който прочете цитираната по-горе депеша на Г. Димитров от 17 септември 1947 г., би останал в неведение относно това кои са „нашите приятели", на които се позовава българският комунистически лидер.

---

[37] ЦПА· ф. 1, оп. 7, а.е. 928; вж. Document on International Affairs 1947-1948. Selected and edited by Margaret Carlyll 1952. Oxford Univ. press.

[38] Ibidem.

Произнасянето на смъртната присъда над водача на БЗНС (НП), нейното изпълнение и разтурянето на най-голямата опозиционна партия са събития, които не са в състояние да променят английските планове (още по-малко американските) по отношение на пълното възстановяване на дипломатическите отношения между двете страни и България. Във Форин офис и Държавния департамент не вземат под внимание препоръките на своите представители в София, които, след съвместно обсъждане, излагат пред двете ведомства становището, че най-добрият ответен ход, в случай на изпълнение на присъдата над Н. Петков, е изгонването на българските политически представители и техните сътрудници от Лондон и Вашингтон. Но подобно нещо не се случва, напротив — на 18 септември 1947 г. Стърндейл-Бенет е назначен за английски пълномощен министър в София, а на следващия ден от американска страна е поискан агреман за неговия колега Доналд Хийт. На свой ред българските дипломатически представители в двете западни столици продължават да изпълняват функциите си без сътресения.

На 15 септември 1947 г. като последица от размяната на ратификационните грамоти, мирният договор влиза в сила и генерал Черепанов уведомява своите колеги, че Съюзната контролна комисия прекратява своята дейност. А на 20 декември 1947 г. и съветският пълномощен министър в Народна Република България Степан Кирсанов информира министъра на външните работи В. Коларов, че на 14 декември 1947 г. съветските войски са напуснали България[39].

* * *

Непосредствено преди 9 септември 1944 г. министър-председателят Константин Муравиев се среща с двама американски офицери, дошли с разузнавателна мисия в България. Ето част от техния разговор:

„България била гледана много добре в Америка. Сега тя щяла да бъде третирана като Румъния и Унгария, които воювали на общо основание със Съветския съюз. Тя щяла да бъде призната като съвоюваща и нямало да бъде окупирана. Ако ѝ наложели репарации, то щяло да бъде в размер на нанесени щети. Той не можел да говори по чисто териториални въпроси, но се надявал, че България щяла да бъде удовлетворена в съществената част на своите нацио-

[39] Советско-болгарские отношения 1944—1948 гг. М., 1969, с. 359; с. 399.

нални аспирации, които били добре известни на Америка още от Първата световна война".

Слушах тези приятни думи, но мисълта ми беше другаде. Пък и да си призная, не считах тези лица за особено меродавни, а по-скоро като осведомители, изпратени да проучат какво е положението.

Полковникът каза на поручик Удров: „Изглежда, че не разбра добре думите ми. Повторете и кажете, че съм упълномощен да заявя това". Преводачът подхвана: „Моят началник не може да си обясни вашия песимизъм. Той е упълномощен да ви заяви..." И той повтори това, що беше казано преди малко.

Трябваше да отговоря нещо.

— Слушах ви с голям интерес — казах аз — и искам да вярвам в това, което така съблазнително ми рисувате. Но колкото ви слушам, толкова въпроси изникват пред мен. Преди немного време например г-н Чърчил бе казал в парламента, че България не е загубила още възможността да уреди съдбата си, а за нашия селски народ се беше произнесъл най-ласкаво. И когато този народ наложи нов курс на политиката на страната си и поиска примирие и мир, правителството на г-н Чърчил и вашето посрещнаха нашите пратеници със запушени уши и затворени очи. Не смятате ли, че и вие имате косвено дял в днешната участ на България? Ние сме реалисти може би повече, отколкото трябва. С повечето от другарите ми от днешното правителство ние сме представители на онова село, за което говори в речта си г-н Чърчил. Перспективите, които ни чертаете, са радостни, но доста далечни и мъчно постижими. В този момент ние сме обзети от войната, която ни е обявена. Вие се вслушвате в шума, който се чува откъм североизточната ни граница. Наистина войната сега се състои в един мирен поход. Ние сме взели всички мерки така да бъде и занапред, до сключване на примирие, но това е все пак война. От една седмица живеем сред най-неочаквани изненади и това е, което ни кара да стоим все нащрек и да не си позволяваме голям оптимизъм.

Поручик Удров превеждаше, като се стараеше да подсили убедителния тон на думите си. След момент полковникът само каза:

— Това са временни затруднения. Всичко ще мине. И най-дългата нощ има край...

— Да — отвърнах, — но има и полярни нощи, на които краят не се вижда!

Сбогуваха се любезно и си излязоха."[40]

---

[40] М у р а в и е в, К. Събития и хора. С., 1992, 408—409.

Съдържание

УВОДНИ ДУМИ / 5

ИЗЛИЗАНЕТО НА БЪЛГАРИЯ ОТ ТРИСТРАННИЯ ПАКТ / 7

ПРИМИРИЕТО В МОСКВА / 42

ЯЛТА И ПОТСДАМ / 69

ОТ ВОЙНАТА КЪМ МИРА
ЛОНДОН И НОВИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ РЕАЛНОСТИ
В БЪЛГАРИЯ / 130

ЕПИЛОГ / 216

Стоян Христов Пинтев

България
в Британската дипломация
1944–1947 година

Художник *Емил Станкулов*
Технически редактор *Правда Глогинска*
Коректор *Анелия Йосифова*

Издателски индекс 480
Формат 60/84/16
Печатни коли 14,50

Печатница на Академичното издателство „Проф. Марин Дринов"
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев", бл. 5
Поръчка № 481

ISBN 954-430-531-9

Конференцията в Ялта
5 февруари 1945г.